

leto XXXII, št. 2, 2025

ISSN 1318-2498

9 771318 249009

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

Lucija PEČNIK
Marija Mojca PETERNEL
Dragan MATIĆ
Ivan SMILJANIĆ
Jerneja FERLEŽ
Urh FERLEŽ
Mia STRAŠEK

ZGODOVINA ZA VSE, leto XXXII, št. 2, 2025

CENA: 11 €

ZGODOVINA ZA VSE

VSEBINA

Lucija Pečnik

»O ti nesrečni človek – kaj si mi storil!«

5

Proces proti tihotapcu Antonu Krajncu zaradi roparskega umora leta 1837

„OH DU UNGLÜCKSELIGER MENSCH – WAS HAST DU MIR ANGETAN!“

Der Gerichtsprozess gegen den Schmuggler Anton Krajnc wegen Raubmord im Jahr 1837

Marija Mojca Peternel

Illustriertes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt (1874)

25

ILLUSTRATED ENTERTAINMENT MAGAZINE: WEEKLY SUPPLEMENT TO THE LAIBACHER TAGBLATT (1874)

Dragan Matić, Ivan Smiljanić

»Pečata goljufije mi ne smete pritisniti na čelo, nepošten nisem bil nikdar, pošten ostanem!«

37

Anton Pesek in njegove finančne afere v drugi polovici 1920. let

„DAS MAL DES BETRUGS DÜRFST IHR MIR NICHT AUF DIE STIRN DRÜCKEN, UNEHRlich WAR ICH NIEMALS, ICH BLEIBE EHRlich!“

Anton Pesek und seine Finanzaffären in der zweiten Hälfte der 1920er Jahre

Jerneja Ferlež

»On krasi mesto – mesto naj podpira njega!«

57

Formativno idrijsko obdobje fotografa Josipa Pelikana

„ER ZIERT DIE STADT – DIE STADT MÖGE IHN UNTERSTÜTZEN!“

Die formative Periode des Fotografen Josip Pelikan in Idrija

Urh Ferlež, Mia Strašek

»In vsa modrost življenja je morda, biti pripravljen kakor zvok piščali ...«

81

Življenje in retrospektiva strokovnih dosežkov profesorice Božene Orožen (1929–2025)

„UND DIE GESAMTE LEBENSWEISHEIT IST VIELLEICHT, BEREIT ZU SEIN WIE DER TON DER FLÖTE...“

Lebensweg und Retrospektive der fachlichen Leistungen der Professorin Božena Orožen (1929–2025)

Zapisi

Jurij Perovšek

»Nekaj impozantnega in mogočnega je bilo v njegovi naravi«

95

Pogled na slovo od dr. Ivana Šusteršiča ob stoletnici njegove smrti

K virom

Tonček Kregar

Božidar Godec: Spomini lovca na taborišče smrti 105

S knjižne police

Aleksander Žižek

Štajerski Neron 121

Miran Aplinc

Ognji nad našim nebom 123

Miran Aplinc

Laški pir in jubilejna knjižna polnitev 125

Lucija Pečnik

Veliko Celje, takoj! 127

Borut Batagelj

Športni komentator v knjigi 129

Lucija Pečnik

»O ti nesrečni človek – kaj si mi storil!«

Proces proti tihotapcu Antonu Krajncu zaradi roparskega umora leta 1837

PEČNIK Lucija, mag. zgodovine,
Črtomirova ulica 23, SI-1000 Ljubljana,
lucija.pecnik0@gmail.com

343.611:929Krajnc A.

»O TI NESREČNI ČLOVEK – KAJ SI MI
STORIL!«

*Proces proti tihotapcu Antonu Krajncu zaradi
roparskega umora leta 1837*

Članek obravnava kazenski proces, ki je med letoma 1837 in 1842 potekal pred deželskim sodiščem Blagovna zoper podložnika tamkajšnjega gospostva in tihotapca s tobakom Antona Krajncu, obtoženega tatvine in roparskega umora zakoncev Matije in Neže Kramarič v vasi Poljana Sutlanska, tik ob meji na Hrvaškem. Na podlagi obsežnega in v celoti ohranjenega kazenskega spisa, ki ga v fondu Krajevne sodišča gosposčine Blagovna hrani Zgodovinski arhiv Celje, je predstavljena življenjska zgodba Antona Krajncu, znanega tudi kot »Švercar Tona«.

Ključne besede: Anton Krajnc, roparski umor, kazenski proces, deželsko sodišče Blagovna, tihotapstvo

PEČNIK Lucija, MA History,
Črtomirova ulica 23, SI-1000 Ljubljana,
lucija.pecnik0@gmail.com

343.611:929Krajnc A.

»O YOU WRETCHED MAN - WHAT HAVE YOU
DONE TO ME!«

*The trial of the smuggler Anton Krajnc for robbery
and murder in 1837*

The article deals with the criminal trial that took place between 1837 and 1842 before the Blagovna Territorial Court against Anton Krajnc, a serf of the local manor and tobacco smuggler, accused of the theft and robbery and murder of the couple Matija and Neža Kramarič in the village of Poljana Sutlanska, right on the Croatian border. The article presents the life story of Anton Krajnc, also known as »Švercar Tona«, based on a large and fully preserved criminal case file held by the Historical Archive of Celje within the records of the Blagovna Manor Local Court.

Key words: Anton Krajnc, robbery and murder, criminal trial, Blagovna Territorial Court, smuggling

Pridvorni sodnik kraljevega kameralnega gospostva Miljana na Hrvaškem je 15. decembra leta 1837 v dopisu okrajnemu gospostvu Blagovna¹ prosil za pomoč pri iskanju blagovniškega podložnika iz Ponikve, »nekega Antona Masniaka«,² ki naj bi v noči z 12. na 13. december 1837 v vasi Poljana Sutlanska s sekiro umoril tamkajšnjega podložnika Matijo Kramariča in njegovo ženo Nežo, huje poškodoval njunega mlajšega hlapca Tomaža Staroveškega in ju oropal za večjo vsoto denarja ter pobegnil. Storilec naj bi bil star približno 24 let, visoke postave, polnega obraza, z velikimi modrimi očmi, svetlimi lasmi in nekoliko plešast. Govoril naj bi štajersko slovensko in malo nemško.³

Iskanje ni trajalo dolgo, saj se je že deset dni po zločinu osumljenec Anton Krajnc, ki je ustrezal opisu storilca, kar sam zgledal pred okrajno gosposko v Blagovni. Nekaj dni prej je namreč, čeprav splošno znan kot »tatvinam nagnjen klatež in delomrznež brez premoženja«, na območju gosposčine Zalog od Andreja Falanta iz Železnega kupil kmetijo ter se dogovoril za poroko z njegovo hčerjo Marijo Falant.⁴ Potem ko je svoji novi gosposki že plačal primščino, se je 21. decembra odpravil v Blagovno po krstni list in potrdilo o odpustu iz gosposke, namesto tega pa so ga pridržali kot osumljenca. V priporu je ostal vse do konca kazenskega procesa in razglasitve sodbe leta 1842.⁵

Začetno preiskavo je opravilo sodišče okrajne gosposke Blagovna, nato pa so 7. marca leta 1838

obravnavo odstopili deželskemu sodišču Blagovna,⁶ ki je bilo pristojno za težja kazniva dejanja.⁷ Celo ten preiskovalni postopek je skupaj s pisarjem in dvema prisednikoma vodil kazenski sodnik Anton Kronabethvogl.⁸

Anton Krajnc je bil na prvem zaslišanju opisan kot visoke in vitke postave, s svetlimi lasmi in obrvmi ter modrimi očmi. Imel je dolg in ozek obraz, okroglo, na sredini vbočeno in sicer neizrazito brado, skladen in koničast nos ter pravilno oblikovana usta. Kolena je imel rahlo ukrivljena navznoter, na desni strani zgornjega dela glave pa naj bi imel nekakšno vboklino, kamor bi lahko položili »mušketno kroglo«. Obe ušesni mečici je imel prebodeni za nošenje uhanov. Oblečen je bil v zeleno jopo z zakrpami na komolcih, pod njo pa je nosil telovnik s črno podlago in rožastim vzorcem ter ovalnimi rumenimi kovinskimi gumbi, kmečko laneno srajco, krajše usnjene kmečke hlače, zakrpane na levem kolenu, ozke hlačne naramnice in visoke kmečke škornje iz telečjega usnja. Okoli vratu je imel zavezano rdečo bombažno ruto, na glavi pa je nosil star obrabljen kmečki klobuk iz filca.⁹

Poleg opisa osebe je bila navadno del začetnega zaslišanja tudi predstavitev življenjskega ozadja preiskovanca, iz katere izvemo, da se je Krajnc rodil 28. decembra leta 1812 kot zakonski sin Martina Krajnc in Agate, rojene Kostenak,¹⁰ v Ponikvi pri

¹ Obsežno in v celoti ohranjeno gradivo o kazenskem primeru proti Antonu Krajncu, za katerega je ohranjen tudi delovodnik, je del arhivskega fonda SI_ZAC/0495 Krajevno sodišče gosposčine Blagovna (a.š. 11–14), ki ga hrani Zgodovinski arhiv Celje. V nadaljevanju v opombah navajam zgolj signaturo posameznih dokumentov.

² Domnevan priimek Masniak je bil pozneje ovržen kot nespornost. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00011, Dopis gospostva Miljana glede prepoznavne morilca.

³ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00002, Dopis gospostva Miljana glede umora in tatvine z opisom storilca.

⁴ Kupoprodajna pogodba, s katero je 18. decembra 1837 za 234 goldinarjev in 51 krajcarjev kupil zemljiško posest, skupaj s stanovanjskimi in gospodarskimi poslopji, je bila naknadno razveljavljena. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00014, Dopis gospostva Zalog glede neveljavnosti kupoprodajne pogodbe.

⁵ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00004, Zapisnik zaslišanja Antona Krajnc in nadaljnja ugotovitev dejstev.

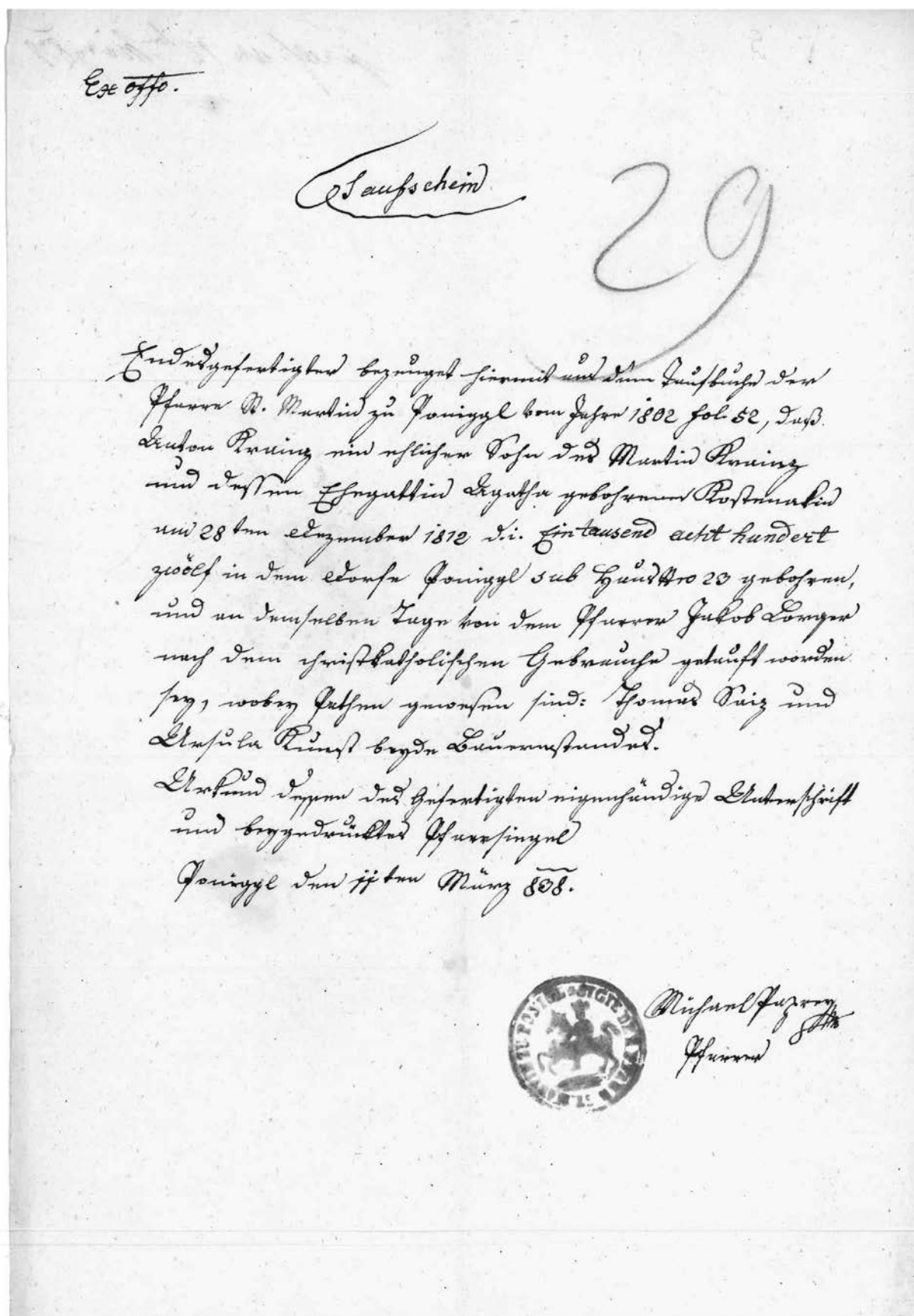
⁶ Ob koncu 15. stoletja je meja deželskega sodišča Blagovna okvirno potekala od Grobelnega do Vodul (Tratna pri Grobelnem) po Drobinskem potoku, do cerkve sv. Miklavža (Bukovje pri Slivnici), naprej do Leskovca, nato ob meji deželskega sodišča Laško do Rífnika in Šibenika, čez Resevno in nato čez Voglajno, do Ogorevca in naprej do Brezja (Proseniško), nato do Ljubečne, Dobrove, mimo Loč do Brezja (Primož pri Šentjurju), nato mimo Brezja (ob Slomu) in nazaj do Grobelnega. Ozemlje deželskega sodišča Blagovna je mejilo na ozemlja sodišč Laško, Novo Celje, Arclin – Zalog, Jelše, Zbelovo, Podčetrtek in Planina. Mell, Pirchegger, Steirische Gerichtsbeschreibungen, 428–429; Historischer Atlas, list 32.

⁷ Za izrekanje končnih sodb v kazenskih zadevah je bila na Štajerskem od okoli leta 1830 pristojna deželna pravda v Gradcu. Več o ureditvi sodnih oblastev po jožefinskih reformah: Žontar, Priročniki in karte, 84 – 86.

⁸ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110, Kazensko zaslišanje Antona Krajnc.

⁹ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00024, Krajše zaslišanje Antona Krajnc.

¹⁰ Na podlagi Krajncove izjave naj bi bila rojena kot Zabukovšek in ne kot Kostenak, kot navajajo matične knjige.

Krstni list Antona Krajnc (Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0495/004/001/00017_00030)

Šentjurju v hiši št. 23.¹¹ Njegov oče Martin naj bi po smrti prve žene v Ponikvi kupil kajžo, kjer se je 24. januarja 1812 poročil z Agato in katero je kasneje prevzel Antonov starejši polbrat Jurij.¹² Ko mu je pri treh letih umrl oče, sta se z materjo preselila v kajžo nekega kmeta v župniji Šmarje.¹³ Pri desetih letih je odšel v uk k nekemu čevljarju v Dobravo pri Slovenskih Konjicah, kjer pa ni dobival dovolj hrane, zato tam ni ostal dolgo.¹⁴ Zaradi neskladij v njegovih izjavah ni jasno, kdaj mu je umrla mati,¹⁵ zagotovo pa se je že kmalu po njeni smrti v zgodnjih mladostniških letih začel »brezdelno potikati po različnih okrajih celjskega okrožja« in se preživljati na različne načine. Ker po starših ni podedoval ničesar, si je moral vso svoje premoženje »prislužiti« sam.¹⁶

Že leta 1832 se je Krajnc zaradi tatvine obleke prvič znašel pred deželskim sodiščem Zbelovo.¹⁷

SI_ZAC/0498/004/001/00017_0004,
SI_ZAC/0495/004/001/00017_00030, Krstni list Antona Krajnc.

¹¹ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00030.

¹² Čeprav Krajnc tega ne omenja, se je Jurij rodil leta 1798 Martinu Krajncu in njegovi prvi ženi Mariji, rojeni Slattenšek, ki je umrla leta 1805. NŠAM, 5385 Ponikva, Krstna knjiga 1782-1802, 107.

¹³ Iz virov ni znano, zakaj z materjo in polbratom niso ostali skupaj v očetovi kajži v Ponikvi. Iz prepisa zapisnika zapuščinske obravnave po Martinu sicer izhaja, da se je Agata odpovedala pravici do bivanja v omenjeni kajži. Ker je bil Jurij ob očetovi smrti že v 17 letu starosti, je verjetno kmalu zatem prevzel kajžo, Agata pa se je s triletnim Antonom odselila. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00024, SI_ZAC/0495/004/001/00017_00035, Dopis gospostva Ponikva, s katerim je bil posredovan zapisnik zapuščinske obravnave Martina Krajnc.

¹⁴ SI_ZAC/0498/004/001/00017_0004.

¹⁵ V prvem zaslišanju je trdil, da naj bi umrla pred 10 leti, torej okoli 1827, medtem ko je v drugem zaslišanju povedal, da naj bi umrla že več let pred tem.

SI_ZAC/0495/004/001/00017_00024.

¹⁶ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00024;
SI_ZAC/0498/004/001/00017_0004.

¹⁷ Primerjava zaslišanj z vnosi v matičnih knjigah in drugimi dokumenti je pokazala številna neskladja in razhajanja. Nekatere izjave o letih dela pri posameznih delodajalcih ali letu, v katerem je bil priprt, se pogosto ne ujemajo z uradnimi podatki, ki jih je pridobilo sodišče. Na prvem zaslišanju je denimo trdil, da je bil v Zbelovem zaradi tatvine zaprt že leta 1827, torej domnevno pri 15 letih, na drugem pa je to neskladje pojasnil, češ da v tistem času še ni poznal letnice, v kateri je živel, sedaj pa jo pozna. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110, glej tudi: Čeč, Kako velike so bile male kraje, op. 38.

Po prestani kazni je za kratek čas delal pri nekem Gorjupu v Prožinski vasi. Ker je delo zaradi nerednega plačila kmalu zapustil, se je začel preživljati z zbiranjem steklenih črepinj, ki jih je nosil v Novakovo glažuto pri Vitanju, v zameno za črepinje je občasno dobil nekaj steklenih izdelkov, ki jih je nato prodajal po okolici.¹⁸ Med letoma 1833 in 1834 je ponovno prestajal zaporno kazen, tokrat na deželskem sodišču Novo Celje, kjer je bil nato zaradi suma ponarejanja denarja in tatvine obravnavan še večkrat.¹⁹ Po krajšem delu pri čevljarju Oblaku v Žalcu, naj bi se za tri mesece odpravil v Zagreb, kjer je delal pri različnih gostilničarjih in nekem *Fritzu*, ki je oskrboval tamkajšnje kraljevo skladišče.²⁰

Po vrnitvi se je začel ukvarjati s tihotapljenjem tobaka in se tako pogosto gibal po stranskih poteh med Štajersko in Hrvaško. Okoli binkošti, 11. junija 1837, naj bi tihotapski posel deloma opustil in začel hoditi na dnino h kmetu Antonu Mravliku v Začretu, vendar je moral tudi to delo zaradi vpletenosti v pretep zapustiti.²¹ Okoli praznika sv. Uršule, 21. oktobra 1837, naj bi se z vsem svojim imetjem odpravil v Podgoro v okraju Zalog, kjer se je zaposlil kot pomočnik pri kmečkem čevljar-skem mojstru Jakobu Teržanu. Tam je delal vse do priprtja 21. decembra leta 1837.²² Za pomoč pri čevljar-skem delu je poleg hrane in prenočišča prejemal tedensko plačo v višini 1 goldinarja.²³

Švercar Tona

Poleg omenjenih, predvsem kratkoročnih oblik zaposlitve, se je Krajnc, kot je bilo omenjeno, mogoče že pozimi 1834, zagotovo pa v letu 1835, začel ukvarjati s tihotapljenjem tobaka. Tobak je kupoval

¹⁸ Verjetno gre za Novakovo glažuto v Rakovcu pri Vitanju. Več o steklarstvu na območju Pohorja glej: Minařik, Pohorske steklarne. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00024.

¹⁹ SI_ZAC/0498/004/001/00017_0004.

²⁰ Na prvem zaslišanju je še dodal, da je bil po povratku iz Zagreba vpoklican na vojaški nabor v Blagovni, na katerem pa ni bil izbran. SI_ZAC/0498/004/001/00017_0004.

²¹ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00024;
SI_ZAC/0495/004/001/00017_00043, Dopis magistrata Celje, s katerim so bila poslana zaslišanja prič.

²² Tržan je povedal, da naj bi Krajnc prišel okoli praznika vseh svetih 1837. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00024; SI_ZAC/0495/004/001/00017_00016, Dopis okrajnega gospostva Zalog s priloženimi dokumenti.

²³ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00016.

pri različnih, po imenu nepoznanih kramarjih s tobakom, tik ob meji na Hrvaškem na območju župnij sv. Ane in sv. Katarine.²⁴ Najcenejšega naj bi kupoval pri »Toplicah« na hrvaški strani meje.²⁵ Prebivalcem širše okolice vasi Poljana Sutlanska je bil pod imenom Tona dobro poznan, saj se je tam pogosto zadrževal dlje časa, prenočeval na različnih kmetijah, se potikal naokoli po tamkajšnjih gostilnah ter prenašal tobak na Štajersko.²⁶ Iz obsežnih zaslišanj priči izhaja, da so tihotapci v to okolico redno prihajali kupovat tobak in da so bile tihotapske prakse na tem območju nasploh močno razširjene.²⁷

Na Hrvaško naj bi Krajnc potoval po glavni cesti, pogosto mimo Podčetrtka, nazaj na Štajersko pa po manj tveganih stranskih poteh, včasih mimo Loke pri Žusmu, včasih pa čez Šmarje.²⁸ Na svojih tihotapskih poteh med Hrvaško in Štajersko se je pogosto ustavil in prenočil v hiši Gašperja Zupanca, po domače Osla (tudi Štojsa) v Verholah pri Loki pri Žusmu.²⁹ Njegova hiša je bila zaradi svoje lege na višjem hribu tik ob gozdu, kamor so običajno tudi skrivali tobak, priljubljena postojanka za tihotapce.³⁰ Zupanc naj bi bil znan gostilničar tihotapcev, katerim je na skrivaj nudil hrano, pijačo in prenočišče, pri njem pa naj bi tudi skladiščili tobak.³¹ Kot je povedal Zupanc, je Krajnc prihajal bodisi v družbi drugih tihotapcev bodisi sam, pri čemer pa naj bi tobak pogosteje prenašal za druge v zameno

za plačilo, saj običajno ni imel dovolj denarja, da bi ga kupil sam. Vse, kar je zaslužil, naj bi namreč praviloma zapravil, kadar je tihotapil svoj tobak, pa je šlo za manjše količine.³²

Približno mesec dni pred zločinom, jeseni leta 1837, se je Krajnc na prošnjo svojih »kupcev« tobaka zopet odpravil na Hrvaško. Na svoji poti nazaj na Štajersko, kamor je pretihotapil 12 zavojčkov tobaka, se je tudi takrat ustavil pri Zupancu. Po celodnevem počitku je prosil njegovo hčer za nekaj kostanja, ki ga je nato lupil z gospodarjevim nožem. Naslednje jutro je izginil, skupaj z omenjenim nožem, vilicami in žepno uro iz srebra in tombaka,³³ ki je visela na steni sobe. Tatvino, ki jo je pozneje na zaslišanju tudi priznal, je »opravičil« s slabo hrano in še slabšim vinom, za katerega naj bi Zupanc po njegovem mnenju zaračunaval previsoko ceno, ter z izginulim tobakom, ki ga je imel skritega na seniku in v votlem deblu hruške ob hiši. S krajo naj bi si tako le »pravično« povrnil nastalo škodo, pri čemer je na zaslišanju celo pozval k soočenju z Zupancem in dodal, da mu bo škodo za uro in nož z veseljem poravnal, ko bo sam prejel plačilo za ukradeni tobak.³⁴ Zupančev sin³⁵ je obtožbe zanikal in pojasnil, da Krajnc hrane in pijače skoraj nikoli ni plačeval z gotovino, temveč večinoma s tobakom v listih, saj je redko imel več kot nekaj grošev denarja. Prav tako pa v bližini njihove hiše ni bilo nobenega hruškovega drevesa.³⁶

Krajnc je na zaslišanjih skušal ustvariti boljše podobo o svojih finančnih in tihotapskih zmožnostih. Tako je denimo trdil, da je leta 1836 nekemu neznanemu kranjskemu tihotapcu v bližini Sotle ponoči ukradel tobak v vrednosti kar 96 goldinarjev (!).³⁷ Pri tem naj bi tobak sprva zgolj prestavil z enega mesta na drugo, pri samem tihotapljenju pa naj bi mu nato pomagala dva »nepoznana kranjska nosača tobaka«. Vendar pa ob tem ni znal navesti ne

²⁴ Gre za župniji v današnji občini Zagorska Sela, Krapinsko-zagorske županije.

²⁵ Verjetno območje »Toplic« in izvira v vasi Harina Zlaka (Slika 1).

SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110;

SI_ZAC/0498/004/001/00017_0004;

SI_ZAC/0495/004/001/00017_00024.

²⁶ Tobak naj bi tihotapil tudi na Koroškem, v bližini Celovca naj bi kupčeval tudi s kranjskimi tihotapci tobaka.

SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110;

SI_ZAC/0498/004/001/00017_0004.

²⁷ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00077. Velja izpostaviti, da so v fondu Krajevnega sodišča Blagovna ohranjene številne posredne omembe tihotapcev tobaka med Štajersko in Hrvaško. Glej: SI_ZAC/0495/004/001/00006;

SI_ZAC/0495/004/001/00007; SI_ZAC/0495/004/002/00019.

²⁸ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

²⁹ Verjetno gre za območje Rudnice v bližini Loke pri Žusmu.

³⁰ Poleg tihotapstva je bilo kot kaznivo dejanje obravnavano tudi posredno sodelovanje, kot na primer dajanje zatočišča oziroma skrivališča, ter druge pomoči tihotapcem. Bratož, Koper in tihotapci tobaka, 235.

³¹ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

³² SI_ZAC/0495/004/001/00017_00106, Zapisnik zaslišanja Gašperja Zupanca.

³³ Kovinska zlitina bakra in cinka, podobna medenini.

³⁴ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

³⁵ Gašper Zupanc je med časom, ko so potekala zaslišanja, umrl.

³⁶ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00106;

SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

³⁷ Krajnc je trdil, da je ukradel tretjino stota (1 stot = 56 kg), kar je skoraj 19 kg tobaka. Hudelja, Nemško-slovenski zgodovinski slovar, 1159; SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

Obravnavano mejno območje med Podčetrtkom in Poljano Sutlansko v 19. stoletju
(Arcanum maps – Cadastral maps)

imen ne prič, ki bi njegovo zgodbo lahko potrdile.³⁸ Do konca procesa je vztrajal, da je večino svojega premoženja pridobil s tihotapljenjem tobaka, pri čemer se zdi, da v njegovem primeru ni šlo za vir dodatnega oziroma boljšega zaslužka, ampak predvsem preživitveno strategijo,³⁹ kar je bilo deloma povezano tudi z njegovo zapravljenostjo. Kot so potrdile številne priče, je Krajnc z denarjem slabo gospodaril in pri sebi nikoli ni imel večjih vsot gotovine, zato si je moral denar za nakup tobaka pogosto izposojati.⁴⁰ Tudi sicer je v teh krajih šte-

vilnim ljudem dolgoval tobak ali denar, med njimi tudi zakoncema Kramarič.⁴¹

»Tu ga imaš, ti prekleta baba, in povem ti, da mi boš to še drago plačala!«

Kadar se je po tihotapskih poslih ponovno vrnil na območje Poljane Sutlanske z nekaj zasluženega denarja, ga je običajno zapil v tamkajšnjih gostilnah, med njimi tudi pri Matiji in Neži Kramarič,⁴² kjer se je v letih pred zločinom večkrat zadrževal tudi po več dni skupaj. Tam je, včasih v družbi drugih tihotapcev, ki so k njima prihajali iz Kranjske, Štajerske in Italije,⁴³ občasno pomagal pri delu, ob večerih pa so skupaj pili in igrali karte, včasih tudi za denar. Kadar je šlo za večje zneske, naj bi Neža Matijo ponavadi prepričala, naj gre raje spat, saj bi

³⁸ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

³⁹ Tihotapci so se s tovrstnimi prepovedanimi praksami pogosto ukvarjali predvsem zaradi dodatnega zaslužka, ki je lahko bil, odvisno od območja, precej dobičkonosen. V določenih primerih pa lahko vzgibe za tihotapljenje povezujemo tudi z ekonomsko stisko in preživitvenimi strategijami, ne zgolj s priložnostnim ali boljšim zaslužkom. Bratož, Koper in tihotapci tobaka, 239.

⁴⁰ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00016, Dopis okrajnega gospostva Zalog s priloženimi dokumenti; SI_ZAC/0495/004/001/00017_00156, Dopis magistrata Celje, s katerim je bilo posredovano zaslišanje.

⁴¹ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

⁴² Neža Kramarič je bila v času umora stara približno 40, Matija pa 50 let. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00023, Dopis varaždinskega komiteta s priloženimi dokumenti.

⁴³ Krajnc je ob tem dodal, da je redko katerega poznal po pravem imenu.

se sicer napil in pri igri zapravil preveč denarja.⁴⁴ Da to ni bila edina navada, ki jo je Krajnc opazil pri zakoncih Kramarič, bo razvidno v nadaljevanju.

Kot je Krajnc tudi sam potrdil, mu pri Kramaričih nikoli ni bilo slabo.⁴⁵ Pogosto je zaradi pomanjkanja denarja hrano, vino in tobak pri njima dobival na up, večkrat pa sta mu posodila tudi denar. Kadar se je vračal nazaj proti Štajerski, sta mu večkrat pripravila tudi popotnico. Kramariča sta bila namreč v svoji okolici znana kot razmero-ma premožna in dobro stoječa zakonca. Imela sta manjši vinograd,⁴⁶ njivo in kajžo z manjšo krčmo, v kateri sta se ukvarjala tudi s trgovino s tobakom.⁴⁷ Slednjo naj bi leta 1837 postopoma začela opuščati. Najprej sta od tihotapcev nameravala pobrati še vse neporavnane dolgove, nato pa sta se z zbrano vsoto denarja želela usmeriti v drugo obliko trgovanja, saj se je izkazalo, da trgovina s tobakom ne prinaša več zadovoljivega dobička.⁴⁸ Ob tem velja poudariti, da je Krajnc ob zadnjem nakupu tobaka od Neže izvedel za namero o prodaji preostale zaloge, med bivanjem pri njiju pa naj bi večkrat videl, kam sta shranjevala denar. Če gre verjeti Krajnčevi izjavi, je leta 1837 prenehal zahajati k njima, ker naj bi ljudje začeli širiti (lažne) govorice o njegovem »prepovedanem razmerju« z Nežo Kramarič. Da bi se tem govoricam izognil, naj bi obiske povsem opustil.⁴⁹

Da pri Kramaričih že pred usodnim dogodkom zagotovo ni bil več dobrodošel, kaže tudi incident, do katerega je prišlo na praznik sv. Luka, 18. okto-

bra 1837,⁵⁰ ko se je Matija zaradi trgovskih poslov mudil na Koroškem, Neža pa je kmetijo in gostilno upravljala sama. Potem ko ga pred tem dolgo časa ni bilo v njihovi okolici, se je Krajnc nenadoma pojavil pri njej, ji iz hiše izmaknil potico ter z njo pobegnil.⁵¹ Neža mu je sledila s sosedom Mihom Komeričkim, ki je takrat delal na svoji njivi v bližini hiše, in z dvema drugima tihotapcema, ki sta bivala pri njej.⁵² Krajnca so ujeli še pred mejo na hrvaški strani. Ko je od njega zahtevala dolgovan denar za tobak, naj bi Krajnc izvlekel nož in začel z njim »grozeče mahati«. Če gre verjeti pričevanju Tomaža Hunskega, zeta umorjenih Kramaričev in mežnarja v župniji sv. Ane, naj bi se vsi prisotni od strahu umaknili, Neža, ki je veljala za »krepko žensko«, ⁵³ pa mu je nož iztrgala iz rok. Ker pri sebi ni imel denarja, je za poplačilo dolga poleg noža zahtevala še suknjič,⁵⁴ ki naj bi ga nato slekel in ji ga vrgel skupaj z grožnjo »Tu ga imaš, ti prekleta baba, in povem ti, da mi boš to še drago plačala!«⁵⁵

Po celjskih gostilnah v dneh pred umorom

Na podlagi obsežnih zaslišanj je mogoče zgolj deloma rekonstruirati potek dogodkov v dneh pred umorom.⁵⁶ Po pričevanju Jakoba Teržana se je

⁴⁴ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110; SI_ZAC/0495/004/001/00017_00012, Zapisnik zaslišanja prič.

⁴⁵ Na glavnem zaslišanju so preiskovalci to okoliščino posebej poudarili, ko so ga soočili z vprašanjem, kako je mogel umoriti in oropati prav ljudi, ki so mu prej »storili toliko dobrega.« SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

⁴⁶ Kramariča naj bi imela toliko denarja, da sta vino v zimskem času, kadar ga nista imela dovolj iz lastne pridelave, za potrebe svoje gostilne lahko kupila. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

⁴⁷ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

⁴⁸ Kramarič naj bi se začel ukvarjati tudi s trgovino s prašiči, ki jih je prodajal na Štajerskem in Koroškem SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110; SI_ZAC/0495/004/001/00017_00094, Zapisnik zaslišanja prič.

⁴⁹ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

⁵⁰ Na takratni tihotapski poti je verjetno izvedel še tatvino pri Gašperju Zupancu.

⁵¹ Ko so ga ujeli, ukradene potice ni imel več pri sebi. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00078, Zapisnik zaslišanja Mihe Komeričkega.

⁵² Šlo naj bi za Hrvata, znanega pod imenom Herčak, in Kočvarja pod imenom Mihič, ki sta Krajnca dobro poznala. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00077, Zapisnik zaslišanja Tomaža Hunskega.

⁵³ V obdukcijem poročilu je Neža opisana kot srednje rasti in ne suhe postave. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00023.

⁵⁴ Oblečila so bila v primerih pomanjkanja denarja pogost način plačila. Glej denimo: Čeč, Kako velike so bile male kraje, 28, 34.

⁵⁵ Krajnc je izrečeno grožnjo zanikal, prav tako se jo tudi Komerički na zaslišanju ni več spomnil. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00078; SI_ZAC/0495/004/001/00017_00012.

⁵⁶ Iz obsežnih zapisnikov zaslišanj ni mogoče natančno rekonstruirati in povzeti celotnega poteka dogodkov. Krajnc je med zaslišanji pogosto prihajal v protislovja in spreminjal svoje izjave – predvsem glede oseb, s katerimi se je v teh dneh družil, ter glede sosledja dogodkov. Zato navajam zgolj okviren oris na podlagi njegovih poznejših izjav, pri čemer v opombah opozarjam le na pomembnejša neskladja z navedbami prič. Ob tem velja izpostaviti, da so povedne

Krajnc v petek zjutraj, 8. decembra 1837 na praznik Marijinega brezmadežnega spočetja, odpravil proti Celju, češ da bo perici Neži Kralj,⁵⁷ ki je običajno prodajala sadje blizu strugarja Jožefa Benedikta Wagnerja na Graški ulici,⁵⁸ odnesel par novih škornjev. Na poti naj bi v okolici Lopate po naključju sklenil kupčijo z neznanim moškim in mu prodal (ukradeno) žepno uro.⁵⁹ Ko je Neži na trgu izročil škornje, je odšel k maši v nemško cerkev,⁶⁰ nato pa se, domnevno skupaj z njo,⁶¹ odpravil do gostilne Jožefa Mežnarja na Nasutini.⁶² Od tam naj bi sam odšel naprej do gostilne lektarja in pivovarja Franca Zabukovška,⁶³ kjer je do dveh zjutraj igral karte z nepoznanimi rokodelskimi pomočniki in pil medico, nato pa na skrivaj in kljub mrazu prespal na Zabukovškovem seniku.⁶⁴ Na podlagi izjav prič je tisti večer dejansko popival v gostilni Pri Flosarju (*»Flosserwirth«*) s hlapcem pivovarniškega mojstra Johanna Tappainerja,⁶⁵ Antonom Zabukoškom. Pozno zvečer naj bi se odpravila proti Polulam, k

tudi njegove neresnične oziroma lažne izjave, saj so pogosto odražale določeno družbeno realnost. Čeprav izmišljene, so lahko temeljile na resničnih zgodbah, dogodkih ali dejanjih drugih ljudi iz njegove okolice, ki jih je videl, o njih slišal ali pa jih sam že doživel. Glej denimo: Čeč, *Zapustil me je bog*, 365.

⁵⁷ Po pričevanju dekle Marije Vratarič, je bila Neža Kralj kot »nemarna dekla« na slabem glasu.

SI_ZAC/0495/004/001/00017_00064, Zapisnik zaslišanja prič.

⁵⁸ Današnja Stanetova ulica.

⁵⁹ Spet drugi je trdil, da naj bi ukradeno uro, ki ni imela velike vrednosti, kot plačilo dal nekemu hlapcu in nosaču tobaka. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

⁶⁰ Danes cerkev Marijinega vnebovzetja v Celju.

⁶¹ Neža je to na zaslišanju zanikala, Krajnc pa je trdil, da se tega morda ne spomni, ker naj bi bila preveč pijana. Na poznejšem zaslišanju je dodal, da »ne ve, ali je tako neumna ali tako škodoželjna, da ne more povedati resnice« Tudi sicer se je v primerih, ko se priče z njim niso strinjale, pogosto izgovoril, da sam ne more pomagati, če nočejo povedati resnice ali pa se je ne spomnijo. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

⁶² Tudi Nasutje, območje današnjega Trga Celjskih knezov in morda tudi dela Prešernove ulice. Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, 1. del, 399, 415.

⁶³ Zabukovski so se ukvarjali z lektarstvom in pivovarništvom v hiši, ki je stala na današnjem Glavnem trgu. Orožen, *Posestna zgodovina*, 23; Cvelfar, *Posestne razmere*, 117, 137.

⁶⁴ Zakonca Zabukovšek sta na zaslišanju zanikala, da bi Krajnc prespal na njunem seniku

SI_ZAC/0495/004/001/00017_00024;

SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

⁶⁵ Več o rodbini Tappainerjev glej: Hozjan, *Manj znano in neznano o rodbini*.

Zabukoškovi takratni ljubici Evi Vratarič.⁶⁶ Zanimiv je Krajncov ugovor, da se to ni moglo zgoditi na petek temveč na soboto, saj je tam veljal običaj da (pošteni) fantje ob petkih ne obiskujejo svojih deklet in da tudi sam še nikoli ni bil pri ženski na petek. Iz Polul sta se nato pozno zvečer vrnila v Celje, kjer je Zabukošek odšel spat k Tappainerjem, Krajnc pa naj bi, čeprav tega nihče ni potrdil, potrkal na okno pekarne mojstra Jožefa Wokauna na Gosposki ulici, kjer naj bi mu odprl neki pekovski vajenec, in tam prespal.⁶⁷ Na končnem zaslišanju je priznal, da se zaradi mraza in opitosti ne spomni več dobro, kje je prespal 8. in kje 9. decembra.⁶⁸

V soboto, 9. decembra, naj bi cel dan pil rozolijo⁶⁹ v gostilni glavničarskega mojstra Antona in Alojzije Halm,⁷⁰ kjer naj bi za razbit kozarec z rozolijo plačal 7 kr.⁷¹ Naslednji dan, 10. decembra, pa naj bi do večera popival v gostilni Jožefa Badra, znani kot *»Pri Erjavem Joslu«* na Graški ulici, kjer naj bi krčmarja prosil za prenočišče in z njegovim dovoljenjem prespal na seniku na zadnji strani dvorišča blizu stranišča.⁷²

⁶⁶ Eva, kasneje poročena Zupanc, naj bi bila tistega dne s svojim bodočim možem pri Mežnarju, kjer je Krajnc videla z neko žensko. Prav zaradi tega naj bi jo Zabukošek skupaj s Krajncem še istega večera iz ljubosumja obiskal na Polulah in jo pod oknom spraševal o moškem, s katerim je bila. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00126.

⁶⁷ Pekovski mojster Jožef Wokaun je to zanikal. Prav tako je povedal, da je okno pekarne, na katero naj bi potrkal, obrnjeno na dvorišče in ne na ulico. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

⁶⁸ Zabukošek je zanikal, da bi bila s Krajncem pijana. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

⁶⁹ Rozol, tudi rozolja (rosoglia) je bil priljubljen liker iz cvetov pomaranč, žganja, sladkorja ali različnih dišav. Da je bila v tem času priljubljena pijača v Celju, potrjuje tudi notica iz 19. stoletja, v kateri je zabeleženo, da so se »prebivalci zabavali s kvartanjem in keglanjem, pili alkoholne pijače, rozoljo, žganje, pivo in vino itd., kar je imelo svoje posledice.« Kuret, *Slovensko Štajersko 2 sn.*, 121.

⁷⁰ Gostilna je stala v bližini današnje Prešernove ulice. Orožen, *Posestna zgodovina*, 31.

⁷¹ Čeprav se pogosto ni spomnil določenih dogodkov, denimo kje je prenočil, se zdi, da je svoje izjave mestoma skušal narediti bolj prepričljive z dodajanjem podrobnosti, kot je na primer katero vino je pil, koga je videl, koliko je plačal za razbit kozarec ipd. Glej denimo: Čeč, *Kako velike so bile male kraje*, 25.

⁷² Badrovo zanikanje, da bi ga vprašal za prenočitev ali tam prespal, je Krajnc pripisal njegovi domnevni pijanosti.

V ponedeljek, 11. decembra, naj bi pil v gostilni Johanna Gallizierja⁷³ in prespal v hlevu med konjskimi stajami pri tamkajšnjem hlapcu Juriju Borinu.⁷⁴ Pozneje se je izkazalo, da je bil v tej gostilni pravzaprav šele v noči s 16. na 17. december, saj je trdil, da je tam srečal Jakoba Maleja. Krajnc ni predvidel, da bo Male na zaslišanju sicer res potrdil njuno srečanje, hkrati pa tudi povedal, da je tisti večer sklenil kupčijo z Matijo Trobino, o čemer sta dala napisati potrdilo, datirano s 17. decembrom.⁷⁵

V torek 12. decembra zjutraj naj bi Krajnc odšel k maši v nemško cerkev, kasneje pa v trgovino rokavičarjev Jakoba in Terezije Nordheim v Mihelčevi hiši na Graški ulici,⁷⁶ kjer je kupil črne irhaste kratke hlače, usnjene hlačne naramnice in mošnjo iz zelenega usnja. Tam naj bi srečal mizarja Janeza Bizjaka, s katerim je nekoč delal pri Mravlaku in z njim odšel do gostilne pri Mežnarju.⁷⁷ Nato naj bi šel do usnarja Jožefa Jamnika na Graški cesti, kjer je kupil usnje, kasneje pa v gostilno Jožefa Badra, kjer je spil nekaj poličev vina iz leta 1834 in jedel kosilo.⁷⁸ Tam naj bi spoznal neko žensko iz okolice Maribora, s katero sta se popoldne skupaj odpravila do gostilne Antona Böhma pri Belem volu na

Graški ulici.⁷⁹ Skupaj naj bi pila vino iz leta 1834 v prvi sobi za goste pri mizi ob peči. Ker naj bi popil preveč žganja, je omenjeno žensko pustil tam in se, zopet na skrivaj, odpravil spat na senik.⁸⁰

Sredi noči na 13. december naj bi nanj začel padati sneg⁸¹ zato se je zaradi mraza odpravil v pralnico gostilne, kjer so v zgodnjih jutranjih urah na delo že prišle perice,⁸² saj je na tisti dan potekalo večje pranje.⁸³ Glede na njihovo pričevanje, naj bi Krajnc okoli pete ure zjutraj na mrazu sedel na klopi na ulici pred zaklenjeno gostilno in mimoidočo perico prosil, ali se lahko pride v kuhinjo pogret. Tam jim je rekel, da je tako zgodaj prišel iz Podgore, ker ni imel ure in se je zato zmotil v času, v Celje pa je prišel kupit usnje. Na zaslišanju je sicer spretno pojasnil, da jim ni želel razkriti, da je prespal na seniku, saj se je bal, da bi ga imele za sumljivega človeka, ki bi jim kaj ukradel, zato se je raje zlagal.⁸⁴ Povedale so tudi, da so mu dovolile vzeti nekaj pečenega krompirja, ki so ga pekle na ognju. Da bi si krompir olupil, naj bi iz hlačnega žepa potegnil nož, ob tem pa naj bi mu na tla padlo nekaj denarja.⁸⁵ Prav tako se je tistega jutra zadrževal le ob robu kotla za žehtanje perila in se ni približal luči, zato ga niso mogle dobro videti. Pericam se je zdel zelo tih, plah in žalosten,⁸⁶ zaradi česar so mu na sodi-

⁷³ Domnevna gostilna »Pri Sidru« (Ankerwirth).

⁷⁴ Tako hlapec kot gostilničar Gallizier sta zanikala, da bi Krajnc prespal v konjskem hlevu. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00043; SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

⁷⁵ Krajnc je, čeprav je bil takrat že dogovorjen za poroko, trdil, da je v noči s 16. na 17. december prenočil pri neki mladi dekli Micki v okolici Levca. Pri njej naj bi v zadnjih dveh letih pogosto prespal, saj je večkrat zahajal v tamkajšnje gostilne, kamor je skupaj z nekim hlapcem večkrat prenašal tobak. Domnevna ljubica, dekla Marija Majcen, je vse to zanikala in povedala, da ni mogel prespati pri njej, ker je takrat že bila z drugim fantom. Krajnc je nato naknadno spremenil izjavo, češ da je bilo dekli verjetno ime Uršula in ne Micka, ter da se njenega priimka ne spomni. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110; SI_ZAC/0495/004/001/00017_00145, Dopis okrajnega gospostva Novo Celje, s katerim so bila posredovana zaslišanja.

⁷⁶ Ime hiše po Antonu Miheliču, protokolistu pri celjskem okrožnem uradu. Cvelfar, Posestne razmere, 154.

⁷⁷ Bizjak je povedal, da se v trgovini nista srečala 12. decembra, ampak nekaj dni preden so Krajncu priprli na Blagovni, okoli 15. decembra. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

⁷⁸ Bader, ki ga je Krajnc na soočenju s svojim »sprenevedanjem« spraval v jezo, je zatrdil, da ga pred tem nikoli ni videl, in da vina iz leta 1834 takrat sploh ni imel več v kleti. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

⁷⁹ Kasnejše gostišče in hotel »Pri Belem volu« na današnji Stanetovi ulici 3.

⁸⁰ Gostilničar Böhm je podal natančen opis stavbe in pojasnil, da Krajnc ni mogel spati na seniku, ne da bi on za to vedel, saj je bil dostop možen zgolj skozi glavna vhodna vrata, ki so bila ponoči vedno zaklenjena, ključ pa je imel pri sebi le on. Prav tako je poudaril, da je nemogoče, da bi nanj na seniku čez odprtine padal sneg. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00060, Dopis magistrata Celje, s katerim je bilo posredovano zaslihanje Antona Böhma; SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

⁸¹ Zaradi neobičajno velike količine zapadlega snega naj bi pozimi iz leta 1837 na 1838 ponekod obstala vsa vožnja. Gubo, Geschichte der Stadt Cilli, 356.

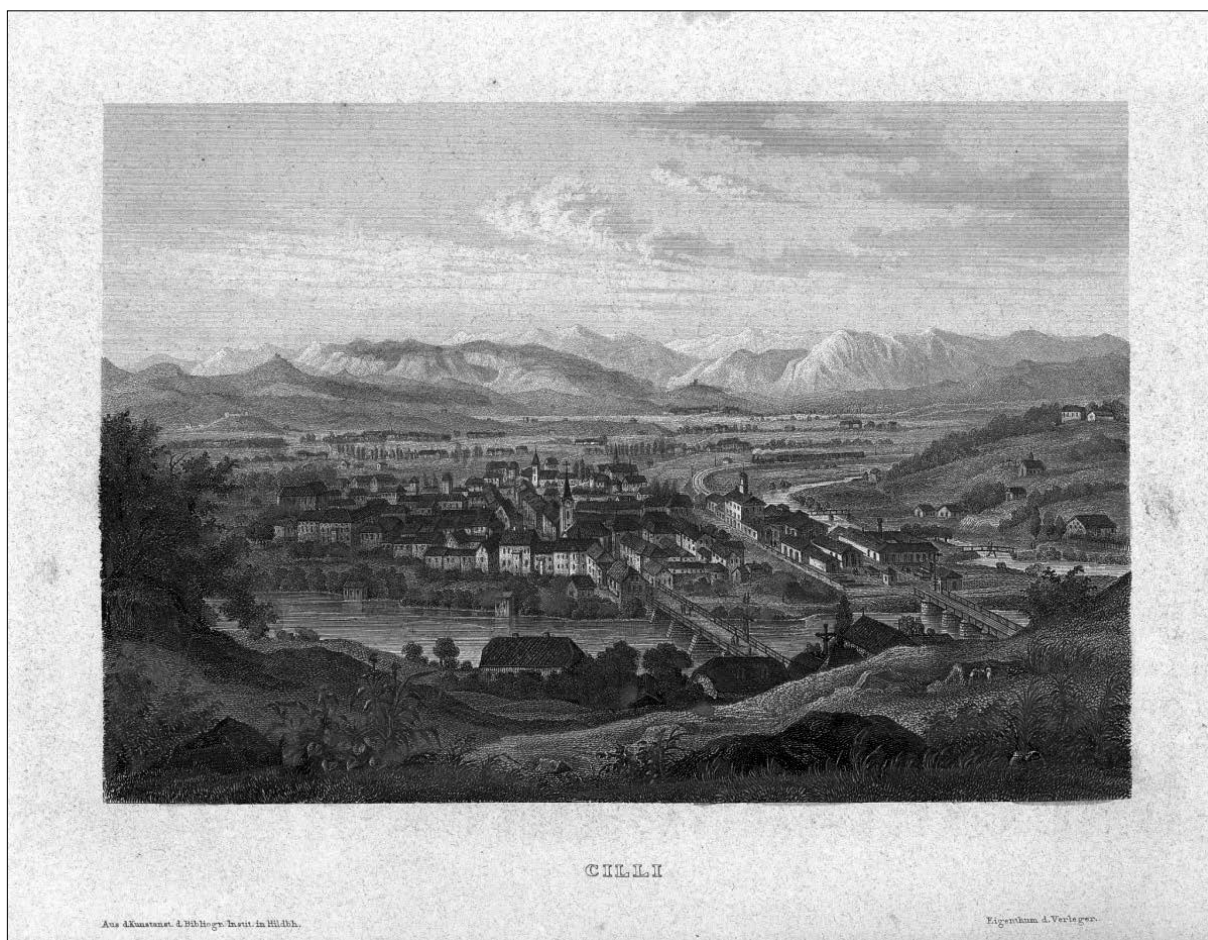
⁸² Med njimi Neža Cilenšek, Jožefa Topolovšek, Marija Kladeš in Jedrt Kozovinc.

⁸³ Čeprav se vse perice niso spomnile točnega datuma pranja, ki je navadno trajalo več dni, so bile nekatere prepričane, da je bilo to v sredo, 13. decembra, saj je bil takrat postni dan, ko so za zajtrk dobile prežganko, za kosilo pa postno jed. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00064.

⁸⁴ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

⁸⁵ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00102, Zapisnik zaslišanja Jožefe Topolovšek.

⁸⁶ Perica Marija Kladeš je na zaslišanju pripomnila, da je bil preteklo jesen, ko je skupaj z njim izkopavala krompir

Pogled na Celje iz srede 19. stoletja (Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/1294_00076)

šču očitali, da se je za kotlom skrival iz slabe vesti in strahu, da bi perice morda opazile morebitne sledi krvi.⁸⁷ Od peric se je nato kmalu poslovil in odšel k jutranji maši v nemško cerkev, nato pa se je z nekim neznanim prevoznikom z lesom odpeljal v Žalec, kjer je ravno na tisti dan potekal letni sejem. Pozno popoldne se je iz Žalca po petih dneh vrnil k Jakobu Teržanu.⁸⁸

Čeprav ga 11. in 12. decembra v Celju ni videla nobena priča in se je na zaslišanjih nenehno zapletal v protislovja, je do konca preiskovalnega postop-

ka trdil, da je noč z 12. na 13. december, ko je bil storjen umor, prespal na seniku pri Belem volu.⁸⁹

»Tona, kaj pa delaš?«

Na predvečer praznika sv. Lucije, 12. decembra 1837, je močno sneženje ravnokar ponehalo, zaradi polne lune in debele snežne odeje pa je bila tista noč še posebej osvetljena.⁹⁰ Po večerji je Matija Kramarič odložil svojo kapo na klop ob peči in skupaj z ženo Nežo in komaj štirinajstletnim hlapcem Tomažem Staroveškim zmolil še večerno molitev. Nato se je, tako kot je imel navado vsak

pri Johannu Tappainerju, videti zelo zgovoren in živahen, kar je bilo povsem v nasprotju s tem, kako se je vedel takrat, ko je bil zelo redkobeseden in deloval potrto. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00064.

⁸⁷ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110; SI_ZAC/0495/004/001/00017_00064.

⁸⁸ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00024.

⁸⁹ Približen časovni okvir med umorom in njegovim prihodom v Celje dopušča možnost, da je lahko kljub mrazu, snegu in veliki razdalji peš prehodil pot od Planjave pri Poljani Sutlanski do Celja. Glede na izjave prič, bi se proti Poljani Sutlanski lahko odpravil enkrat po 11. decembru, saj ga od takrat do zgodnjega jutra 13. decembra v Celju ni opazil nihče.

⁹⁰ »Tisto noč je bilo res skoraj tako svetlo, da bi lahko ustrelil zajca.« SI_ZAC/0495/004/001/00017_00077.

večer pred spanjem, odpravil na obhod okoli svoje hiše in gospodarskega poslopja preverit, ali je vse v redu.⁹¹ Ker se z obhoda neobičajno dolgo ni vrnil, je Neža poslala hlapca, naj ga poišče in mu pove, naj gre spat, saj bo ona odšla v stransko sobo, v kateri je takrat pri njih spala tudi njuna štiriletna vnukinja Jožefa Hunski. Ko je Staroveški prišel skozi vhodna vrata, je na vogalu hiše zagledal švercarja Toneta, ki je stal tam s sekiro v roki. Odhitel je nazaj v hišo in Neži zaklical »*Matil! Švercar Tona s sekiro stoji zunaj pri vogalu hiše!*« Ona pa naj bi mu le odvrnila, da to ni mogoče in da ima morda v rokah motiko. Ker Staroveški ni odnehal, je vseeno stopila do vrat, da bi se prepričala še sama. Takoj ko se je približala pragu, jo je storilec že napadel in jo s topim delom sekire udaril v prsa, nato pa sta se začela prerivati. Neža je zagrabila za ročaj sekire in ker ga je držala tako močno, da ji ga ni mogel izpuliti iz rok, je iz žepa izvlekel nož in jo močno porezal po rokah, da je ročaj izpustila. Takrat ga je roteče in v božjem imenu prosila, naj jo pusti pri življenju in mu obljubila, da mu bo izročila vse ključke od skrinj, da si vzame kar želi. Namesto, da bi uslišal njeno prošnjo, jo je udaril po glavi in sunil s takšno silo, da se je zgrudila na tla.⁹²

Staroveški, ki se je skrival na peči, je medtem zaman začel kričati na pomoč in vzkliknil: »*Tona, kaj pa delaš?*«⁹³ Storilec mu je odgovoril z udarcem s topim delom sekire, nato pa še dvakrat z udarcem rezila po glavi. Staroveški je kasneje dodal, da ga je pred smrtjo rešila koruza na peči, kamor je ob udarcu sklonil glavo in je nekoliko ublažila udarce. Storilec ga je nato začel stresati za ramo, da bi preveril, ali še diha, Staroveški pa naj bi se delal, da je mrtev. Medtem se je Neža začela pobirati s tal in se z obema rokama oprijela postelje, kri pa naj bi ji iz glave tekla v potokih. Storilec ji je nato zadal še več udarcev, nakar je nezavestna padla na tla.⁹⁴ Neži naj bi iz ušes iztrgal še par srebrnih uhanov.⁹⁵ Nato je vzel ključ, ki je visel poleg njenega predpasnika, in odšel v sosednjo sobo, kjer so bile skrinje za oblačila

ter začel krasti. Staroveški je izkoristil priložnost, z zadnjimi močmi pobegnil skozi okno in se zatekel k najbližjemu sosеду Antonu Šošku.⁹⁶

Vest o umoru se je nato hitro razširila. Šoško je huje poškodovanega in nezavestnega Staroveškega prepustil v oskrbo svoji ženi, sam pa je najprej odšel k bratu Neže Kramarič, Pavlu Juriču, s katerim sta skupaj odšla na kraj zločina. Ko sta prispela, je bila v hiši popolna tema. Prvi je v hišo vstopil Jurič in ob tem nekaj začutil pod nogami. Šele ko je Šoško naredil luč, je na tleh pred sabo zagledal svojo sestro Nežo, ki je ležala v mlaki krvi, iz nosu in ust pa naj bi ji kri še vedno tekla v potokih. Jurič je nato odtrgal kos lanenega platna in ga zvil v pukanico,⁹⁷ s katero je poskušal zaustaviti krvavenje.⁹⁸

Skrinje v hiši so bile že izropane, v sosednji sobi pa sta našla Kramaričevo vnukinjo Jožefo, ki naj bi mirno ležala v postelji.⁹⁹ Šoško je Juriča pustil na straži, sam pa je najprej odhitel do hčerke umorjenih, Jedrt Hunski, nato pa se je odpravil še v vas k nekemu Kramaričevemu prijatelju, saj je bil prepričan, da bo Matijo Kramariča našel tam. Ko je novica dosegla Jožefa Staroveškega, župana soseske Poljana,¹⁰⁰ je takoj zbral okoli 50 ljudi, s katerimi so preiskali celotno območje ob meji s Štajersko, do mostu čez Sotlo pri Tratni, na katerem v svežem snegu niso opazili nobenih sledi pobeglega morilca.¹⁰¹

Ko Šoško Kramariča ni našel v vasi, se je odločil, da se vrne in še enkrat preišče okolico hiše. Ravno takrat pa je očeta začela iskati tudi Jedrt Hunski, skupaj z drugimi, ki so v tem času že prihiteli na pomoč. Vzela je luč in se napotila ob spodnji strani hiše, kjer je naletela na grozljiv prizor. Mrtvega očeta je našla ležati na hrbtu, z nogami obrnjenimi proti kletnim vratom. Segla je proti njegovi roki, ki je bila že ledeno mrzla, in od hude bolečine zajokala. Skupaj z drugimi, ki so jo spremljali, je pretresena,

⁹¹ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110;
SI_ZAC/0495/004/001/00017_00042.

⁹² SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

⁹³ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00011; Slika 3.

⁹⁴ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110;
SI_ZAC/0495/004/001/00017_00042.

⁹⁵ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00018, *Dopis sodnega sluga Jerneja Hrena glede srebrnih uhanov.*

⁹⁶ *Do Šoška naj bi prišel okoli 8. ure zvečer.*

SI_ZAC/0495/004/001/00017_00012.

⁹⁷ *Niti, napuljene iz rabljenega platna, za na rane.*

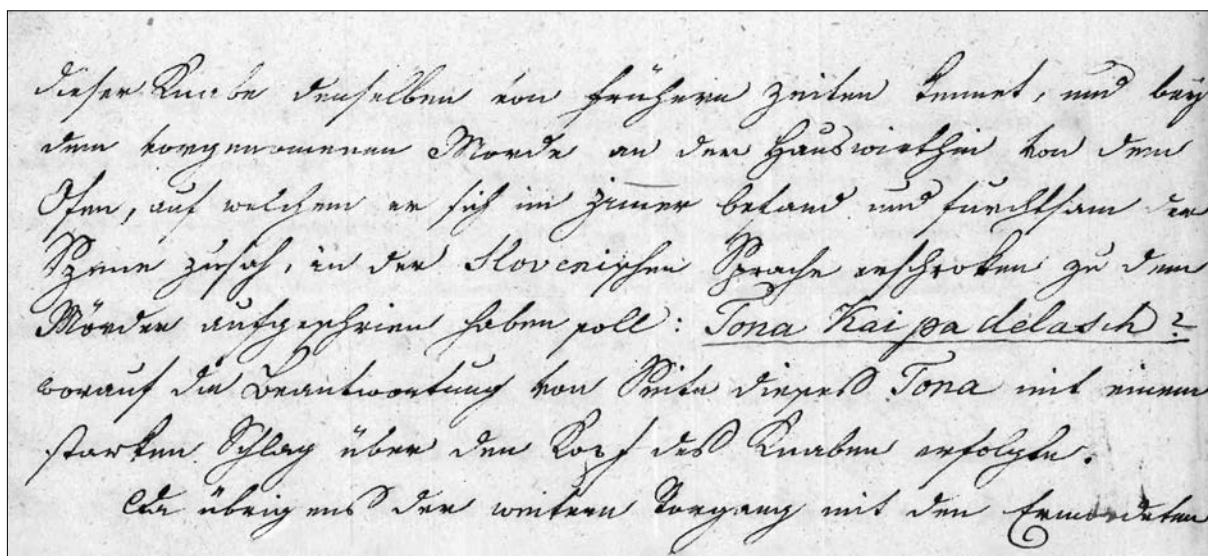
⁹⁸ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00012;

SI_ZAC/0495/004/001/00017_00042.

⁹⁹ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00012.

¹⁰⁰ »*Gemeinderichter*«, tudi občinski sodnik. Hudelja, Nemško-slovenski zgodovinski slovar, 397.

¹⁰¹ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00012.

Izsek opisa umora s slovenskim zapisom (*Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0495/004/001/00017_00011*)

v krikih in joku stekla nazaj v hišo, truplo pa so nato prenesli na klop v hišo.¹⁰² Da bi ugotovil, ali je bil umor povezan z ropom, je Hunski preiskal še žepe umorjenega, a v njih ključev ni več našel.¹⁰³

Kot je bilo mogoče sklepati glede na sosednje dogodkov in najdbo trupla, je morilec dobro poznal navado Matije Kramariča in v temi prežal nanj s sekiro za drva, ki jo je pred tem izmaknil iz veže. Ko je Kramarič tako kot vsak večer, prišel mimo kleti, ga je morilec napadel in mu zadal smrtonosni udarec v sence na desni strani glave, po katerem je Kramarič mrtev obležal na hrbtu.¹⁰⁴

Med tem časom je na prizorišče prispel tudi župnik sv. Ane, ki je dal takoj poslati po zdravnike. Iz bližnjega Podčetrтка je prišel dr. Štefan Kočevar, ki je skupaj z nekim ranocelnikom iz Krapine nudil prvo zdravniško pomoč umirajoči Neži, oskrbel ranjenega Staroveškega, ter pregledal poškodbe na Matijevev truplu. Kasneje je skupaj z drugimi zdravniki in sodnimi uradniki iz Krapine in

Varaždina opravil obdukcijo obeh Kramaričev in izdal podrobno izvedensko mnenje ter obdukcijsko poročilo.¹⁰⁵

Neža je dva dni po dogodku, 14. decembra, nenadoma prišla k zavesti. Z roko naj bi se dotaknila okrvavljenega nosu in ko je pogledala še svojo poškodovano roko, je vpričo več navzočih vzkliknila: »*Jezus Nazarečan, kako me boli roka!*«, kmalu zatem pa je dodala še: »*O ti nesrečni človek, kaj si mi storil?*« Na vprašanje Hunskega, kdo ji je to storil, je odgovorila da »*tisti švercar Tona.*«¹⁰⁶ Pred smrtjo je nato v hudih bolečinah večkrat spraševala za svojega moža, ker pa je niso želeli še dodatno vznemirjati in ker je težko govorila, so jo pomirili, češ da je šel iskat morilca in da se bo kmalu vrnil.¹⁰⁷ Neža je zaradi hudih poškodb umrla že naslednji večer.¹⁰⁸

Storilec naj bi zakonca Kramarič po oceni hčere Jedrt Hunski oropal za okoli 500 goldinarjev gotovine v različnih valutah, ki je bila shranjena v skrinji za oblačila, ter ukradel več kosov oblačil in drugih predmetov,¹⁰⁹ med njimi več kosov platna,

¹⁰² SI_ZAC/0495/004/001/00017_00042.

¹⁰³ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00012. Ključne skrinj so možiki pogosto nosili v hlačnih žepih. Čeč, Kako velike so bile male kraje, 39.

¹⁰⁴ Po pričevanju Hunskega bi se Kramarič, če ga storilec ne bi presenetil, lahko ubranil, saj naj bi veljal za »močnega moža, ki se ni bal takšnih ljudi.« Tudi v obdukcijem poročilu je Matija opisan kot srednje rasti in močnejše postave.
SI_ZAC/0495/004/001/00017_00012;
SI_ZAC/0495/004/001/00017_00023.

¹⁰⁵ SI ZAC/0495/004/001/00017_00023.

¹⁰⁶ Kasneje je tudi dr. Štefan Kočevar potrdil, da Neža svojih besed ni izrekla v blodnjavi zaradi bolečin, temveč pri polni zavesti in prisebnosti. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00063; SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

¹⁰⁷ SI ZAC/0495/004/001/00017 00012.

108 SI_ZAC/0495/004/001/00017_00042.

¹⁰⁹ Pozneje so preiskali tudi Margareto Štampet, domnevno Krajinčovo ljubico, v primeru, da bi pri njej skrival ukradene

usnja, ženski svileni ruti, več srajc, srebrn prstan in uhane ter nož.¹¹⁰

**»Ko se je vrnil,
ni bil več tako vesel kot prej«**

Krajnc se je v Podgoro vrnil 13. decembra pozno popoldne. Teržanu naj bi povedal, da je v preteklih petih dneh popival in hodil naokoli po Celju.¹¹¹ Ob vrnitvi naj bi se po Teržanovem mnenju sicer vedel neobičajno, ni bil več tako vesel kot prej, prav tako mu ni teknilo niti jesti niti piti.¹¹² Na poznejšem zaslišanju je svojo potrtost in izgubo apetita pojasnjeval s skrbmi zaradi prihajajoče poroke in sklenjene kupčije.¹¹³ Krajnc namreč ni odlašal z naložbo pridobljenega denarja v izboljšanje svojega položaja. Priložnost se mu je ponudila že dan po vrnitvi v Podgoro, ko se je skupaj z Jakobom in Antonom Teržanom odpravil na šušmarsko delo k Andreju Falantu in njegovemu sinu Jožefu v Železno. Falant je namreč že dlje časa iskal kupca za svojo kmetijo in ženina za svojo hčer. Krajnc naj bi se še isti dan dogovoril glede pogojev prodaje in poroke z Marijo Falant, ki naj bi jo ob tej priložnosti tudi spoznal. Dokončni dogovor so sklenili 17. decembra v Teržanovi gostilni, na praznik svetih treh kraljev, 6. januarja 1838 pa bi bili v tamkajšnji cerkvi že prvi

oklici. Poleg are v gotovini je svoji bodoči nevesti podaril še dve ženski ovratni ruti v rdeči barvi.¹¹⁴

Svojo nenadno premoženjsko izboljšanje¹¹⁵ je sprva pojasnjeval z zadetkom na loteriji¹¹⁶ ter z dediščino v višini kar 150 goldinarjev, ki naj bi mu jo izplačal brat Jurij s Ponikve.¹¹⁷ Kasneje je pred sodiščem priznal, da je o tem lagal zgolj zato, ker ni želel razkriti, da je denar zaslužil s tihotapljenjem tobaka. Glede zadetka na loteriji pa je dodal, da naj bi to omenil zgolj v šali.¹¹⁸

V naslednjih dneh naj bi Krajnc večinoma delal pri Teržanu, mu pomagal pri kolinah in se zadrževal pri Falantovih.¹¹⁹ V četrtek 21. decembra se je odpravil v Gorico k Martinu Ledniku, s katerim je bil dogovorjen, da ga odpelje na Blagovno, kjer je želel urediti še vse papirje pred poroko in nakupom zemljišča.¹²⁰ K Ledniku je s seboj prinesel še tri vate grobega platna, ki naj bi ga 13. decembra kupil pri trgovcu Mežnarju v Celju ter ga izročil krojaču Mihi Pečniku, ki je pri Lednikih takrat opravljal

predmete. Margareta je govorice zanikala in dodala, da si želi, da »tega falota nikoli ne bi spoznala, saj zdaj trpi toliko sramote in posmeha ter nejevoljo svojega delodajalca« Jožefa Mathesa, trgovca s tobakom v Celju. Krajnc naj bi sicer spoznala preko neke druge dekle, nakar jo je na ulicah Celja večkrat nagovarjal in ji pošiljal pozdrave, a da se z njim nikoli ni zapletla. Ko se je jeseni leta 1837 vračala z romanja k cerkvi sv. Mihaela v Laškem, naj bi skupaj z nekaj deklami obiskala gostilno rokavičarja na Bregu, kjer je na mizo odložila svojo ruto, ki naj bi jo Krajnc izmaknil. Ko jo je kasneje zahtevala nazaj, ji je odvrnil, da jo je izgubil, nato pa naj bi ji čez nekaj časa preko Marije Spitzmüller poslal novo rdečo bombažno ruto, ki pa je ni želela sprejeti. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00155; SI_ZAC/0495/004/001/00017_00131.

¹¹⁰ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00042;

SI_ZAC/0495/004/001/00017_00024.

¹¹¹ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

¹¹² SI_ZAC/0495/004/001/00017_00016; SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

¹¹³ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110. Razlog za izgubo apetita so preiskovalci na zaslišanju povezali predvsem s »slabo vestjo.«

¹¹⁴ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00016;

SI_ZAC/0495/004/001/00017_00058. Ovratne rute, še posebej rdeče, so bile priljubljeno darilo, ki so ga fantje podarjali dekletom kot znak naklonjenosti. Čeč, Kako velike so bile male, 35, glej tudi op. 109.

¹¹⁵ Širša okolica je ob takšnih nenadnih spremembah hitro postala sumničava, da je posameznik denar nemara pridobil na nepošten način. Še večja nezaupljivost je veljala za hlapce in dekle, zlasti kadar so ob tem še pretirano popivali po gostilnah. Slednje naj bi v ljudskih predstavah pogosto vodilo v tatvine. Čeč, Kako velike so bile male, 27.

¹¹⁶ Krajnc je na zaslišanju 7. marca 1837 trdil, da naj bi pogosto igral v loterijskem nabirališču v Celju. Večkrat naj bi imel srečo in zadel manjše zneske v višini nekaj grošev, decembra pa naj bi zadel »ambo« (dvonumerični zadetek) z izžrebano številko 1 in 36. Celjsko loterijsko nabirališče sta takrat vodila Georg in Ana Leitmayer. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00024;

SI_ZAC/0495/004/001/00017_00043.

¹¹⁷ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00016.

¹¹⁸ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

¹¹⁹ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00016.

¹²⁰ Na Blagovno ga je v četrtek 21. decembra 1837 nato peljal Jožef Lednik. Pred tem naj bi se ustavila še v Celju, kjer je od Neže Kralj kupil nekaj jabolok. Ko sta prispela na Blagovno, naj bi Ledniku naročil, naj ga počaka pri bližnji gostilni, saj da se ne bo dolgo zamudil, saj naj bi potreboval le krstni list in potrdilo. Kmalu zatem je k Ledniku pristopil sodni sluga in mu sporočil, naj se odpravi domov, saj so Krajncu priprli. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00047; SI_ZAC/0495/004/001/00017_00044. Dopis okrajnega gošpostva Zalog, s katerim je bil poslan zapisnik zaslišanja.

šušmarsko delo. Pečnika je prosil, naj mu iz platna sešije spodnje hlače, ki jih je nameraval prevzeti ob povratku z Blagovne.¹²¹

»Naj bo preklet človek, ki mi ta umor očita«

Ob priprtju je imel Krajnc pri sebi mošnjo iz zelenega usnja, ključ za skrinjo, 5 goldinarjev gotovine, pipo za tobak,¹²² mošnjiček iz volovskega mehurja z nekaj žvečnega tobaka, staro usnjeno nožnico brez noža, moder črtast robec, žepni nož s kresilom, dvema reziloma in tlačilom za pipo ter rdeč bombažen dežnik. Ob poznejšem popisu pripadajočih predmetov, ki so jih našli v njegovi skoraj novi skrinji za oblačila pri Teržanu, je naveden še nov kmečki klobuk, star črn plašč, nove kratke hlače iz črnega usnja, nova jakna iz modrega sukna, več telovnikov, svilena ruta, dve bombažni ruti, platnena srajca in ena umazana platnena srajca,¹²³ nove hlačne naramnice, kos traku iz sukanca, molitvenik, nemška molitvena knjiga s futrolo (ovitkom), čevljarско orodje, kladivo, štirje kosi telečjega usnja, kresilna goba in vitrih (tatinski ključ). Skupaj z najdeno gotovino v vrednosti 177 goldinarjev in 15 krajcarjev je bilo vse njegovo premoženje ocenjeno na 182 goldinarjev in 42 krajcarjev.¹²⁴ Ker od staršev ni podedoval ničesar, je na zaslišanju trdil, da je ta denar zaslužil s tihotapljenjem tobaka,¹²⁵ deloma

pa tudi z dninarskim in šušmarskim delom pri različnih ljudeh ter čevljarским delom pri Teržanu. Nasprotno pa je več prič, ki so Krajncu bolje poznale, trdilo, da pred 13. decembrom v skladu s svojim slovesom »lenega tatinskega klateža«¹²⁶ nikoli ni razpolagal z večjimi vsotami denarja in da je bil vedno slabo oblečen, zatem pa je kar naenkrat imel novo mošnjo z denarjem, nova oblačila in načrtoval nakup kmetije. Na te očitke se je odzval z izgovorom, da je bil zase vedno dovolj dobro oblečen, denarja pa pri njem niso videli, ker ga namenoma nikoli ni razkazoval. Tudi na Mravlakovo pripombo, da je vsako dnevno plačo v višini 10 krajcarjev takoj zapravil, je odgovoril, da ga Mravlak ne bi tako dolgo prenašal v svoji hiši, če bi bil res takšen nemarnež.¹²⁷ Podobno je izjavil tudi Teržan, ki je menil, da Krajnčev zaslužek pri njem ni bil velik, in da bi zaradi svoje potrebe po tobaku in vinu težko kaj prihranil.¹²⁸

Že na prvem zaslišanju na dan priprtja je bil Krajnc zaradi neprimerne obnašanja kaznovan s petimi udarci s palico. Na vprašanje sodnika, kje ima shranjen denar, je namreč osorno odvrnil, da ga ima nekaj v svoji skrinji za oblačila pri Teržanu in da se sodišča ta denar »nič ne tiče«.¹²⁹ Dva dni pozneje ga je nato zaradi domnevnega slabega počutja, zbadanja v prsih in izgube apetita¹³⁰ pregledal šentjurski ranocelnik Franc Ipavec,¹³¹ ki ni ugotovil nobene bolezni, in ob tem dodal, da je Krajnc dobro razvit, močne telesne postave in se ga lahko brez zadržkov še naprej kaznuje z udarci s palico.¹³²

¹²¹ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110;
SI_ZAC/0495/004/001/00017_00159.

¹²² Kajenje pipe, kot eden izmed načinov uživanja tobaka, je bilo v tem času značilno predvsem za kmečka okolja. Remec, Pitje in kajenje, 80.

¹²³ Gre za okrvavljeno srajco; glej naslednje poglavje.

¹²⁴ Poleg tega sta bila navedena še par srebrnih uhanov in srebrn prstan, ki ju je okoli binkošti leta 1837 (t. j. 11. junija 1837) podaril svoji svakinji Neži Krajnc, ko se je prišel k bratu Juriju na Ponikvo neuspešno dogovarjat o izplačilu dediščine po očetu. Neža je na zaslišanju uhane in prstan izročila sodišču, saj ni želela imeti pri sebi ničesar, kar bi prihajalo od njenega svaka, ter dodala, da »kdo ve, od kod je ta nakit sploh dobil«. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00019; SI_ZAC/0495/004/001/00017_00104, Seznam predmetov in gotovine, pripadajočih Antonu Krajncu.

¹²⁵ Sodišče je skušal prepričati, da je večjo količino prihranjenega denarja skrival na različnih mestih, na primer v škornju v senu na Mravlakovem kozolcu in nato v hrostovem gozdu nedaleč stran od Teržana. Denar naj bi po 13. decembru, ko so mu iz Dobriše vasi, kjer jo je nekaj let prej zastavil, k Teržanu pripeljali prazno skrinjo za oblačila, vzel iz skrivališča in neopazno spravil v skrinjo. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

¹²⁶ Z izrazi postopač, vagabund, brezdelnež, lenuh so označevali predvsem tiste posameznike, ki niso stopali v službo za celo leto za razliko od drugih dekel in hlapcev, meja med postopači in kriminalci pa je bila pogosto nejasna. Čeč, Kako velike so bile male, 21.

¹²⁷ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

¹²⁸ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00159. Da je zaslužen denar pogosto zapravljajal za pijačo nakazuje tudi vrsta celjskih gostiln, v katerih je popival med 8. in 13. decembrom.

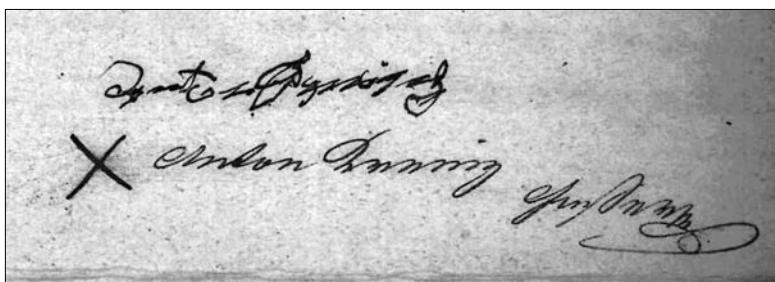
¹²⁹ SI_ZAC/0498/004/001/00017_0004. Zaradi žaljivega vedenja ali lažnivega zavajanja je bil med zaslišanji v skladu s § 365 kazenskega zakonika večkrat kaznovan s palico.

¹³⁰ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00008, Dopis sodnega sluga Jerneja Hrena glede bolezni Antona Krajncu.

¹³¹ O Francu in rodbini Ipavcev glej: Žižek, »To je krasna obitelj, ti Ipavci!«

¹³² SI_ZAC/0495/004/001/00017_00010, Izvid ranocelnika Franca Ipavca.

Med zaslišanji je sodni sluga Vencelj Koršinek na steni Krajnceve ječe opazil zatemnjen napis, verjetno narejen z ogljem, na katerem je bilo slabo berljivo zapisano ime in priimek pripornika. Krajnc je kasneje na zaslišanju povedal, da je ime na steno zapisal sam, čeprav nikoli ni hodil v šolo, je pa v svoji zgodnji mladosti ob različnih priložnostih prosil pismene ljudi, naj ga naučijo branja in pisanja. Tako naj bi se »z lastno prizadevnostjo« naučil brati slovenski in nemški tisk, zapisati pa se je naučil le svoje ime.¹³³

Lastnoročni podpis Antona Krajnc v zapisniku kazenskega zaslišanja
(Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110)

Sodnik Kronabethvogel je 4. aprila 1839 skupaj s pričami opravil ogled kraja zločina in hiše pokojnih Kramaričev na območju zaselka Planjava v vasi Poljana Sutlanska, ki je bila od reke Sotle, kot meje med Hrvaško in Štajersko, oddaljena le 150 korakov.¹³⁴ Lesena hiša, dolga približno osem sežnjev¹³⁵ in krita s slamo, je imela vežo, v kateri je bila običajno shranjena sekira, s katero je bil storjen umor, dimnico, sobo in stransko sobo. Ob osrednjem bivalnem prostoru so stali še senik, hlev in svinjak, na nasprotni strani pa zidana, obokana klet. Ker so bila v tisti zimski noči vsa okna zaprta, so ocenili, da bi bilo pri tej razdalji nemogoče, da bi se krik iz bližine kleti slišal v notranjost hiše. Hišni vogal, pri katerem Staroveški videl storilca s sekiro, je bil oddaljen štiri sežnje od vhodnih vrat in postavljen tako, da je bil v mesečini dobro viden. Trideset korakov od tega vogala je Štefan Mikavc

našel *corpus delicti*, odvrženo okrvavljeno sekiro za drva.¹³⁶

Glavno zaslišanje obtoženca je potekalo v prostorih deželskega sodišča na Blagovni med 10. septembrom 1839 in 9. oktobrom 1841. Glavna soočenja s pričami iz okolice Poljane Sutlanske,¹³⁷ ki niso želele opraviti dolge poti do Blagovne, so 30. septembra 1841 izjemoma potekala v Podčetrtku pred preiskovalno komisijo in obtoženim Krajncem. V zapisnikih zaslišanja so povedne tudi notice,

ki jih je sodišče pod odgovori na vprašanje zabeležilo o obnašanju in neverbalni komunikaciji med obtožencem in pričami. Ko je bil Krajnc na glavnem zaslišanju prvič neposredno pozvan, naj pove, kje je bil na usodni večer in ali je storil roparski umor, so prisotni denimo opazili, da ga je nenadoma obšla neobičajna bledica, ki se je kmalu spremenila v rdečico in očiten nemir. V svojo obrambo je dejal,

da se okoliščine pri njem tako nesrečno ujemajo, da izpade kot osumljenec, čeprav ni priče, ki bi mu ta zločin lahko dokazala. Ob soočenjih so se nekatere priče včasih vedle osorno in ga zmerjale za sramotnega in lažnivega sleparja ter malopridneža, on pa jim je mestoma na to odgovoril le z ironičnim nasmeškom.¹³⁸ Kot je bilo razvidno iz številnih neskladnosti med njegovimi izjavami in izjavami prič, se je večkrat ujel v očitna protislovja in laži, ki jih ni znal pojasniti.¹³⁹

Krajnc sta bremenili predvsem pričevanji prič umora – Tomaža Staroveškega¹⁴⁰ in izjava Neže

¹³³ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00146, SI_ZAC/0495/004/001/00017_0011.

¹³⁴ Da je bila hiša Kramaričev na območju manjšega zaselka Planjava, razberemo iz vnosa v mrliški knjigi. Mrliška knjiga (Poljana, Varaždin) 1811–1857, 52.

¹³⁵ 1 tekoči seženj = 1,896 m, torej okoli 15m. Hudelja, Nemško-slovenski zgodovinski slovar, 550.

¹³⁶ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00096, Zapisnik preiskave in ogleda hiše Matije Kramariča.

¹³⁷ Soočenja prič Tomaža Hunskega, Tomaža Staroveškega in Jedrt Hunskega z obtoženim Krajncem so bila sodeč po opombah zapisnika zelo čustvena. Priče so bile razburjene in jezne, Jedrt pa je bilo zaradi razburjenja in joka med soočenjem treba pomiriti. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00010.

¹³⁸ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

¹³⁹ Na zaslišanju 7. marca 1838 je denimo najprej trdil, da je bil v času umora, v noči z 12. na 13. december, v Podgorju pri Terzanu in da v zadnjem delu leta 1837 sploh ni bil na Hrvaškem. Ob tem pa je še dodal, naj bo »preklet človek, ki mu ta umor očita.« SI_ZAC/0495/004/001/00017_00024.

¹⁴⁰ Ker je bila starostna meja za kazensko odgovornost 14 let. Žižek, Pol očenaša, 11. Staroveški najprej ni veljal za zanesljivi

Kramarič, ki sta ga označila za storilca.¹⁴¹ Poleg tega pa tudi pomanjkanje trdnega alibija, nepojasnjen denar ter nekateri predmeti, najdeni pri njem – zlasti nož z odkrušeno konico, ki je bil prej last Matije Kramariča in ki ga pri Krajncu pred njegovo vrnitvijo 13. decembra niso opazili. Njegova edina obramba je bila, da je na svetu veliko podobnih nožev, zato ni mogoče dokazati, da je bil ta nož res Kramaričev.¹⁴² Podobno je zatrjeval tudi za ruto, ki naj bi prej pripadala Kramaričem. Po besedah Jedrt Kramarič, je to ruto, na kateri so bili vidni madeži, njen enoletni sin Engelbert nosil okoli vratu kot slinček, zaradi česar je bila umazana od sline.¹⁴³ Krajnc se je zopet izgovoril, da je takih rut na svetu več in nato še dodal, da so madeži nastali od pивske pene, saj naj bi jo pogosto nosil okoli vratu, kadar je v celjskih gostilnah pil pivo.¹⁴⁴

Še dodatno pa ga je obremenilo odkritje sodne gluge Venclja Koršineka, ki je pri naknadnem pregledu njegovih oblačil na rokavu ene od srajc opazil več posušenih krvavih madežev. Razporeditev kapljic različnih velikosti je nakazovala na pršenje krvi, do katerega bi najverjetneje prišlo ob udarcu s sekiro.¹⁴⁵ Ob omembi s krvjo poškrbljene srajce je obtoženec na zaslišanju postal nemiren, vidno zardel in začel jecljati. Branil se je, da na tisti dan te srajce sploh ni nosil, temveč naj bi

imel oblečeno drugo iz perkala.¹⁴⁶ Kljub temu pa ni uspel pojasniti, kako so se krvavi madeži znašli na rokavu omenjene srajce. Do konca zaslišanja je Krajnc vztrajno zanikal krivdo in zatrjeval, da mu lahko predložijo še morebitne druge dokaze, a da ne more priznati nečesa, česar ni storil in da bo v primeru, če bo obsojen na podlagi drugih dokazov in ne svojega priznanja, »kazen pač prestal«.¹⁴⁷

Konec sojenja in razglasitev sodbe

Zaključno zaslišanje, za katerega mu je sodišče namenilo tri dni časa za razmislek o svoji obrambi in morebitni milejši kazni, je potekalo 9. oktobra 1841. Iz njegove zaključne izjave, v kateri umora sploh ni omenjal, je razvidno, da je Krajnc povod in krivdo za svoje slabe življenjske odločitve videl oziroma skušal prikazati predvsem v okoliščinah svojega odraščanja in zanemarjene vzgoje. Vse zbrane gospode pred sabo je nagovoril in prosil, naj upoštevajo njegovo zanemarjeno vzgojo, saj je že v zgodnjem otroštvu izgubil svoje starše in bil prepuščen sam sebi, brez verskega pouka ali primerne vzgoje.¹⁴⁸ Ker je bil že v mladosti brez nadzora, je zašel v slabo družbo in se zapletel v tihotapljenje in občasne tatvine, zaradi katerih je bil tudi večkrat kaznovan. Tako si je v domačem kraju in širši okolici pridobil slab sloves, zaradi česar ga nihče več ni želel zaposliti in je bil prisiljen nadaljevati s tihotapljenjem tobaka in podobnimi dejavnostmi.¹⁴⁹

Sodeč po končnih opombah preiskovalcev in opisu v osebni listu, je Krajnc v času pripora in zaslišanij kazal nenavadno zvijačnost, zlobo in zahrbtnost. Odvisno od okoliščine se je včasih obnašal priljudno in laskavo, drugič pa trmasto, grobo in nestrpno, vedno pa izjemno lažnivo. Na skoraj vsako vprašanje je znal odgovoriti nenavadno hitro in podati laž z občudovanja vredno spretnostjo. Prav tako naj bi pokazal veliko mero naravnega

vo pričo. Druge priče so nato potrdile, da ni nikoli lagal in da je veljal za pametnega ter razumnega fanta. Po sodnikovem mnenju se je s svojim nastopom in vedenjem pred sodiščem izkazal za dovolj odraslega glede na svojo starost in za zanesljivo pričo. Kot edina še živa priča umora je bil prepričan, da je bil storilec Krajnc in zatrdil, da ga je pred zločinom videl več kot stokrat, in da bi ga prepoznal tudi čez dvajset let. Njegove izjave so se ujemale z izvedenskim mnenjem in opisom poškodb. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00052; SI_ZAC/0495/004/001/00017_00077.

¹⁴¹ Čeprav je Krajnc trdil, da je v tisto okolico prihajal tudi nek drug kranjski tihotapec z imenom Tona, je več prič zatrdilo, da tam niso poznali nobenega drugega tihotapca s tobaikom s tem imenom. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110; SI_ZAC/0495/004/001/00017_00094.

¹⁴² SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

¹⁴³ Oblačila so imela za lastnika veliko vrednost, zato so številni oškodovanci znali tudi po dolgem času natančno opisati in prepoznati svoje obleke. Tako je denimo Jedrt znala podrobno opisati ukradene predmete svojih staršev in jih izpostaviti ob prepoznavi na sodišču. Čeč, Kako velike so bile, 39.

¹⁴⁴ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

¹⁴⁵ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00163, Dopis sodnega sluga Venclja Koršineka glede okrvavljenе srajce.

¹⁴⁶ Vrsta bombažne tkanine.

¹⁴⁷ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

¹⁴⁸ Na večkratni očitek preiskovalcev, da je bil že od prej znan kot zanemaren človek, večkrat obsojen zaradi tatvin, ter da si je kruh služil na različnih krajih in se je od njega takšno dejanje pričakovalo, je odvrnil, da ne more nič zato, če so ga starši že v mladosti zapustili in si je moral v svetu pomagati sam, kakor je vedel in znal. Nato je še dodal, da je na svetu malo ljudi, ki v življenju nikoli niso grešili. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

¹⁴⁹ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110.

2686.

Von dem kais. königl. Landrechte als Kriminal-Spruchgericht in Steyermark

wird über die von dem Landgerichtspräsidenten Gillenbach
mit Anton Krausz, vulgo Tschöndler, Knecht wegen ihm
betrachtete das Landrecht vom 21. Aug. 1834 bis 9. Oktober 1841
im Kaufvertrage abgekauft und abgekauft zu Kauf
abhandelt.

Anton Krausz ist das Landrecht das vollstehende Recht.
mündel und das Landrecht das elterliche pflichtig, und soll
zu dem Kaufvertrage durch zwanzig Jahre im pflichten
Landrecht angekauft werden, welches unverschieden sein,
den Kauf das Landrecht Tschöndler vulgo Tschöndler 20. d. l. m.
zu verkaufen, und dem Landgerichtspräsidenten die Abgabe,
besten vom 21. September 1834 bis zur Vollstreckung
mit kgl. l. m. und die Vollstreckung mit 12 f. l. m. und
Mündel das 1. d. l. m. zu verkaufen, so ist das
die Landrecht das Mündel und dem Landrecht Tschöndler mit ihm
Einkaufvertrage angekauft und dem Landrecht Tschöndler zu
verkaufen worden.

Erkauft am 16. März 1841.

A. v. Lobnig, App. d. l. m.

L. v. Lobnig, App. d. l. m.
L. v. Lobnig, App. d. l. m.

W. v. Lobnig, App. d. l. m.
L. v. Lobnig, App. d. l. m.

L. v. Lobnig, App. d. l. m.
L. v. Lobnig, App. d. l. m.

L. v. Lobnig, App. d. l. m.
L. v. Lobnig, App. d. l. m.
L. v. Lobnig, App. d. l. m.
L. v. Lobnig, App. d. l. m.

Sodba c. kr. deželne pravde v Gradcu zoper Antona Krajnca
(Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0495/004/001/00017_00173)

razuma, govoril je skoraj enako dobro slovensko kot nemško, slednje pa naj bi se naučil s klatenjem. Ves čas procesa je pokazal zelo malo kesanja, prisotnim pa se je zdel nadvse zakrknjen.¹⁵⁰

Na podlagi preiskave, ki jo je v obdobju med 21. decembrom 1837 in 9. oktobrom 1842 vodilo deželno sodišče Blagovna, je c. kr. deželna pravda v Gradcu, kot sodišče pooblaščen za izrekanje sodb v kazenskih zadevah,¹⁵¹ 16. decembra 1841 izdala sodbo, s katero je bil Anton Krajnc, po domače Švercar Tona, spoznan za krivega roparskega umora in tativine ter obsojen na 20 let težke ječe.¹⁵² Deželskemu sodišču Blagovna je bil na podlagi § 547 kazenskega zakonika dolžan povrniti stroške oskrbe v višini 5 krajcarjev dnevno od priprtja do razglasitve sodbe, ter sodno takso v višini 12 goldinarjev.¹⁵³ Prav tako je bil dolžan plačati odškodnino dedičem Gašperja Zupanca v višini 3 goldinarjev in 20 krajcarev.¹⁵⁴ Dediči Matije in Neže Kramarič so bili s svojimi odškodninskimi zahtevki napoteni na redno pravno pot.¹⁵⁵

Potem ko je bila Krajncu 14. januarja 1842 prebrana sodba, ki je bila tudi javno razglašena,¹⁵⁶ je v

končni izjavi, pod katero se je lastnoročno podpisal, povedal, da bo to kazen težko prestal in hkrati poudaril, da trpi kot nedolžen. Kljub temu je izrazil upanje, da bo kazen spremenjena, ko bo preiskava ali on sam upravičil svojo nedolžnost pred najvišjimi oblastmi.¹⁵⁷ Franc Ipavec, ki je Krajnc pregledal pred napotitvijo na prestajanje kazni v kaznilnico Gradiška (Gradišče ob Soči),¹⁵⁸ je potrdil, da je Krajnc popolnoma zdrav in sposoben prestati najstrožji zapor, delo in telesno kazen s petindvajset do štirideset udarcev ali kaznovanjem s palico, ter post ob kruhu in vodi dvakrat tedensko za obdobje 24 ur.¹⁵⁹

Po razglasitvi sodbe so Krajnc, vkljenjenega v železno okovje¹⁶⁰ in v oboroženem spremstvu treh vojaških stražarjev in sodnega sluge Koršineka 16. februarja 1842, v zgodnjih jutranjih urah, izpred glavne stražnice in magistrata v Celju odpeljali proti kaznilnici.¹⁶¹ Iz Celja so se odpravili po vnaprej predpisani 29 milj¹⁶² dolgi poti s postojankami do Vranskega, čez Krašnjo do Ljubljane, nato naprej do Vrhnike, čez Planino v Postojno in Vipavo, skozi Gorico do Gradišča, kamor so prispeli 18. februarja.¹⁶³ Zaradi neohranjenosti ali nepoznanosti neposrednih virov ni znano, ali je Krajnc preživel

¹⁵⁰ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00110;

SI_ZAC/0495/004/001/00017_00177, Osebni list kaznjencea.

¹⁵¹ Na podlagi § 433 in 435 kazenskega zakonika je morala biti sodba za težja kazniva dejanja, med katera sodi tudi roparski umor, pred razglasitvijo vedno predložena višjemu sodišču.

¹⁵² Čeprav je Zakonik o zločinih in težkih policijskih prestopkih (Gesetz über Verbrechen und schwere Polizeiübertretungen) iz leta 1803 za roparski umor predvidel smrtno kazen, se v tem času več kot polovica smrtnih kazni ni izvršila. Z uveljavitvijo omenjenega kazenskega zakonika so se začele v kaznovalni politiki v večji meri ob določenih pogojih uveljavljati prostostne kazni. Poleg tristopenjske ječe (navadna, težka in najtežja ječa) so lahko prostostno kazen dodatno poosttrili s postom ali telesnim kaznovanjem s palico ali udarci. Studen, Rabljev zamah, 96-98; Gesetz über Verbrechen, §117 – 119.

¹⁵³ Povračilo stroškov je urejal § 537 kazenskega zakonika.

¹⁵⁴ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00173, Sodba deželne pravde v Gradcu; SI_ZAC/0495/004/001/00017_00174, Dopis deželne pravde v Gradcu.

¹⁵⁵ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00173. V fondu Krajevnega sodišča gosposčine Blagovna je ohranjena tudi pravda Jedrt Hunski zoper Antona Krajnc, ki ga je kot kurator zastopal dr. Jakob Traun zaradi odškodnine v višini 486 goldinarjev in 40 krajcarev po roparskem umoru iz leta 1842. SI_ZAC/0495/002/00255.

¹⁵⁶ § 451 kazenskega zakonika je določal, da morajo biti sodbe s kaznijo, daljšo od petih let težke ječe javno razglašene pred sodno stavbo ob privedbi obsojenca v okovih.

¹⁵⁷ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00173.

¹⁵⁸ C. kr. kaznilnica v Gradišču ob Soči je od leta 1815 delovala v nekdanjem Thurnovem gradu. Leta 1888 je bilo v kaznilnici 382 kaznjencev in sicer v večini (84,1%) Italijanov, nato nekaj južnih Slovanov (9,5%), Nemcev (4,8%) in Madžarov (1,6%). Kaznilnica je imela 71 spalnic, 42 prostorov za delo, 9 samic in ravno toliko temnic ter 5 dvorišč za sprehajanje. Rutar, Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska, 106.

¹⁵⁹ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00170, Izvid po pregledu preiskovanja.

¹⁶⁰ Glede na korespondenco z upravo kaznilnice, Koršinek ob povratku iz Gradiške s sabo ni želel odnesti enajst funtov (okoli 6 kg) težkega železnega okovja, saj je pot domov nameraval opraviti peš. Ker bi bili stroški pošiljanja okov višji od njihove vrednosti, je okrajna gosposka Blagovna naročila, naj okovje ostane tam. SI_ZAC/0495/004/001/00017_00191, Dopis kaznilnice Gradiška.

¹⁶¹ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00191;

SI_ZAC/0495/004/001/00017_00189,

Dopis poveljstvu 7. bataljona vojaške policije v Celju glede spremstva pri prevozu Antona Krajnc.

¹⁶² Stara avstrijska dolžinska mera, 1 milja = 7,58 km, torej 219km. Hudelja, Nemško-slovenski zgodovinski slovar, 658.

¹⁶³ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00190, Obračun stroškov za prevoz Antona Krajnc v kaznilnico Gradiška.

prestajanje kazni, ki bi se iztekla 14. januarja leta 1862 ob 10. uri dopoldne.¹⁶⁴

Arhivski viri

Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0495, Krajevno sodišče gosposčine Blagovna.

Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/1294, Zbirka grafik krajev.

Objavljeni viri

Arcanum maps. Cadastral maps. Dostopno na: <https://maps.arcanum.com/en/> (avgust, 2025).

Hrvaški državni arhiv, Poljana (Varaždin), Mrliška knjiga 1811–1857. Dostopno na: <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q57L99C-598W-4?cc=2040054&wc=9R2M BZ3%3A391644801%2C391982501%2C391982502> (junij, 2025).

Nadškofijski arhiv Maribor, 5385 Ponikva, Krstna knjiga 1782–1802. Dostopno na: <https://data.matricula-online.eu/sl/slovenia/maribor/ponikva/> (julij, 2025).

Literatura

Bratož, Urška: Koper in tihotapci tobaka na prelomu iz 18. v 19. stoletje. *Upor, nasilje in preživetje: slovenski in evropski primeri iz srednjega in novega veka*. Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2015, str. 227–242.

Cvelfar, Bojan: Posestne razmere celjskih meščanov v luči franciscejskega katastra leta 1825/26. *Iz zgodovine Celja, 1780 – 1848* (ur. Marija Počivavšek). Celje: Muzej novejšje zgodovine, 1996, str. 107 – 185.

Čeč, Dragica: »Zapustil me je bog, ko sem se ga nehala bati«: mikrozgodovinska analiza izseka družbe starega reda. *Acta Histriae*, 14, 2006, št. 2, str. 339 – 362.

Čeč, Dragica: Kako velike so bile male kraje Matevža Kavčiča: o pomenu sodnih protokolov za razumevanje življenja posameznika in za izoblikovanje javne podobe zločinca v 18. stoletju. *Zgodovina za vse*, 12, 2005, št. 2, str. 16–48.

Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizei-Uebertretungen. 2. izd. Wien: K. k. Hof- und Staats-Aerarial-Druckerey, 1815.

Gubo, Andreas: *Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart*. Graz: U. Mosers, 1909.

Historischer atlas der österreichischen Alpenländer, I. Abteilung, Die Landgerichtskarte. Wien: Akademie der Wissenschaften; Verlag von Adolf Holzhausens Nachf, 1929.

Hozjan, Andrej: Manj znano in neznano o rodbini, zasebnosti in karierni poti mariborskega župana Andreasa Tappeinerja: ob 150. obletnici njegove smrti (1868–2018). *Studia Historica Slovenica*, 17, 2017, št. 3, str. 761–799.

Hudelja, Niko: *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2016.

Kuret, Niko: *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848: topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1818 [i.e. 1811]) in Georga Götha (1842)*. 1. 2 sn. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1985–1989.

Mell, Anton, Hans Pirchegger: *Steirische Gerichtsbeschreibungen Als Quellen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer*. I. Abteilung. Landgerichtskarte: Steiermark. Graz: Leykam, 1914.

Minařik, Franc: *Pohorske steklarne*. Maribor: Obzorja, 1966.

Orožen, Janko: *Posestna in gradbena zgodovina Celja*. Celje: Ljudski odbor občine, 1957.

Orožen, Janko: *Zgodovina Celja in okolice*, 1. del. Celje: Celjska turistična zveza; Olepševalno in turistično društvo, 1967.

Priročnik in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918. *Zgodovinsko-bibliografski vodnik* (ur. Jože Žontar). Gradec, Klagenfurt, Ljubljana, Gorica, Trst: Steiermärkisches Landesarchiv [etc.], 1988.

Remec, Meta: Pitje in kajenje krajša ti življenje: tobak ter drugi užitki in razvade v dobi meščanstva. *Pomisli na jutri: o zgodovini (samo)odgovornosti* (ur. Andrej Studen). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, str. 71–98.

¹⁶⁴ SI_ZAC/0495/004/001/00017_00177.

Rutar, Simon: *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*. Ljubljana: Matica Slovenska, 1892.

Studen, Andrej: *Rabljev zamah: k zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2004.

Žižek, Aleksander: *»To je krasna obitelj, ti Ipavci!«: Franc, Benjamin, Gustav in Josip Ipavec v arhivskem gradivu*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2021.

Žižek, Aleksander: Pol očenaša za umor. *Zgodovina za vse*, 12, 2005, št. 1, str. 5–12.

Zusammenfassung

„OH DU UNGLÜCKSELIGER MENSCH – WAS HAST DU MIR ANGETAN!“

Der Gerichtsprozess gegen den Schmuggler Anton Krajnc wegen Raubmord im Jahr 1837

Der Beitrag behandelt den Gerichtsprozess gegen einen Untertanen der Herrschaft Blagovna, den Tabaksmuggler Anton Krajnc aus Ponikva bei Šentjur, der am 21. Dezember 1837 wegen des Verdachts des Raubmordes an dem Ehepaar Matija und Neža Kramarič sowie der Körperverletzung des Knechtes Tomaž Staroveški, geschehen in der Nacht vom 12. auf den 13. Dezember im Weiler Planjava im Dorf Poljana Sutlanska in Kroatien, angehalten wurde. Das umfangreiche, vollständig erhaltene Material über diesen Straffall, für den auch das Korrespondenzbuch erhalten ist, ist Teil des Archivfonds des Patrimonialgerichts der Herrschaft Blagovna, das im Zgodovinski arhiv Celje (Historisches Archiv Cilli) aufbewahrt wird. Die anfängliche Untersuchung führte das Gericht der Patrimonialherrschaft Blagovna durch; danach wurde das Verfahren vom Landgericht Blagovna übernommen, das für schwerere Straftaten zuständig war. Auf Basis der umfangreichen Verhöre wird der Lebensweg von Anton Krajnc vorgestellt, der auch als Schmuggler Tona bekannt war und in der weiteren Umgebung als diebischer Landstreicher und Arbeitsscheuer ohne Vermögen galt. Nach-

dem er in frühen Jugendjahren beide Eltern verloren hatte, begann er, sich in den umliegenden Ortschaften herumzutreiben und wurde dabei wegen gelegentlicher Diebstähle auch mehrmals bestraft. Seinen Lebensunterhalt verdiente er vor allem durch kurzzeitige Beschäftigungsformen sowie durch Tabaksmuggel zwischen der Steiermark und Kroatien. Laut seinen Aussagen, die er bei den Verhören häufig änderte, soll er sich in den Tagen vor dem Mord in Celje aufgehalten haben, wo er Zechtouren durch verschiedene Gasthäuser unternahm. Obwohl er in der Zeit vom 11. Dezember bis frühmorgens am 13. Dezember in Celje von keinem Zeugen gesehen wurde und er sich bei den Verhören ständig in Widersprüche verwickelte, behauptete er bis zum Ende des Untersuchungsverfahrens, dass er die Nacht vom 12. auf den 13. Dezember, als der Mord verübt wurde, am Heuboden des Gasthauses beim Weißen Ochsen verschlief. Im Untersuchungsverfahren wurde Krajnc vor allem durch Aussagen von Zeugen des Mordes belastet, die ihn als Täter bezeichneten. Außerdem verfügte er über kein glaubwürdiges Alibi, hatte jedoch unerklärliche Geldmittel und plötzlich bessere Vermögensverhältnisse. Zudem wurden einige Gegenstände aus dem Besitz des ermordeten Ehepaars Kramarič gefunden sowie Blutflecken auf einem seiner Hemden. Bis zum Ende der Verhöre verneinte Krajnc beharrlich jegliche Schuld; in seiner abschließenden Aussage, in der er den Mord gar nicht erwähnte, versuchte er, die Umstände seines Aufwachsens und die vernachlässigte Erziehung als Grund für seine schlechten Lebensentscheidungen darzustellen. Auf Basis der Untersuchung, die in den Jahren 1837 bis 1842 stattfand, fällte das k. k. Landrecht in Graz, welches als Gericht für Urteile in Strafsachen ermächtigt war, am 16. Dezember 1841 das Urteil, mit dem Anton Krajnc des Raubmordes und Diebstahls für schuldig befunden und zu 20 Jahren schwerer Kerkerhaft verurteilt wurde. In Eisenfesseln gelegt, wurde er unter bewaffnetem Geleit am 16. Februar 1842 aus Celje in die k. k. Strafanstalt Gradiška in Gradišče ob Soči abtransportiert, wo er seine Haftstrafe verbüßte.

Schlagwörter: Anton Krajnc, Raubmord, Gerichtsprozess, Landgericht Blagovna, Schmuggel

Marija Mojca Peternel

Illustriertes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt (1874)

PETERNEL Marija Mojca, doc. lekt., dr. zgodovine, Oddelek za germanistiko z nederlanistikom in skandinavistikom, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, peternelm@ff.uni-lj.si

070=112.2(497.451.1)"18"

**ILLUSTRIRTES UNTERHALTUNGSBLATT:
WÖCHENTLICHE BEILAGE ZUM LAIBACHER
TAGBLATT (1874)**

Prispevek želi na kratko predstaviti prilogo, ki je tedensko izhajala ob ljubljanskem časopisu Laibacher Tagblatt. Bralcem je prinašala kulturne, zabavne, a tudi poučne vsebine, s številnim slikovnim materialom, kar je nakazoval že naslov *Illustriertes Unterhaltungsblatt*. Izrazito nemško usmerjena priloga, ki doslej v slovenskem zgodovinopisju še ni bila omenjena, je izhajala z isto vsebino, a z drugačno glavo pri različnih časopisih širom po monarhiji. Namen prispevka je v prvi vrsti dopolniti dosedanje časopisno sliko 19. stoletja takratnega slovenskega območja. Hkrati se ob tem potrjuje njegova vpetost v širši evropski kontekst ter široko žurnalistično znanje takratnih ljubljanskih založnikov.

Ključne besede: Laibacher Tagblatt. *Illustriertes Unterhaltungsblatt*: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt, časopisi, 19. stoletje

PETERNEL Marija Mojca, Assist. Prof., Lect., PhD in History, Department of Germanic, Dutch and Scandinavian Studies, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, peternelm@ff.uni-lj.si

070=112.2(497.451.1)"18"

**ILLUSTRIRTES UNTERHALTUNGSBLATT:
WÖCHENTLICHE BEILAGE ZUM LAIBACHER
TAGBLATT (1874)**

This article aims to give a brief introduction to the weekly supplement of the Ljubljana newspaper *Laibacher Tagblatt*. The supplement provided readers with cultural, entertaining but also educational content, with a wealth of pictorial material, as indicated in the title *Illustriertes Unterhaltungsblatt*. The distinctly German-oriented supplement, which has remained unaddressed in Slovenian historiography, was published with the same content but with a different headline by different newspapers throughout the monarchy. The aim of the paper is primarily to complement the existing nineteenth-century newspaper picture of the then Slovenian territory, while at the same time confirming its embeddedness in the wider European context and, finally, the strong journalistic competence of the Ljubljana publishers of the time.

Key words: Laibacher Tagblatt. *Illustriertes Unterhaltungsblatt*: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt, newspapers, 19th century

Uvod

Poti, po katerih zgodovinar lahko pride do avtentičnih, še neodkritih virov, so lahko res ne navadne. To dokazuje tudi obravnavana priloga *Illustriertes Unterhaltungsblatt*, ki jo je neke nedelje pred leti na ljubljanskem boljšem sejmu povsem slučajno našel v Hamburgu rojeni, a že dalj časa v Ljubljani živeči ljubitelj starih tiskovin.¹ Kot izkušen poznavalec in obiskovalec tovrstnih sejmov se je precej dobro zavedal vrednosti kupljenega zvezka, saj ga v seznamu doslej znanih nemških časopisov 19. stoletja iz takratnega slovenskega prostora ni našel. V tovrstnih katalogih je bila doslej sicer znana le *Illustriertes Unterhaltungsblatt. Belletristische Wochenschrift für die Abonnenten der Laibacher Zeitung*, ki je izhajala ob *Laibacher Zeitungu* iz poznejših let, in sicer iz obdobja 1911-1914.² Ker je v središču pričujoče razprave razvedrilna priloga, ki je izhajala ob *Laibacher Tagblattu* v letu 1874, si zagotovo zasluži vsaj nekaj pozornosti, saj gre za najstarejšo razvedrilno prilogo v takratnem slovenskem prostoru.

Illustriertes Unterhaltungsblatt

Illustriertes Unterhaltungsblatt je bila torej brezplačna priloga, ki je tedensko izhajala pri ljubljanskem *Laibacher Tagblatt*. Za lažje razumevanje njene prisotnosti v takratnem slovenskem prostoru na kratko osvetlimo časopis, ki je izšel nekaj tednov po ustanovitvi ustavovernega društva³, kot njegov uradni organ, dnevnik. Časopis so tiskali v tiskarni Kleinmayr in Bamberg⁴ in po oceni ljubljanskih Nemcev je šlo za enega najpomembnejših dosežkov, saj naj bi se po njihovem razvil v enega najboljših »bojnih« listov na avstrijskem jugu. Precej zagnan

sodelavec časopisa je bil znani Karel Deschmann. »Kljub večkratnim očitkom, da *Laibacher Tagblatt* je v glavnem ponatiskoval članke avstrijskih »judovsko liberalnih« in velikonemških dnevnikov, ne gre zanikati, da je glasilo kranjskih Nemcev zasledovalo aktualne dogodke in da je bilo na tekočem s političnim dogajanjem.«⁵ Dnevnik se je stalno zavzemal za šolo, osvobodeno cerkvenega vpliva, za civilni zakon in nadzor države nad cerkvijo. Časopis je služil kot agitacijsko sredstvo v predvolilnih bojih na Kranjskem. V kritikah slovenskega tabora je bil zlonameren in z Winklerjevim⁶ nastopom, ko slednji postane deželni predsednik, se je položaj časopisa poslabšal. Z njim so se pisci njegovih člankov večkrat zapletali v srdite, celo žaljive polemike ter mu pošiljali anonimna pisma. Ni čudno torej, da je sredi leta 1880 Winkler tiskarno Kleinmyr in Bamberg postavil pred izbiro: »Ali naj neha tiskati *Laibacher Tagblatt* ali pa ji bo odvzeto tiskanje (napol) uradnega dnevnika *Laibacher Zeitung*.« Zaradi prevlade poslovnega interesa je zadnja številka *Laibacher Tagblatt* izšla 14. avgusta 1880, nadomestil ga je *Laibacher Wochenblatt*, ki so ga tiskali v Gradcu in je nadaljeval politiko svojega predhodnika. *Laibacher Wochenblatt* je nehal izhajati 1893 in tako so kranjski Nemci ostali brez svojega političnega časopisa. Šele leta 1898 je začela izhajati enkrat do dvakrat tedensko priloga *Grazer Zeitung Deutsche Stimmen aus Krain*, ki se je preimenovala v *Deutsche Stimmen aus Krain, Triest und dem Küstenlande*⁷

Po kratkem pregledu usode *Laibacher Tagblatt*a se vrnimo v leto 1873. Konec tega leta so se v časopisu, tako kot je bila navada, pojavljali oglasi, ki so vabili abonente k podaljšanju oziroma novemu naročilu. Prvi tovrstni oglas, natisnjen na naslovnici, tik pod glavo časopisa 20. decembra sicer brezplačne priloge *Illustriertes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt*. še ni

¹ Gospodu Hartwigu Kuhlu se iskreno zahvaljujem za posredovanje priloge.

² Tanja Žigon, *Nemško časopisje na Slovenskem* (Ljubljana: Študentska založba, 2001), 83-84.

³ *Laibacher Tagblatt*, 12. 1. 1869, št. 8, nepaginirano. O ustavovercih – *Verfassungsverein* gl. Vasilij Melik, »Razcep med staroslovenci in mladoslovenci«, *Zgodovinski časopis*, 26 (1972), 96 in Peter Vodopivec, *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino Ljubljana 2006), 169-171.

⁴ Ottomar Bamberg (* 22. 1. 1848, Ljubljana; † 1. 4. 1934, Arto – Impoljca), tiskar, založnik. Slovenska biografija. Dostopno na <https://www.slovenska-biografija.si>. Pridobljeno 17. 3. 2025.

⁵ Dragan Matić, »*Laibacher Tagblatt* in časopisi kranjskih Nemcev«, *Slovenska kronika XIX. stoletja* (Ljubljana: Nova revija, 2003), zv. 2: (1861-1883), 69.

⁶ Andrej baron Winkler (* 10. 11. 1825, Nemci Trnovski gozd; † 16. 3. 1916, Gradec), pravnik, politik. Slovenska biografija. Dostopno na <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi841484>. Pridobljeno 17. 3. 2025.

⁷ Prav tam, 169-170.

Anonyme Mittheilungen werden nicht veröffentlicht; Manuscripte nicht zurückgegeben.

Nr. 294. Dienstag, 23. Dezember 1873. — Morgen: Adam u. Eva. 6. Jahrgang.

Pränumerations-Einladung.

Aus Anlaß des bevorstehenden Jahreswechsels erlauben wir uns unsere geehrten Leser zur Einleitung, beziehungsweise Erneuerung ... Abonnement auf das „*Laibacher Tagblatt*“ höflichst einzuladen, zugleich mit dem Ersuchen, die Pränumerationsrechnung recht bald einzuleiten, damit in der Zufassung des Blattes keinerlei Störung eintrete.

Unsere Richtung, unsere Grundsätze, unser unverdrossenes Eintreten für die Ideen des Fortschrittes auf allen Gebieten des öffentlichen Lebens sind faßsam bekannt und wir können hier nur wiederholt versichern, daß unser Organ neben den wichtigsten Weltbegebenheiten und Reichsangelegenheiten wie bisher in erster Linie die Interessen des Landes und der Landeshauptstadt auf allen Gebieten des öffentlichen Lebens in unabhängiger, wahrhaft freisinniger Weise erörtern, die wichtigsten Tagesfragen kritisch beleuchten, den Kampf für Gerechtigkeit und Bildung gegen Unkultur und Verdrümmung rüstig fortsetzen wird. Trotzdem unsere Prinzipien im Laufe der letzten Jahre die herrlichsten Triumphe gefeiert, bedarf es dennoch, um ihre Herrschaft dauernd zu befestigen und denselben das noch streitige Gebiet zu erobern, des Einsatzes aller geistigen Kraft, rastloser Energie und Arbeit, vor allem aber der materiellen Unterstützung aller unserer Freunde und Gefinnungsgegnossen im Lande.

Im Vertrauen, daß unsere Gefinnungsgegnossen uns bei der schwierigen Aufgabe mit Rath und That unterstützen, eingedenk, daß Freiheit nicht Genug, sondern Arbeit, unausgesetzte Arbeit an den großen Kulturaufgaben des modernen Staates ist und von ihren Anhängern die größte Opferwilligkeit erheischt, empfehlen wir das „*Laibacher Tagblatt*“ ihrem Wohlwollen und werden in der sichern Erwartung desselben im neuen Jahre mit erhöhter Freudigkeit an unser Tagewerk gehen.

Wir werden, trotzdem die Papier-, Material- und Herstellungskosten im Laufe der letzten beiden Jahre in rapider Weise gestiegen sind, die Abonnementgebühren des „*Laibacher Tagblatt*“ nicht erhöhen, sondern vom Jänner ab wöchentlich eine illustrierte Gratisbeilage geben, welche, einen ganzen Bogen stark, ausgestattet mit zahlreichen Illustrationen, ausgezeichnete Original-Novellen und Romane, Skizzen &c. bringen wird. Wir enthalten uns jeder Anpreisung, sondern verweisen auf die in den nächsten Tagen erscheinende Probennummer. Die Pränumerationspreise bleiben die gleichen; nur tritt bei unseren p. t. auswärtigen Abonnenten für die tatsächliche Mehrauslage an Porto, Expedition, Schleifen &c. eine Erhöhung der Expeditionsgebühr um Einen Gulden ein.

Das „*Laibacher Tagblatt*“ ist demnach trotz der Reichhaltigkeit seines Inhaltes die billigste hier erscheinende Zeitung und empfiehlt sich auch wegen seines ausgedehnten Leserkreises ganz besonders zu Ankündigungen und Insertionen.

Die Redaction.

Oglas, v katerem je priloga prvič omenjena (*Laibacher Tagblatt*, 23. 12. 1873, nepaginirano)

omenjal.⁸ Prvo omembo zasledimo tri dni pozneje, kar je bilo sicer vidno že na prvi pogled. V njem med drugim lahko preberemo, da se kljub precejšnjem zvišanju cen papirja in drugih materialnih stroškov abonentska cena ne bo povišala. Še več, naročniki bodo v obsegu ene pole brezplačno dobili tudi tedensko prilogo, opremljeno s številnimi ilustracijami, originalnimi novelami in romani, skicami itd. Uredništvo v oglasu ni pozabilo še enkrat poudariti vse ugodnosti pri »naročbi«, saj je *Laibacher Tagblatt* še naprej ostajal »najcenejši tukajšnji časopis«.⁹

Oglas je z isto vsebino nato v decembru izšel še dvakrat.¹⁰ Podatka o času izhajanja priloge ni bilo mogoče dobiti v obravnavanem letniku, odgovor je bilo potrebno poiskati v oglasih na »naročbo« *Laibacher Tagblatt* naslednjih let. Iz njih je tako razvidno, da je *Illustrirte Unterhaltungsblatt* izha-

jal še tudi v letu 1875.¹¹ V vabilih na »naročbo« za leto 1876 obravnavana priloga ni več omenjena, kar pomeni, da je naročniki *Laibacher Tagblatt* niso več prejeli. Verjetno se je z menjavo uredništva ali kot je zapisano v oglasu z »novimi uredniškimi močmi« časopisna politika tako spremenila, da se izhajanje tovrstne priloge ni več zdelo zanimivo oziroma aktualno.¹²

Illustrirte Unterhaltungsblatt so tiskali v Stuttgartu, in sicer v založbi Hermanna Schönleina.¹³ Gre za enega posebej uspešnih stuttgartskih knjigarnarjev, založnika nemških družinskih revij 19. stoletja. Izhajal je iz ozkega okolja in skromnih razmer, saj je bil njegov oče mali obrtnik, ki pa je bistremu in nadarjenemu fantu omogočil, da je postal knjigarnar. Tako je prišel v Stuttgart, kjer so sicer delovali uspešni knjigarnarji, če med njimi omenimo samo znano Cottovo tiskarno.¹⁴ Kot lahko izve-

⁸ »Pränumerations-Einladung,« *Laibacher Tagblatt*, 20. 12. 1873, št. 292, naslovnica.

⁹ »Pränumerations-Einladung,« *Laibacher Tagblatt*, 23. 12. 1873, št. 294, naslovnica.

¹⁰ »Pränumerations-Einladung,« *Laibacher Tagblatt*, 27. 12. 1873, št. 296, naslovnica, »Pränumerations-Einladung,« *Laibacher Tagblatt*, 31. 12. 1873, št. 299, naslovnica.

¹¹ »Pränumerations-Einladung,« *Laibacher Tagblatt*, 29. 12. 1874, št. 296, naslovnica.

¹² »Pränumerations-Einladung,« *Laibacher Tagblatt*, 31. 12. 1875, št. 299, naslovnica.

¹³ Hermann Schönlein (* 2. 12. 1833, Leipzig; † 11. 9. 1908, Stuttgart), založnik. »Hermann Schönlein †«, *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel*, 16. 9. 1908, 9732.

¹⁴ Paul Gloning, »Hermann Schönleins Millionen. Wie er sie verdiente und wie er sie dann verteilte. Ein Gedenkblatt

mo iz stuttgartske kronike, je bil Schönlein samouk v polnem pomenu besede, saj je z dostojanstveno in cenovno ugodno knjigo znal zadovoljiti bralne potrebe javnosti, tudi manj premožnih slojev.¹⁵

Sodobni spletni brskalniki nam razkrijejo še nekaj precej zanimivih podatkov. *Illustriertes Unterhaltungsblatt* je namreč z isto vsebino, a z malenkostno različico v imenu (*Illustriert*), izhajal tudi ob različnih časopisih: *Illustriertes Unterhaltungsblatt: belletristische Wochenschrift für die Familie und Jedermann*,¹⁶ *Illustriertes Unterhaltungsblatt: Beilage zur »Oberhausener Volkszeitung«* ali *Illustriertes Unterhaltungs-Blatt: wöchentliche Beilage zum »Darmstädter Tagblatt«* ali *Illustriertes Unterhaltungsblatt Sonntags-Beilage zur »Kuseler Zeitung«*.

Skenirane letnike *Illustriertes Unterhaltungsblatt* je na časopisnem portalu Bavarske državne knjižnice mogoče dobiti samo za leta 1874, 1875 in 1876.¹⁷ Omenjen portal nam tudi pove, da je priloga *Illustriertes Unterhaltungsblatt: belletristische Wochenschrift für die Familie und jedermann* dokazano izhajala v letih 1874 – 1937. Izhajajoč iz omenjenega podatka je torej naš predmet obravnave bil prvi letnik priloge, ki je sicer izhajala 63 let. To posredno kaže na dobro informiranost in ažurnost ljubljanskih tiskarjev o takratnem časopisnem svetu. Ottmar Bamberg,¹⁸ urednik *Laibacher Tagblatta* leta 1874 je bil tudi sicer povezan z nemškim svetom.

Tovrstni stiki so pri njem izpričani nenazadnje tudi v kontekstu Nemškega in avstrijskega planinskega društva (*Deutscher und Oesterreichischer Alpenverein*), saj je bil denimo eden od ustanoviteljev njene podružnice na Kranjskem (*Section Krain*).¹⁹ Že res, da je Bamberg sprva tiskal samo nemške knjige in časopise, od osemdesetih let 19. stoletja pa vse več slovenskih učbenikov in literarnih del, med drugim prvo izdajo *Erotike* Ivana Cankarja leta 1899. Ne le, da je imel prijateljske odnose s predstavniki slovenske literarne moderne in slovenskimi likovnimi umetniki, pogosto jih je kot kulturni meceni tudi podpiral.²⁰ Očitno je bil na začetku mladi Bamberg prepričan, da bo po zatonu taborskega gibanja, povečanega nemškega pritiska in težkega finančnega položaja slovenske narodne politike, slovenski kulturni razvoj šel v nemško smer, da bo pri nas, zlasti med meščanstvom, prevladala nemška kultura. Njene moči seveda ne gre podcenjevati, a se je Bamberg kmalu zavedal, da temu ne bo tako. Kmalu je ugotovil, da je na slovenskem ozemlju prihodnost slovenska, kar je ugotovil že v začetku osemdesetih let, ko se je kot založnik in tiskar začel odpirati slovenski literaturi.

Ob vsem zapisanem prepoznamo torej ne le širino delovanja omenjenega tiskarja, ampak tudi njegovo bogato znanje. Stiki, ki jih je gojil z nemškim prostorom, pa nam posredno kažejo močno vpetost takratnega slovenskega prostora v širši evropski kontekst že v tistem času.

Kratka vsebinska analiza priloge

Podrobnejša vsebinska analiza priloge bi zahtevala precej več prostora od dovoljenega, zato si pogledjmo le nekaj njenih temeljnih vsebinskih značilnosti. Že samo prelistavanje je pokazalo, da je priloga v celoti izpolnjevala napovedi iz omenjenih oglasov na »naročbo« konec leta 1873. Povsem upravičeno je nosila ime ilustrirana priloga, saj so jo že na prvi pogled zapolnjevale številne ilustracije. V letu 1874 je na 416 straneh izšlo 52 števil, vsaka na približno osmih straneh. Ob tem je zanimivo

zu seinem 100. Geburtstag am 2. Dezember 1933», *Stuttgarter neues Tagblatt*. 1. 12. 1933, 9. O Cotti gl. Bernhard Fischer, »Johann Friedrich Cotta (1764–1832)«, *Stadtarchiv Stuttgart, Stadtlexikon Stuttgart*, 19. April 2018 Dostopno na https://www.stadtlexikon-stuttgart.de/article/25b7ecc4-86a6-47d9-8d35-9bf70d97ae95/Johann_Friedrich_Cotta.html. Pridobljeno 3. 1. 2025 in Helmuth Mojem, Barbara Potthast, Johann Friedrich Cotta: Verleger, Unternehmer, Technikpionier (Heidelberg: Universitätsverlag Winter, cop. 2017)

¹⁵ Gemeinderat Stuttgart (ur.), *Chronik der Kgl. Haupt- und Residenzstadt Stuttgart 1908* (Stuttgart: Greiner u. Pfeiffer, 1909), 19–20.

¹⁶ Münchner DigitalisierungsZentrum Digitale Bibliothek, Dostopno na https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11176125_00077_u001?page=8. Pridobljeno, 2. 1. 2025.

¹⁷ digiPress – Das Zeitungsportal der Bayerischen Staatsbibliothek Dostopno na <https://digiPress.digital-sammlungen.de/>. Pridobljeno 16. 1. 2025.

¹⁸ Ottomar Bamberg (* 22. 1. 1848, Ljubljana; † 1. 4. 1934, Arto – Impoljca), tiskar, založnik. Slovenska biografija, Dostopno na <https://www.slovenska-biografija.si>. Pridobljeno 3. 2. 2025.

¹⁹ Marija Mojca Peternel, Ljubiteljem kranjskih Alp: Kranjska podružnica Nemškega in avstrijskega planinskega društva, (Ljubljana: Založba Univerze 2023), 48–52.

²⁰ Slovenska biografija, Dostopno na <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi133737/>. Pridobljeno 20. 12. 2024.

Das Opfer der Mutter.

Kriminalnovelle
von
Friedrich Friedrich.

1.
Auf dem Gute des Majors Hartmann von Gleichwitz herrschte ein lustiges Leben. Das Gut lag in reizender Gegend, fast abgeschnitten von der Welt und doch eine kleine Welt für sich. Fast unmittelbar an das Herrschaftsgebäude grenzte ein prächtiger Buchenwald, der sich an dem Berge hinaufzog, an dessen Fuße das Gebäude gleichsam angelehnt war. Vor dem Rande des Waldes schweifte der Blick über die Gebäude des Gutes hinweg das Thal entlang, bis er endlich durch eine waldige Anhöhe begrenzt wurde.

Hier am Rande des Waldes unter dem schattenden Dache der Buchen hatte der Besitzer des Gutes eine Stelle ebenen lassen; es war sein Lieblingsplatz, und der Tisch und die Stühle, welche dort standen, verriethen, daß der Major nicht stets allein dort saß. Er zog überhaupt eine lustige Gesellschaft dem Alleinsein vor.

Mochten auch Manche, welche noch das stille Leben seines Vaters in Erinnerung hatten, über sein lustiges und oft über das rechte Maß hinausgehendes Treiben den Kopf schütteln, er lachte darüber und ließ sich nicht dadurch stören.

„Ich habe mich in meinem Leben genug über Reuten und andere dumme Kerle geärgert,“ sprach er zu seinen Freunden, „ich habe lange genug in der engen Uniform gesteckt und habe mehr geborhen müssen, als ich ermahnd habe, nun will ich den Rest

meiner Tage hindringen, wie mir's gefällt. Ich weiß, daß man mich „den tollen Major“ nennt, trotzdem bin ich der Klügste von Allen, denn ich genieße den Augenblick und überlasse die Sorgen denjenigen, welche es für ihre Pflicht halten, auf jeder Schulter ein schweres Päckchen unnötiger Sorgen hinzutragen.“

Wieder saß er mit mehreren Freunden unter den schattenden Buchen des Waldes. Es war ein herrlicher Sommernachmittag und doppelt erfrischend war die Kühle unter den Bäumen. Die

seine Gesellschaft war in der heitersten Stimmung, denn der klare Rheinwein glänzte in den Gläsern. Sie bestand außer dem Major aus dem Hauptmann a. D. v. Holten, dem Gutsbesitzer Hagen, dem Lieutenant v. Dammer und dem Assessor v. Klingen. Der Wein hatte den meisten bereits die Röthe in die Wangen getrieben.

Vor dem Major lagen zwei seine gegogene Pistolen auf dem Tische und sein: „Vater“ spielte damit, während er in der Rechten das Weinglas hielt.

„Lieutenant v. Dammer!“ rief er plötzlich, sich an den Lieutenant wendend, der in weinlicher Stimmung alle seine Betrachtungen nach innen gekehrt zu haben schien und eine Opernmelodie summend, sich behaglich auf dem Stuhle schaukelte. „Lieutenant v. Dammer, heute sollen Sie mir zeigen, ob Sie schießen können! Sie haben Ihr Glas oft genug geleert, nun will ich sehen, ob Sie auch im Stande sind, dasselbe mit der Kugel zu treffen!“

„Weshalb soll ich Ihr Glas vernichten?“ erwiderte der Lieutenant und schaukelte sich ruhig weiter. Er hatte sich oft gerühmt, ein ausgezeichnetes Schütze zu sein und es gab kein besseres Mittel, um seinen Ruf zu wahren, als sein ruhiges Köpfchen.

„Lieutenant, mit dieser Ausrede lassen Sie wahrhaftig nicht entkäufeln!“ rief der Major, sprang auf, nahm Dammer's Glas und stellte es auf den Zweig eines ungefähr zwanzig Schritte entfernten Baumes. — „So, nun schießen Sie!“ fuhr er fort. „Sie bekommen ein neues Glas, wenn Sie dies zerplatzen.“

Die Uebrigen lachten. Der Lieutenant erhob sich mit leichtem Köpfchen, als wäre diese

Dr. Friedrich Friedrich. (S. 3.)
Verfasser unserer Erzählung „Das Opfer der Mutter“.

dejstvo, da zadnja številka ljubljanske priloge ni imela »ljublanske« glave, ampak se je imenovala *Belletristisches Wochenschrift für die Familie und Jedermann*, ki je za leto 1874 tudi dosegljiva na spletnih straneh minhenskega digitalnega centra.²¹

Vsebinsko je bila zgradba priloge bolj ali manj enaka in je sledila določenemu vzorcu. Uvodni del je odprla zgodba, navadno v nadaljevanjih. Med avtorji teh zgodb pogosto srečamo Hermanna Friedricha Friedricha.²² Čeprav je po očetovi želji študiral teologijo in filozofijo v Göttingenu, Halleju in Jeni, je bil njegov interes bolj na strani literarne zgodovine in zgodovine. V Jeni je nato opustil študij teologije, pozneje doktoriral in se od leta 1853 posvetil novinarskemu poklicu. Friedrich se je zaposlil kot urednik pri uglednem časopisu *Illustrierte Zeitung* v Leipzigu. Tam je v obdobju 1853 in 1867 bil več let član upravnega odbora leipziškega pisateljskega društva, svoje delo v strokovnih pisateljskih organizacijah pa je nadaljeval tudi, ko se je leta 1867 preselil v Berlin. Tu je postal predsednik berlinskega tiskovnega združenja. V Berlinu je ostal do leta 1872, nato se je preselil v Eisenach in se leta 1876 vrnil v Leipzig, kjer je bilo na njegovo pobudo ustanovljeno Splošno združenje nemških pisateljev, ki mu je Friedrich predsedoval do leta 1885. Friedrich je napisal številne priljubljene zgodbe in bil eden najbolj branih avtorjev svojega časa. V njegovem opusu so med drugim pomembni zgodovinski in družbeni romani, študentska literatura ter kriminalni romani.²³

Med avtorji uvodnih zgodb obravnavane priloge omenimo nemškega trgovca in pisatelja Ewalda Augusta Königa,²⁴ ki velja za enega prvih modernih avtorjev nemškega kriminalnega romana in ki je

v svojih delih obravnaval tudi aktualno družbeno problematiko. V prilogi je v nadaljevanjih denimo izšla *Heißes Blut*, kjer se zgodba med Paulom in Thereso kljub številnim zapletom na koncu, vendarle razplete s srečnim koncem.

Poleg literarnih vsebin so se bralci lahko podučili o znanih političnih osebnostih, navadno izpod peresa neimenovanega O. M. Med tovrstnimi besedili najdemo denimo kneza Adolfa Auersperga,²⁵ ki je bil od leta 1871 do leta 1879 predsednik avstrijske vlade in tudi pokrajinski predsednik Salzburga.²⁶ Med znanimi imeni omenimo še pruskega kralja in prvega nemškega cesarja Viljema I.,²⁷ pruskega kralja Friderika II. Priloga je bralcem prinašala tudi zapise o aktualnih politikih, kot je bil denimo takratni pomorski minister Albrecht von Sösch.²⁸ V ta sklop zapisov bi morda šteli še besedilo o Orleanskih princih.²⁹

Poleg političnih osebnosti je v seznamu imen najti akterje kulturnega življenja. Med francoskimi predstavniki srečamo slavnega filozofa Voltaira³⁰

²¹ Münchner Digitalisierungszentrum Digitale Bibliothek, Dostopno na <https://digitale-sammlungen.de/en/details/bsb11176125>. Pridobljeno 5. 1. 2025. Na voljo so letniki v obdobjih 1874 – 1888; 1890 – 1911.

²² Hermann Friedrich Friedrich (* 2. 5. 1828, Groß Vahlberg; † 13. 4. 1890, Plauen) nemški pisatelj in žurnalist. *Allgemeine Deutsche Biographie* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1904), zv. 49, 139–142.

²³ Prav tam.

²⁴ Ewald August König, (psevdonim Ernst Kaiser und C. Reinfels (* 22. 8. 1833, Barmen (Wuppertal); † 9. 3. 1888, Köln) pisatelj, trgovec. *Deutsche digitale Bibliothek*. Dostopno na <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/person/gnd/11629177X>. Pridobljeno 7. 4. 2025.

²⁵ »Fürst Adolf Auersperg«, *Illustriertes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 3, 20.

²⁶ Knez Adolf Wilhelm Karl Daniel von Auersperg, (* 21. 7. 1821, Praga, † 5. 1. 1885, dvorec Goldegg, Neidling, Spodnja Avstrija), avstrijski plemič iz rodbine Auersperg. Dr. Constant v. Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich: enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben*. (Wien: Verlag der Universitäts-Buchdruckerei von L. E. Zamarski, 1856), zv. 23, 359.

²⁷ »Kaiser Wilhelm I.«, *Illustriertes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 5, 35. Viljem I. Nemški, (* 22. 3. 1797, Berlin, Prusija; † 9. 3. 1888, Berlin), pruski kralj in nemški cesar, Robert-Tarek Fischer: *Wilhelm I. Vom preußischen König zum ersten Deutschen Kaiser* (Köln Böhlau, 2020).

²⁸ Albrecht von Stosch (* 20. 4. 1818, Koblenz; † 29. 2. 1896, Mittelheim) pruski general pehote in admiral. V obdobju 1872 do 1883 poveljnik novoustanovljene cesarskega admiralstva. *Allgemeine Deutsche Biographie*, (Leipzig: Duncker & Humblot, 1908), zv. 54, 576–607. »Albert von Stosch«, *Illustriertes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 46, 363.

²⁹ »Die Prinzen des Huses Orlenas«, *Illustriertes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 13, 101, 102

³⁰ Wilhelm Girschner, »Friedrich der Große und Voltaire« *Illustriertes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 11, 84–86. Fridrik II. Veliki (* 24. 1. 1712, Berlin; † 17. 8. 1786, Potsdam), pruski kralj.

in pisatelja Victorja Hugoja.³¹ Med pisatelji gre omeniti še zapis iz družinskega življenja nemškega predstavnika iz obdobja viharništva Friedricha Schillerja.³² Zanimivo je dejstvo, da je v imeniku najti tudi ženske predstavnice. Tako je bilo kar nekaj vrstic namenjenih avstrijski operni pevki in pedagoginji Mathildi Mallinger.³³ V Zagrebu rojena pevka se je izobraževala v Pragi in na Dunaju in bila zaposlena v opernih hišah v Münchnu in Berlinu. V letu izhajanja obravnavane priloge, torej leta 1874, je bila članica *Berliner Ensemble*.³⁴

Da gre ne samo za razvedrilno marveč tudi poučno prilogo, dokazujejo še druge krajše zgodbe o: zvezdah,³⁵ dunajskem arzenalu,³⁶ londonskem parlamentu.³⁷ Večkrat so bili zapisi povezani z geografskimi vsebinami: Gibraltar,³⁸ Firence,³⁹ dolina ob Donavi pri Bratislavi.⁴⁰ V to skupino bi lahko uvrstili tudi besedilo, ki govori o življenju Lapon-

cev.⁴¹ Več sestavkov se je navezovalo na živalski svet. V zvezi z njimi gre omeniti dopis o mučenju živali pri Rimljanih⁴² dr. O. Buchwalda. Prispevek ni zanimiv le z vidika zgodovinskih informacij, ampak sodi v kontekst takratnih širših družbenih prizadevanj. Zlasti v drugi polovici 19. stoletja se je namreč v družbi vse bolj govorilo in pisalo o neprimernem ravnanju z živalmi, pri čemer imajo veliko zaslug tudi društva proti mučenju živali.⁴³ Obenem omenjen zapis ponovno kaže tudi na aktualnost obravnavane priloge, ki se je nanašala na različne plasti takratnega družbeno političnega življenja.

Zadnji del priloge so navadno zapolnjevale rubrike *Humoristisches* ali *Mannigfaltigkeiten*, ki bi jo povsem lahko primerjali z modernimi *Raznolikosti* oziroma *Pa še to*. V ta kontekst zagotovo sodi z risbami moških obrazov opremljen ženitni oglas, s pomočjo katerega je 25 letna, izobražena dama s kar nekaj premoženja iskala izobraženega moškega »sicherer Existenz«. Zainteresirani naj bi svoje fotografije oddali v komisijski urad. Ob besedilu je pripomba (verjetno uredništva), da so že prispeli portreti kandidatov. Pravega kandidata pa gospa še ni našla.⁴⁴

Paleta imen avtorjev, ki jih najdemo v prilogi, je precej pisana in nekaj jih je bilo doslej že omenjenih. Listo naj dopolnimo še z nekaterimi bolj ali manj uveljavljenimi imeni. Med morda manj znane sodi Ferdinand Tick, s humorističnim delom *Nur nicht Schwerhörig*,⁴⁵ Zanimiv je Carl Zastrow, nemški pisec novel, čigar zgodba tuji pevki je bila

Otto Graf zu Stolberg-Wernigerode, »Friedrich II. der Große«, *Neue Deutsche Biographie* (Berlin: Duncker & Humblot, 1961), zv. 5, 545–560. François-Marie Arouet, boljše poznan pod psevdonimom Voltaire, (* 21. 11. 1694, Pariz; † 30. 5. 1778, Pariz), razsvetljenski pisatelj, esejist in filozof. Klaus-Gunther Wesseling, »Voltaire«, *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* (Herzberg: Traugott Bautz, 1998), zv. 13, 1–55.

³¹ D. M., »Victor Hugo«, *Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 4, 27–28.

³² »Schiller's Familienleben«, *Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 52, 411.

³³ D. M., »Mathilde Mallinger königliche preußische Kammer-sängerin«, *Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 18, 139.

³⁴ Mathilde Mallinger (* 17. 2. 1848, Gradec; † 19. 4. 1920, Charlottenburg) avstrijska operna pevka in pedagoginja. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975), zv. 6, 38–39.

³⁵ »Aus der Sternwelt«, *Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 6, 48.

³⁶ »Das Arsenal in Wien«, *Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 18, 144.

³⁷ »Das Parlament-Gebäude in London«, *Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 11, 84–85.

³⁸ »Der Felsen von Gibraltar«, *Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 28, 212–213.

³⁹ »Florenz«, *Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 29, 228.

⁴⁰ »Das Donauthal unterhalb Preßburg«, *Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 31, 245–246.

⁴¹ »Lappländer«, *Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 32, 254–255.

⁴² »Die Thierhetzen bei den Römern«, *Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 13, 103–104.

⁴³ O mučenju živali v takratnem slovenskem prostoru gl. Tanja Peterlin-Neumaier, Valentin Stanič in Goriško društvo proti mučenju živali (1845–1847) = Valentin Stanič e la società goriziana contro il maltrattamento degli animali (1845–1847) (Udine: Istituto di storia sociale e religiosa in Forum, 2002), nepaginirano. Tatjana M. Peterlin-Neumaier, »Poskus izboljšanja človekovega ravnanja z živalmi – Goriško društvo proti mučenju živali 1845–1847«, *Kronika* 50, št. 1 (2002), 17–30.

⁴⁴ »Heirats-Antrag«, *Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 34., 272.

⁴⁵ Ferd. Tick, »Nur nicht Schwerhörig«, *Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 5., 39–40.

objavljena v 37. številki.⁴⁶ Omenjeni se je pod zapise pogosto podpisoval tudi s psevdonimom Karl von Prenzlau, kar prav tako lahko opazimo v prilogi.⁴⁷ Med imeni je zaslediti še Wilhelma Girschnerja, ki so ga natiskovali tudi drugi časopisi tistega časa.⁴⁸

Nekateri avtorji so bili znani ne le po pisateljskih dejavnostih. Tako denimo Karl Neumann Strela ni bil le pisec, ampak tudi žurnalist in založnik,⁴⁹ Karl Ferdinand Dräxler pa avstrijski publicist in prevajalec, ki je pogosto objavljajal pod psevdonimom Manfred und Dräxler-Manfred.⁵⁰ Ker v Avstriji zaradi pritiska Metternichovega absolutizma ni videl prihodnosti za umetniško ustvarjanje, se je odpravil na potovanje po Nemčiji, Angliji, Franciji, dokler se leta 1845 ni naselil v Darmstadtu. Tam je postal urednik lokalnega časopisa in dramaturg tamkajšnjega gledališča. Bil je tudi precej produktivni avtor besedil in prevajalec iz francoščine.⁵¹

Med bolj znanimi imeni gre gotovo omeniti pravnika, literata in poslanca Frankfurtske skupščine leta 1848 Ludwiga Uhlanda.⁵² Njegova dvokitični zapis naj služi kot nazoren primer vsebinske

lahkotnosti oziroma kulturne dimenzije obravnavane priloge. Pesem govori o slabem sosedstvu *Schlimme Nachbarschaft*. V resnici gre za čedno sosedo, ki avtorja z igranjem na flavto moti pri študiju. Zbranosti ni, saj ves čas potihoma pogleduje k njej.

*Nur selten komm ich aus dem Zimmer,
Doch will die Arbeit nicht vom Ort;
Geöffnet sind die Bücher immer,
Doch keine Seite rück ich fort.*

*Des Nachbars lieblich Flötenspielen
Nimmt jetzt mir die Gedanken hin,
Und jetzt muß ich hinüberschielen
Nach meiner hübschen Nachbarin.*⁵³

Kot že zapisano se je priloga upravičeno imenovala ilustrirana, saj je bila že na prvi pogled očitna ogromna količina slikovnega materiala. Tako med njim najdemo risbe ob besedilih o osebnosti, ob opisu živali in drugih naravnih pojavih. S slikovnim materialom pa so pogosto upodabljali (komične) zgodbe. Lahko bi govorili o predhodnikih sodobnih oblik stripov.

Po vsem zapisanem je jasno, da je branje priloge zahtevalo ne samo dobro znanje nemškega jezika, ampak tudi določeno stopnjo izobraženosti. Čeprav je šlo za lažjo vsebinsko zahtevnost, je bilo njeno bralno publiko iskati med izobraženimi meščani. Slednji so poleg izobrazbe in denarja nenazadnje imeli tudi čas za branje. S prilogo so si lahko krajšali čas, se zabavali in obenem tudi poučevali. Vse naštetu je bil tudi namen njenega izhajanja in upravičeno lahko sklenemo, da je priloga v celoti uresničevala zastavljene cilje.

Zaključek

Illustriertes Unterhaltungsblatt je bila priloga, ki je z enako vsebino, vendar z drugačno glavo izhajala pri različnih časopisih širom po monarhiji kar 63 let. V slovenskem prostoru je doslej bil znan le *Illustriertes Unterhaltungsblatt*, ki so ga prejemale abonenti osrednjega *Laibacher Zeitung*, in sicer v obdobju 1911-1914. Predmet te razprave pa je pri-

⁴⁶ Karl Zastrow, »Eine fremde Sängerin«, *Illustriertes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 37, 284-288. Karl Zastrow, psevdonim Karl von Prenzlau (* 11. 4. 1836, Prenzlau; † 9. 2. 1903), pisatelj. *Literatur Port*. Dostopno na <https://www.literaturport.de/literaturlandschaft/autoren-berlinbrandenburg/autor/karl-zastrow/>. Pridobljeno 6. 4. 2025.

⁴⁷ Karl von Prenzlau, »Ein Page Friedrichs des Großen«, *Illustriertes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 38, 302-304.

⁴⁸ Wilhelm Girschner, »Wilhelm Girschner: Deutsches Heidentum in Sagen und Märchen«, *Zeitschrift für Literatur, Kunst und öffentliches Leben*, (Leipzig: Heinrich Brockhaus. F. A. Brockhaus, 1867), št. 1, 235, in št. 2, 257.

⁴⁹ Karl Neumann Strela, »Vor den Kanonen«, *Illustriertes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 11, 86-88.

⁵⁰ Dräxler-Manfred, »Ein Merkmal«, *Illustriertes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 35, 278-280.

⁵¹ Franz Brümmer, »Dräxler, Karl«, *Allgemeine Deutsche Biographie* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1904), zv. 48, 75-77.

⁵² Johann Ludwig »Louis« Uhland (* 26. 4. 1787 Tübingen; † 13. 11. 1862 Tübingen) nemški pesnik, pravnik, politik. Pomembno je prispeval k srednjeveškim študijam in preučevanju srednjega veka ter bil član prvega nemškega parlamenta, frankfurtske narodne skupščine. Ludwig Eckardt, Ludwig Uhland. *Gedächtnisrede an der Uhlandfeier des Cäcilienvereins in Karlsruhe am 9. Februar 1863*. A. Bielefeld, Karlsruhe 1863.

⁵³ Ludwig Uhland, »Schlimme Nachbarschaft«, *Illustriertes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 5, 36.

loga, ki je izhajala že dosti prej (torej od leta 1874), in sicer kot priloga ljubljanskemu časopisu *Laibacher Tagblatt*. Za naročnike omenjenega časopisa je bila brezplačna. Na približno osmih straneh so jo abonenti prejeli ob sobotah. Kot kaže že naslov, je šlo za zabavni list s številnimi ilustracijami. Kljub zabavni noti, ne smemo spregledati njenega poučnega aspekta. V njej namreč najdemo številne zapise, ki so poleg kulturnega horizonta širili tudi védenje o različnih političnih in družbenih pojavih ne le preteklega ampak tudi aktualnega časa. Zapisi bolj ali manj znanih nemških avtorjev so bralce bogatili z zgodovinskimi in naravoslovnimi pojavi, ki jih je pogosto krasilo bogato slikovno gradivo. Čeprav je večino stvari prihajalo iz današnjega nemškega oziroma avstrijskega prostora, gre ob njem opaziti tudi širši evropski kontekst.

Illustrirtes Unterhaltungsblatt je v njenem kranjskem okolju vsebinsko odražala nemško meščansko kulturo in njen optimizem, ki pa se ni potrdil, saj je časopis nehal »izhajati«. Verjetno je založnik hotel z njim zapolniti neke kulturne praznine v takratni ljubljanski družbi, kjer se je nenazadnje tudi zaradi uvedbe obveznega ljudskega šolstva leta 1869 bralna kultura širila. Publika pa je očitno hrepenela tudi po ilustracijah, ki je vsebine še bolj približala onim, ki so imeli več težav z branjem.

Ob koncu članka torej sklenimo in izpostavimo, da izrazito nemško usmerjen in v slovenskem zgodovinopisju doslej spregledan list dopolnjuje časopisno sliko 19. stoletja takratnega slovenskega prostora. Posredno pa potrjuje vpetost omenjenega območja v širši evropski prostor in široko žurnalistično znanje takratnih ljubljanskih založnikov.

Viri in literatura

Časopisni viri

- Börsenblatt für den deutschen Buchhandel*, 16. 9. 1908, 9732. »Hermann Schönlein †«.
D. M., »Mathilde Mallinger königliche preußische Kammersängerin« *Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 18, 139.
D. M., »Victor Hugo«, *Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 4, 27–28.

Dräxler-Manfred, »Ein Merkmal«, *Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 35, 278–280.

Ferd. Tick, »Nur nicht Schwerhörig«,

Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt 1874, št. 5., 39–40.

Gloning, Paul, »Hermann Schönleins Millionen. Wie er sie verdiente und wie er sie dann verteilte. Ein Gedenkblatt zu seinem 100. Geburtstag am 2. Dezember 1933«, *Stuttgarter neues Tagblatt*. 1. 12. 1933, 9.

Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt 1874, št. 3, 20.
»Fürst Adolf Auersperg«.

Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt 1874, št. 34., 272. »Heirats-Antrag«.

Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt 1874, št. 28, 212–213. »Der Felsen von Gibraltar«

Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt 1874, št. 29, 228. »Florenz«.

Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt 1874, št. 31, 245–246. »Das Donauthal unterhalb Preßburg«

Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt 1874, št. 32, 254–255. »Lappländer«.

Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt 1874, št. 5, 35.
»Kaiser Wilhelm I.«.

Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt 1874, št. 13, 101, 102 »Die Prinzen des Huses Orlenau«.

Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt 1874, št. 46, 363, »Albert von Stosch«.

Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt 1874, št. 52, 411. »Schiller's Familienleben«.

Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt 1874, št. 6, 48.
»Aus der Sternwelt.«.

Illustrirtes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt 1874, št. 18, 144. »Das Arsenal in Wien«.

Illustriertes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt 1874, št. 11, 84–85. »Das Parlament-Gebäude in London«.

Illustriertes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt 1874, št. 13, 103–104. »Die Thierhetzen bei den Römern«.

Karl Neumann Strela, »Vor den Kanonen«, *Illustriertes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 11, 86–88.

Karl von Prenzlau, »Ein Page Friedrichs des Großen«, *Illustriertes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 38, 302–304..

Karl Zastrow, »Eine fremde Sängerin«, *Illustriertes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 37, 284–288.

Laibacher Tagblatt, 12. 1. 1869, št. 8, nepagirnirano.

Laibacher Tagblatt, 20. 12. 1873, št. 292, naslovnica. »Pränumerations-Einladung,«.

Laibacher Tagblatt, 23. 12. 1873, št. 294, naslovnica. »Pränumerations-Einladung,«.

Laibacher Tagblatt, 27. 12. 1873, št. 296, naslovnica. »Pränumerations-Einladung,«.

Laibacher Tagblatt, 29. 12. 1874, št. 296, naslovnica. »Pränumerations-Einladung,«.

Laibacher Tagblatt, 31. 12. 1873, št. 299, naslovnica.. »Pränumerations-Einladung,«.

Laibacher Tagblatt, 31. 12. 1875, št. 299, naslovnica. »Pränumerations-Einladung,«.

Ludwig Uhland, »Schlimme Nachbarschaft«, *Illustriertes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, 36.

Wilhelm Girschner, »Friedrich der Große und Voltaire« *Illustriertes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt* 1874, št. 11, 84–86.

Internetni viri

Deutsche digitale Bibliothek. Dostopno na <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/person/gnd/11629177X>. Pridobljeno 7. 4. 2025.

digiPress – Das Zeitungsportal der Bayerischen Staatsbibliothek. Dostopna na <https://digipress.digital-sammlungen.de/>. Pridobljeno 17. 2. 2025.

Literatur Port., Dostopno na <https://www.literaturport.de/literaturlandschaft/autoren-berlinbrandenburg/autor/karl-zastrow/>. Pridobljeno 6. 4. 2025.

Münchner Digitalisierungszentrum Digitale Bibliothek, Dostopna na <https://www.digital-sammlungen.de/>. Pridobljeno 17. 2. 2025.

Slovenska biografija. Dostopna na <https://www.slovenska-biografija.si>. Pridobljeno 10. 3. 2025.

Literatura

Allgemeine Deutsche Biographie, zv. 48, zv. 49, zv. 54. Leipzig: Duncker & Humblot, 1904.

Brümmer Franz, »Dräxler, Karl«, *Allgemeine Deutsche Biographie*. zv. 48, 75–77. Leipzig: Duncker & Humblot, 1904.

Eckardt, Ludwig. *Ludwig Uhland. Gedächtnißrede an der Uhlandfeier des Cäcilienvereins in Karlsruhe am 9. Februar 1863*. A. Bielefeld, Karlsruhe 1863.

Fischer, Bernhard. »Johann Friedrich Cotta (1764–1832)«, *Stadtarchiv Stuttgart, Stadtlexikon Stuttgart*. Dostopna na 19. April 2018 https://www.stadtlexikon-stuttgart.de/article/25b7ecc4-86a6-47d9-8d35-9bf70d97ae95/Johann_Friedrich_Cotta.html. Pridobljeno 2. 1. 2025.

Fischer, Robert-Tarek. *Wilhelm I. Vom preußischen König zum ersten Deutschen Kaiser*. Köln: Böhlau, 2020.

Gemeinderat Stuttgart (ur.): *Chronik der Kgl. Haupt- und Residenzstadt Stuttgart 1908*. Stuttgart: Greiner u. Pfeiffer, 1909.

Graf zu Stolberg-Wernigerode, »Otto Friedrich II. der Große«, *Neue Deutsche Biographie*. zv. 5, 545–560. Berlin: Duncker & Humblot, 1961.

Matić, Dragan. »Laibacher Tagblatt in časopisi kranjskih Nemcev«, *Slovenska kronika XIX. stoletja* zv. 2: 1861–1883, 169–171. Ljubljana: Nova revija, 2003.

Melik, Vasilij. »Razcep med staroslovenci in mladoslovenci«, *Zgodovinski časopis*, 26/1972 (separat).

Mojem, Helmuth in Potthast, Barbara. *Johann Friedrich Cotta: Verleger, Unternehmer, Technikpionier* (Heidelberg: Universitätsverlag Winter, cop. 2017)

Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950 zv. 6, 38–39. Wien: Verlag

der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975.

Peterlin-Neumaier, Tanja. »Poskus izboljšanja človekovega ravnanja z živalmi – Goriško društvo proti mučenju živali 1845–1847,« *Kronika* 50, št. 1 (2002), 17–30.

Peterlin-Neumaier, Tanja. *Valentin Stanič in Goriško društvo proti mučenju živali (1845–1847) = Valentin Stanič e la società goriziana contro il maltrattamento degli animali (1845–1847).* Udine: Istituto di storia sociale e religiosa in Forum, 2002.

Pernel, Marija Mojca. *Ljubiteljem kranjskih Alp: Kranjska podružnica Nemškega in avstrijskega planinskega društva.* Ljubljana: Založba Univerze 2023.

Vodopivec, Peter. *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju.* Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino Ljubljana 2006.

Wesseling, Klaus-Gunther. »Voltaire«, *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* zv. 13, 1–55. Herzberg: Traugott Bautz, 1998.

Wilhelm Girschner, »Wilhelm Girschner: Deutsches Heidentum in Sagen und Märchen«, *Zeitschrift für Literatur, Kunst und öffentliches Leben* št. 1, 235 in št. 2, 257. Leipzig: Heinrich Brockhaus. F. A. Brockhaus, 1867.

Wurzbach dr. von Constant. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich: enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben.* zv. 23, 359. Wien: Verlag der Universitäts-Buchdruckerei von L. E. Zamarski, 1856.

Žigon, Tanja. *Nemško časopisje na Slovenskem.* Ljubljana: Študentska založba, 2001.

Summary

ILLUSTRATED ENTERTAINMENT MAGAZINE: WEEKLY SUPPLEMENT TO THE LAIBACHER TAGBLATT (1874)

The *Illustrirtes Unterhaltungsblatt* is a supplement with the same content but a different masthead that was published by various newspapers throughout the monarchy, reportedly for 63 years. The *Illustrirtes Unterhaltungsblatt*, which was distributed to subscribers of the central *Laibacher Zeitung* in the period 1911–1914, has been known in Slovenia until now. However, the subject of this discussion is a supplement which was published much earlier, in 1874, as a supplement to the Ljubljana newspaper *Laibacher Tagblatt*. It was published free of charge for the subscribers of the newspaper, on Saturdays and in a single-sheet format. As the title suggests, it was an entertainment paper with many illustrations. Despite its amusing character, its educational aspect should not be overlooked. In addition to the cultural horizon, there are numerous writings that broadened the reader's knowledge of various political and social phenomena, not only in the past but also with relevance for contemporary audiences. The writings of more or less well-known German authors enriched the reader's knowledge of historical and natural phenomena, which were often accompanied by a wealth of pictorial material. Although most of the material came from present-day Germany or Austria, there was also a broader European context.

The newspaper is certainly a reflection of the development of bourgeois society in the Slovenian country. It is truly what its title represents. It is not German-nationalist in orientation, but rather German bourgeois in character. The publisher probably wanted to fill a cultural gap in the society of Ljubljana at that time, where, not least because of the introduction of compulsory popular education in 1869, reading culture was spreading. It responded to the growing demand for illustrations typical of those who had difficulty reading.

The *Laibacher Tagblatt's* supplement clearly expressed a certain cultural (German) bourgeois optimism, which remained unfulfilled when the newspaper ceased publication. It is difficult to say,

however, to what extent this is also a reflection of increased German nationalism after the end of the camp movement, but certainly German pressure, or rather efforts to culturally demean our area, should not be underestimated.

At the end of the article, it can be said that this distinctly German-oriented and hitherto overlooked newspaper supplements the nineteenth-

century newspaper picture of the then Slovenian area. Indirectly, it confirms the integration of the area into the wider European space and the advanced journalistic competence of the Ljubljana publishers of the time.

Key words: Laibacher Tagblatt. Illustriertes Unterhaltungsblatt: wöchentliche Beilage zum Laibacher Tagblatt, newspapers, 19th century

Dragan Matić, Ivan Smiljanic

»Pečata goljufije mi ne smete pritisniti na čelo, nepošten nisem bil nikdar, pošten ostanem!«

Anton Pesek in njegove finančne afere v drugi polovici 1920. let

MATIĆ Dragan, dr., sekretar – znanstveni sodelavec, Arhiv Republike Slovenije, Poljanska cesta 40, SI-1000 Ljubljana, dragan.matic@gov.si

SMILJANIĆ Ivan, dr., asistent z doktoratom, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, ivan.smiljanic@inz.si

343.37:343.13:929Pesek A.

»PEČATA GOLJUFIJE MI NE SMETE PRITISNITI NA ČELO, NEPOŠTEN NISEM BIL NIKDAR, POŠTEN OSTANEM!«

Anton Pesek in njegove finančne afere v drugi polovici 1920. let

Prispevek obravnava podjetnika Antona Peska, ki je v 20. letih prejšnjega stoletja s serijo finančnih afer vznemiril ljubljanske kroge. Zaradi številnih projektov, za katere je potreboval denar, je leta 1919 formiral Jugoslovanski kreditni zavod, sredi 20. let pa še Ljubljansko posojilnico in Jugoslovansko zavarovalno hranilnico. V vseh primerih je Pesek ustanove izkoriščal za radodarna posojila samemu sebi, na najvišje položaje pa je nastavljal sebe, družinske člane in od sebe odvisne osebe. Pri poslovanju se je posluževal praks, kot so lažna zagotovila o osebah, ki jamčijo za finančno stabilnost, obljube o izjemno visokih obrestih in mamljive ponudbe za zaposlitev v zameno za kavcijo. Vse Peskove finančne ustanove so končale v likvidaciji ali stečaju, na sodnem postopku leta 1927 pa je bil zahvaljujoč kvalitetni obrambi opran obtožbe goljufije in je bil obsojen le na deset mesecev zapora.

Ključne besede: Anton Pesek, finančne ustanove, finančna goljufija, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev.

MATIĆ Dragan, PhD, Secretary - Research Fellow, Archives of the Republic of Slovenia, Poljanska cesta 40, SI-1000 Ljubljana, dragan.matic@gov.si

SMILJANIĆ Ivan, PhD, Assistant, Institute of Contemporary History, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, ivan.smiljanic@inz.si

343.37:343.13:929Pesek A.

“YOU MUST NOT PUT THE SEAL OF FRAUD ON MY FOREHEAD, I HAVE NEVER BEEN DISHONEST, I REMAIN HONEST!”

Anton Pesek and his financial affairs in the late 1920s

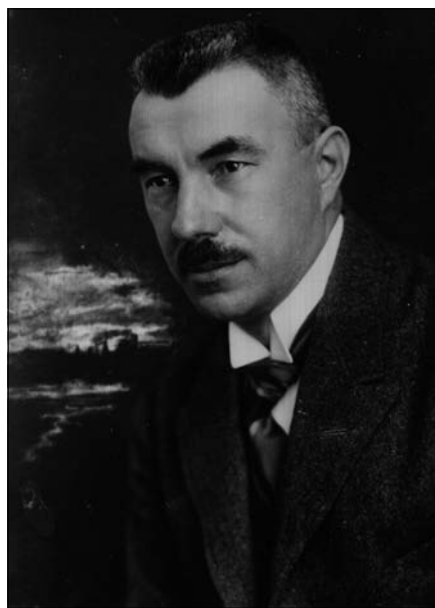
The article focuses on the entrepreneur Anton Pesek, who in the 1920s shook the circles of Ljubljana through a series of financial scandals. In 1919, he formed the Yugoslav Credit Institution, and in the mid-1920s, the Ljubljana Loan and Savings Bank and the Yugoslav Insurance Savings Bank, because of the many projects for which he needed money. In all cases, Pesek used the institutions to make generous loans to himself, placing himself, family members and dependants in top positions. He used practices such as false claims of financial stability, promises of extremely high interest rates and tempting offers of employment in exchange for a deposit. All Pesek's financial institutions ended up in liquidation or bankruptcy, and at his trial in 1927 he was acquitted of fraud charges thanks to a strong legal defense and sentenced to only ten months in prison.

Key words: Anton Pesek, financial institutions, financial fraud, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

Uvod: vse afere Antona Peska

Finančni škandali in veliki polomi v slovenski gospodarski zgodovini niso bili tako redki, kot si radi predstavljamo.¹ Prva odmevna afeta iz leta 1874 je bila delo soproge lesarskega trgovca Terezije Aristoteles iz Ljubljane, ki se je zaradi prekomernega izposojanja in goljufije znašla pred sodiščem, javnost pa je fasciniralo, da je takšno afero zmožna zakuhati ženska. Desetletje pozneje je javnost pretresla afeta ljubljanskega bančnika Jožefa Zenarija, vodje Kranjske eskomptne družbe, ki je poneveril zajetno vsoto, ko pa so ga odkrili, se je aretaciji izognil s samomorom. Leta pred prvo svetovno vojno sta zaznamovala poloma dveh velikih zadrug v rokah liberalcev, Glavne posojilnice in Agro-Merkurja, ki sta za seboj pustili na tisoče oškodovanih članov in poldrugo desetletje trajajoča stečajna postopka. Po nastanku Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je najbolj uničujoče deloval nepričakovan propad ene najhitreje rastočih in uglednih bank, Slavske banke v Zagrebu, ki je bila vidno vpeta tudi v slovenski gospodarski prostor. Marsikdaj sicer odgovornih oseb ni doletela huda kazen, vendar so prestopniki svoje zločine le redko ponovili. Zaradi tega je iz medvojnega obdobja izstopajoča zgodba o Antonu Pesku, ki je dodobra izkoristil gospodarsko cvetoča dvajseta leta in nanizal kar tri gospodarske afere, povezane s tremi finančnimi zavodi, ki jih je ustanovil.

Pesek je intrigantna in kontroverzna, četudi danes malo znana osebnost iz novejšje slovenske zgodovine. Začetek njegove biografije se bere dokaj standardno: rodil se je 3. junija 1879 v Dražencih pri Hajdini, v Mariboru je končal učiteljsko in začel poučevati v Narapljah v Halozah ter Šentrupertu pri Velikovcu. Razen z učiteljevanjem se je ukvarjal tudi s pisanjem poučnih besedil, njegovo zanimanje pa je pritegnil koncept šolske hranilnice, kjer se je že kazalo njegovo zanimanje za podjetništvo, nato pa je učiteljske vode zapustil in nastopil službo v podružnici Prve češke zavarovalnice. Leta 1911 se je s soprogo Josipino, roj. Lenarčič, s katero sta

Anton Pesek; fotografski portret je objavljen prvič (*Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI_ZAL_LJU/0342, Zbirka fotografij, PE A4-1-446*).

imela šest otrok, preselil v Ljubljano in se vrgel v podjetniške vode. Kupil je in začel urejati *Ilustrovani tednik*, ki mu je kmalu postal edini vir dohodka. Leta 1915 je z izposojenim denarjem odkupil tiskarno v Krškem in še tiskarno Dragotina Hribarja v Ljubljani, ki ju je dve leti kasneje zamenjal za Združeno tiskarno (preimenovano v Zvezno tiskarno) na Starem trgu v Ljubljani. Poleg vsega tega je na noge postavil tudi lastno založbo,² s katero je med prvo svetovno vojno sodeloval tudi Ivan Cankar. Pesek se je pritoževal, da je hotel veliki pisatelj za isto besedilo trikrat izplačan honorar: prvič, ko ga je obljubil, drugič, ko je prinesel rokopis, in tretjič, ko je izšlo³ (zbirka črtic *Moje življenje* je sicer izšla šele po Cankarjevi smrti, leta 1920). Z obsežnimi nakupi je Pesek vzpostavil majhen izdajateljski imperij, ki je tiskal več časopisov, med njimi *Tedenske slike* in satirični list *Kurent*. Leta 1917 je kupil posestvo v Halozah, spomladi 1918 pa še hišo na Wolfovi ulici v Ljubljani za 350.000 kron (od česar si je moral izposoditi 300.000 kron) in tja preselil Zvezno tiskarno. Da bi bila tiskarna kar najbolj

¹ Prispevek je deloma nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0280: Ekonomska, socialna in okoljska zgodovina Slovenije, ki ga sofinancira Javna agencija za znanstveno-raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

² Pirjevec, Pesek, Anton. Gašparič, Knez Eulenburger, 62–63. SI AS 351/2/2/214, Državno tožilstvo v Ljubljani, tožilski spis St 3001/25–11, pag. 2–4 (v obtožnici niso označene strani, pač pa listi).

³ Maleš, Podoba Ivana Cankarja, 178.

Tiskarna Slovenija in Zvezna knjigarna na Wolfovi ulici v Ljubljani leta 1935
(Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI_ZAL_LJU/0342, Zbirka fotografij, PE A3-011-088).

zaposlena, je začel po razpadu Avstro-Ogrske v njej tiskati dnevnik *Jugoslavija*, ki ga je sam urejal.⁴ V začetku leta 1921 je Pesek kupil premogovnik v Ključarovcih pri Ormožu za 650.000 kron. Formalno je sicer ustanovil Slovensko premogokopno družbo, ki naj bi bila lastnica premogovnika, v resnici pa ga je lastniško obvladoval sam skupaj z ženo. Slovenski državljani Kane je začel gojiti tudi politične ambicije. Hitro se je povzpел do mesta predsednika Narodno socialistične stranke (NSS),

po prepričanjih liberalne stranke, ki pa za razliko od Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) ni bila jugoslovansko centralistično usmerjena. To je med strankama podžigalo hude polemike in nenehna obračunavanja, ki ga je Pesek orkestriral skozi svoje časopisje.⁵

Po osvojitvi javnih medijev in politike se je Pesek ponovno posvetil gospodarskemu delovanju, ki pa ga je očitno razumel predvsem kot sredstvo za lastno finančno preskrbo ne glede na zakonitost

⁴ SI AS 351/2/2/214, Državno tožilstvo v Ljubljani, tožilski spis St 3001/25-11, pag. 2-4.

⁵ Gašparič, Knez Eulenburg, 63-64.

uporabljenih metod. Predvsem zato, ker ni imel dovolj lastnih denarnih sredstev, da bi obdržal tiskarno v obratovanju in nadaljeval z izdajanjem časopisa, je leta 1919 ustanovil Jugoslovanski kreditni zavod (JKZ) in samega sebe imenoval za predsednika. Šlo je za kreditno zadrugo, ki je bila po tedanji zakonodaji lahko ustanovljena poceni, saj so morali svoje deleže, namenjene kapitalu ustanove, prispevati sami člani. Aprila 1921 so se v Pesku nenaklonjenem tisku, zlasti liberalnem *Jutru*, pojavile ostre obtožbe o finančnih malverzacijah v zavodu. Pesku se je očitalo, da je JKZ izrabljajal za lastne podjetniške špekulacije. Za namene financiranja svojega premoženja (časopisa *Jugoslavija*, tiskarne, premogovnika in popravila hiše) naj bi samemu sebi odobral kredite v znesku več milijonov kron, za katere zavod še zdaleč ni imel dovolj šnega kritja. Podobno naj bi denar zavoda porabil tudi za predvolilno kampanjo NSS. *Jutro* je obtožbe utemeljevalo z revizijskim poročilom o JKZ, katerega rezultati naj bi bili porazni. Pesek je prek *Jugoslavije*, pa tudi plakatov po ljubljanskih ulicah vse obtožbe zanikal in *Jutro* obtoževal, da kot trobilo konkurenčne Jugoslovanske demokratske stranke želi škoditi kreditnemu zavodu, njemu osebno in njegovi NSS. Vztrajal je, da ima pod palcem več kot dovolj milijonov dinarjev, da pokrije vse izdatke, je pa junija 1921 vseeno odstopil z mesta predsednika načelstva JKZ.⁶

Napad *Jutra* je bil premišljeno časovno izbran, saj so 26. aprila 1921 potekale občinske volitve, na katerih je kandidiral tudi Pesek. NSS se je uvrstila na tretje mesto, vendar je zaradi uspešnega združevanja manjših strank zoper zmagoslavno JDS prišlo do preobrata in Pesek je bil presenetljivo izvoljen za ljubljanskega župana. Do pričetka županovanja ga je ločila samo še formalna potrditev s strani regenta Aleksandra Karađorđevića, toda izbruhnila je nova afera, povsem nevezana na dogajanje z JKZ. V Beogradu so avgusta 1921 ugotovili, da je bila Pesku dokazana homoseksualnost. (Ni mu pomagalo, da je po doslej znanih podatkih v svojem leposlovnem besedilu iz leta 1908 kot prvi Slovenec uporabil besedo onanija.)⁷ Sodni proces, ki ga je Pesek sprožil zaradi razžalitve časti zoper enega od obrekovalcev, se konec septembra zanj ni končal povsem nega-

tivno, toda njegov ugled je bil hudo okrnjen. To ga je prisililo k odstopu iz vodstva NSS, kjer se je do takrat zadolžil že za devet milijonov kron, in odložitvi mandata občinskega svetnika.⁸

Afera leta 1921 ni pomenila konca javnega in gospodarskega delovanja Antona Peska. Nasprotno, v slovensko gospodarstvo se je vrnil še bolj velikopotezno. Afera o poslovanju JKZ je postala zgolj uvertura v goljufive prakse še večjih dimenzij, ki jih je mogoče predstaviti predvsem zahvaljujoč dobro ohranjeni arhivski dokumentaciji iz kazenskega in stečajnih postopkov, kar za slovenski prostor predstavlja precejšnjo redkost.

Drugi poskus: Ljubljanska posojilnica

Peska je dvojna – finančna in spolna – afera izčrpala. Julija 1922 je na prisilni dražbi Jadranska banka kupila Peskovo ljubljansko hišo s tiskarno in knjigovoznico na Wolfovi ulici 1 ter dnevnik *Jugoslavija*, ki je še istega leta nehal izhajati. Ker so bile na nepremičninah vknjižene hipoteke, je Pesek iz tega naslova (potem ko so bili poplačani upniki) dobil le 1,4 milijona kron oz. nekaj manj kot 360.000 dinarjev, tako da ga je še vedno pestil dolg 913.000 dinarjev pri JKZ.⁹ Tudi sam JKZ je Pesek sicer skušal iz zadruge preobraziti v banko (sprva imenovano Jugoslovanska kreditna banka, zaradi protesta Ljubljanske kreditne banke pa je postala Prometna banka), a je moral koncesijo prodati še enemu političnemu nasprotniku, dr. Ivanu Šusteršiču,¹⁰ dokler ni zavod decembra 1926 končal v likvidaciji. Vse to pa Peska ni zaustavilo in je začel znova, četudi se pri tem ni mogel, hotel ali znal znebiti starih vzorcev obnašanja.

Pesek je 21. junija 1924 ustanovil in v združenem registru prijavil Ljubljansko posojilnico, registrovano zadrugo z omejeno zavezo, s sedežem na Mestnem trgu 6 v Ljubljani,¹¹ ki jo je organiziral tako, da je 46 članov ali združnikov imelo 1123 deležev. Od tega je zase obdržal 950 deležev, 76 jih je dobil njegov sin Vladimir, žena Josipina

⁶ Prav tam, 59–62.

⁷ Polajnar, 'Pfuj! To je gerdo!', 89–90.

⁸ Gašparič, Knez Eulenburger, 65–67.

⁹ SI AS 351/2/214, Državno tožilstvo v Ljubljani, tožilski spis St 3001/25–11, pag. 2–4.

¹⁰ Slovenec, 18. 5. 1924, 4, »Nova banka v Ljubljani«.

¹¹ Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, 22. 7. 1924, 407, »Vpisi v združni register«.

Stavba na Mestnem trgu 6 v Ljubljani, kjer je delovala Ljubljanska posojilnica
(Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI_ZAL_LJU/0342, PE G1-009-055).

Naslovnica pravil Ljubljanske posojilnice
(Arhiv Republike Slovenije, AS 307, Vr 1655/25–19).

25, Peskova Premogokopna družba enega, njegova Gospodarska pisarna pa 10 deležev. Na vse ostale zadružnike, ki so bili prav tako vsi njegovi soro-dniki in prijatelji, je odpadlo le 61 deležev.¹² Pravila Ljubljanske posojilnice (LP) so določala, da ima vsak vplačani delež en glas, kar je Pesku na občnih zbiorih dajalo absolutno večino. Uprava posojilnice je kazala močne znake nepotizma: podpredsednik je bil njegov sin, ostala dva člana pa sta bila njegova sestrična in njegov prijatelj. Knjigovodstvo je vo-dila Peskova nečakinja, kasneje pa njegova snaha. Vsi uradniki so bili njegovi prijatelji ali od njega odvisne osebe. Med kasnejšim stečajnim postop-kom je stečajni upravitelj spoznal, da je Pesek na odborniška mesta imenoval »slamnate može', od katerih nobeden nima zarubljivega premoženja».¹³

Število vlog je hitro naraščalo že zaradi samega imena, ki so ga mnogi površno zamenjevali z ugle-dno Mestno hranilnico ljubljansko, kar je verjetno predstavljalo še eno izmed Peskovih načrtnih tak-tik, Pesek pa je to dopolnil z vabili k vlaganju preko dopisov, ki jih je pošiljal znancem in interesentom, ter obsežno reklamo po časopisih doma in v tujini,

¹² Prim. Narodni dnevnik, 23. 9. 1927, 2, »Anton Pesek pred poroto«.

¹³ SI AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, S 34/26–82, Poročilo in predlog upravitelja konkurzne mase z dne 16. julija 1927.

celo v Ameriki. V teh reklamah so se hvalili solidnost LP, varnost naloženih sredstev in še posebej mamljiva višina obresti – ponujale so se po 6, 8, 10 in celo 12, 14 ali 16 %, več od drugih denarnih zavodov, ki so ponujali največ 10 %, ¹⁴ kar je k posojilnici pritegnilo mnoge kliente. Po drugi strani so bile visoke tudi obresti na posojila (med 30 in 36 % na leto), s čimer se je (fiktivno) pokrila izguba. ¹⁵ Izmišljeni vpisi finančnega prometa v poslovnih knjigah so ustvarjali lažno sliko o živahnem poslovanju posojilnice in bili v reklamah uporabljeni kot dokaz njene visoke likvidnosti, revizor pa je prakso kasneje kratko označil kot »friziranje bilance, za-vestno varanje javnosti«. ¹⁶

Oglasni lepak Ljubljanske posojilnice, ki je obljubljal popolno varnost naložbe (Arhiv Republike Slovenije, AS 307, Vr 1655/25–35).

Zaželeni učinek reklame in mamljivih ponudb je bil dosežen: do konca leta 1924 so vloge narasle na 1,4 milijona dinarjev, septembra 1926 pa na 2,7 milijona. Večino tega denarja je Pesek porabil za vse obsežnejša posojila (od 850.000 dinarjev posojil leta 1924 je prišel do 2,9 milijona leta 1926), ki pa jih je v daleč največji meri odmerjal predvsem – same-

mu sebi in svojim podjetjem, ki za odplačilo niso nudile skoraj nobenega jamstva. Posojila v višini 2,5 milijona dinarjev so bila namenjena Peskovi Premogokopni družbi proti vknjižbi hipoteke na premogovnik, vendar do vknjižbe ni nikoli prišlo. Pesek si je na tej podlagi dal izplačati 840.000 dinarjev, zatem pa še 800.000 dinarjev, ki jih je v knjige vnesel kot svojo vlogo. V resnici je Pesek investirал le slabega pol milijona v rudnik, 128.500 dinarjev pa je vrnil JKZ. Kam je spravil preostali milijon izposojenih dinarjev, je ostalo nepojasnjeno.

Če se obračunajo obresti, ki bi jih Pesek moral izplačati na vloge, pa jih ni, se izkaže, da je podjetnik od LP odtegnil najmanj 1,7 milijona dinarjev. Pozneje, med sodnim postopkom, je javni tožilec (takrat imenovan državni pravdnik) ocenil, da je Pesek skupaj z ostalimi člani uprave lahkomišlno potrošil okoli dva milijona dinarjev premoženja LP in s tem povzročil njeno plačilno nezmožnost in propad. Po izginotju tega premoženja je posojilnici ostal le še inventar v vrednosti nekaj več kot 61.000 dinarjev. Nasproti temu skromnemu premoženju je stal ogromen dolg, kar je za vlagatelje pomenilo izgubo vseh njihovih hranilnih vlog. ¹⁷

Obdolženi Pesek je priznal, da so navedeni dolgovi njegovi, vztrajal pa je, da posojil ni dovoljeval lahkomišlno, češ da naj bi bil njegov premogovnik po cenitvi ravnatelja Trboveljske premogokopne družbe vreden 28 milijonov dinarjev. Javni tožilec je temu takoj oporekal in navedel, da je ravnatelj Peskov delujoči premogovnik ocenil na le 3,4 milijona dinarjev, ostala neraziskana rudna polja pa na podoben znesek, kar pa je bila le domneva v primeru, da bi se predhodno v premogovnik vložila znatna sredstva, saj je bil v tedanjem stanju nerentabilen; dnevno je bilo mogoče izkopati le pol vagona premoga, kar ni zadostovalo niti za pokritje tekočih obratnih stroškov. Obdolženi Pesek je pri-

¹⁴ SI AS 351/2/2/214, Državno tožilstvo v Ljubljani, tožilski spis St 3001/25–11, pag. 4–11.

¹⁵ SI AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, Vr 1655/25–229, Izvedeniško mnenje Riharda Premroua z dne 18. 6. 1927, str. 34–35 in Vr 1655/25–2, Poročilo o reviziji Ljubljanske posojilnice podano s strani revizorja Cirila Golmajerja z dne 7. 12. 1925.

¹⁶ SI AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, Vr 1655/25–229, Izvedeniško mnenje Riharda Premroua z dne 18. 6. 1927, str. 44–46 in 93–95.

¹⁷ SI AS 351/2/2/214, Državno tožilstvo v Ljubljani, tožilski spis St 3001/25–11, pag. 4–11.

znal, da je bil s tem seznanjen – zavedal se je, da z dohodki iz premogovnika, niti z njegovo prodajo, ne bi mogel poplačati svojega dolga posojilnici, saj je bilo na njem že vknjiženih več zastavnih pravic iz naslova štirinajstih terjatev, pa tudi v primeru prisilne dražbe je bilo pričakovati še nižjo doseženo ceno. Ker je bilo tudi Peskovo posestvo v Halozah ocenjeno na zgolj 130.000 dinarjev, poleg tega pa še obremenjeno s hipotekami v znesku skoraj 400.000 dinarjev, je bila podoba Peskovih premoženjskih razmer porazna.¹⁸

Zadnji dan leta 1924 je bila bilanca LP mrakobna: dolgovi so za dobrih 213.000 dinarjev presegali posojilnično premoženje. Zakon je določal, da mora predsedujoči v takem primeru nemudoma predlagati stečajni (takrat imenovan konkurzni) postopek in nikakor sprejemati ali izplačevati kakršnihkoli vlog. Namesto tega je Pesek spet ravnal po svoje in skušal zakriti pasivnost bilance tako, da je nepravilno uvrstil ustanovne stroške v višini 220.000 dinarjev v bilanco. Še naprej je pospešeno sprejemal hranilne vloge, na opozorilo izvedenca in revizorja posojilnice Cirila Golmajerja, da je treba začeti s stečajem, pa ni reagiral. Podobno je Pesek ignoriral Golmajerjevo opozorilo decembra 1925, ko je postal razkorak med aktivo in pasivo še večji, zbegani Golmajer pa nikakor ni mogel doumeti, »kako je [Pesek] zamogel tudi sodno oblast uveriti, da je za druga aktivna«.¹⁹ Za stečaj Pesek ni zaprosil niti po 2. juliju 1926, ko je bil njegov premogovnik prodan na javni dražbi za 937.970 dinarjev in se je jasno pokazala neizterljivost terjatve posojilnice v višini čez 1.800.000 dinarjev, ki naj bi imela za jamstvo premogovnik. Stečajni postopek je Pesek predlagal šele 13. oktobra 1926, ko je že bil v preiskovalnem zaporu. S tem je močno oškodoval upnike, ki so mu zaupali svoje vloge. Ves čas delovanja posojilnice, od leta 1924 do začetka 1926, je Pesek svoje, milo rečeno, problematično poslovanje skušal zakriti z napačnimi vpisi v poslovne knjige, ki so prikazovali izmišljene vloge ali vračila kreditov s strani njegove osebe ali Slovenske premogokopne družbe.²⁰ Stečaj-

ni postopek se je februarja 1927 ustavil, saj se je ugotovilo, da posojilnica nima niti toliko denarja, da bi krila stroške postopka.²¹ Zaradi podobno zvenceh imen se je v javnosti pojavilo zmotno prepričanje, da je v stečaj šla ena največjih slovenskih bank, Meštna hranilnica ljubljanska. Njena uprava je morala v časopisju pojasnjevati, da LP ni ista ustanova in da z njo nimajo ničesar skupnega, zato prihranki njenih varčevalcev niso ogroženi.²²

Konec leta 1925, ko je bila LP že več kot zrela za stečajni postopek in so vesti o tem že začele prodirati v javnost, so mnogi vlagatelji pričeli dvigovati svoje vloge. Da bi se rešil iz stiske, je Pesek posegel po svoji priljubljeni taktiki: ustanovil je nov denarni zavod, ki je nabiral hranilne vloge, te pa je Pesek uporabil za izplačevanje vlog pri LP. Potrebne bi bile nadaljnje raziskave, ki bi ugotovile, ali je bil Pesek prvi Slovenec, ki je prakticiral Ponzijevo shemo, vsekakor pa je bil pri tem eden izmed pionirjev.

V tretje gre rado?: Jugoslovanska zavarovalna hranilnica

26. februarja 1926 je nastala Jugoslovanska zavarovalna hranilnica (JZH), zadruga z neomejeno zavezo, vpisana v sodni register 6. marca istega leta. Delovala je na Kralja Petra trgu 2 (danes Miklošičev park), ob Miklošičevi ulici. Tudi v tem denarnem zavodu si je Pesek zagotovil odločilen vpliv – zase in svoje sorodnike si je na občnem zboru zagotovil 58 deležev, kar je predstavljalo udobno večino. V upravo te ustanove sprva ni vstopil, ker se je bal, da bi s svojim imenom spodkopal njeno kredibilnost in odvrnil vlagatelje, vendar je tja nastavljal svoje prijatelje in od sebe odvisne osebe. Vseeno se je dal izvoliti v nadzorni odbor, katerega podpredsednik je bil njegov sin, druga dva člana pa – kot se je izkazalo kasneje – sploh nista vedela, da sta bila izvoljena na položaj člana nadzornega odbora. Že 11. marca si je Pesek premislil in se postavil na položaj predsednika uprave JZH, ostala člana uprave sta bila neki uradnik Širca, ki je služboval v Zagrebu in ni imel uvida v poslovanje hranilni-

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ SI AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, Vr 1655/25–35, Poročilo revizorja Cirila Golmajerja Deželnemu kot trgovskemu sodišču – oddelek III o izvršeni reviziji Ljubljanske posojilnice z dne 11. 10. 1926, str. 10–11.

²⁰ SI AS 351/2/2/214, Državno tožilstvo v Ljubljani, tožilski spis St 3001/25–11, pag. 4–11.

²¹ Jutro, 30. 10. 1926, 4, »Ljubljanska posojilnica v konkurzu«. Slovenec, 29. 9. 1926, 7, »Zadeva Ljubljanske posojilnice in Jugoslov. zav. hranilnice«. Slovenski narod, 19. 2. 1927, 3, »Ustavitev konkurznega postopanja«.

²² Narodni dnevnik, 28. 9. 1926, 3, »Da ne bo zamenjave!«.

Stavba, v kateri je delovala Jugoslovanska zavarovalna hranilnica, diagonalno od sodne palače ob Miklošičevi cesti v Ljubljani, na razglednici iz leta 1912 (Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI_ZAL_LJU/0342, Zbirka fotografij, PE G1-008-026).

ce, ter od Peska odvisni uslužbenec Igričnik. Sprememb v vodstvu hranilnice Pesek sploh ni javil trgovskemu sodišču. Vse vzvode nadzora je torej ponovno imel v svojih rokah, na uradniška mesta pa je podobno kot v primeru LP postavil svoje sorodnike in od sebe odvisne osebe. Nadzorni svet se sploh nikoli ni sestel. Jamstvo hranilnice naj bi bilo neomejeno, v resnici pa je bilo brez kritja – nobena od sedemnajstih oseb, ki so bile navedene kot združniki, ni podpisala pristopnice, torej ni jamčila z ničimer, Peskovo jamstvo pa je bilo glede na njegovo premoženjsko stanje brez vrednosti. V pisanih potencialnim komitentom je Pesek lažno navajal, da so člani hranilnice najuglednejši trgovci, veleposestniki in uradniki, ki za varnost vlog jamčijo s celotnim premoženjem. V pismu, v katerem je k vlaganju nagovarjal neko potencialno stranko, je denimo trdil, da je v članstvu hranilnice 32 najuglednejših ljubljanskih trgovcev, veleposestnikov in uradnikov, ki so vplačali 320.000 dinarjev, kar je bilo povsem izmišljeno.²³

²³ SI AS 351/2/2/214, Državno tožilstvo v Ljubljani, tožilski spis St 3001/25–11, pag. 11–14.

Pravila JZH so bila sestavljena tako, da je lahko ustanova sprejemala tudi majhne vsote od pet dinarjev dalje, po preteku določene dobe pa naj bi vlagatelj prejel vložen kapital z obrestmi, v drugem primeru pa naj bi varčevalec, potem ko bi vplačeval rentne vloge, od 60. leta starosti do svoje smrti prejemal letno rento. Podobno kot že pri LP se je Pesek oprijel agresivnega oglaševanja v časopisih in prek zasebnih pisem, le da je tokrat dodal še eno sestavino: obljubljanje služb v hranilnici s pogojem, da kandidat za službo vplača kavcijo. Pesek je pri tem početju brez pomislekov lagal. Ob množici akviziterjev, ki so po Sloveniji nabirali hranilne in zavarovalne vloge, je značilen primer Ivana Debeljaka, ki je kot gozdni delavec v Ameriki prihranil 200.000 dinarjev, jih na prigovarjanje akviziterjev vložil v JZH in jih tudi v celoti izgubil.

Ker je bilo zavarovalno varčevanje naravnano tako, da so bila dovoljena vplačila majhnih zneskov, kar marsikje drugje ni bilo mogoče, je bila JZH posebej zanimiva za siromašne sloje. V devetih mesecih poslovanja je število zavarovalnih vlog naraslo na 704 v skupnem znesku 89.295 dinarjev. Mnoge med njimi so bile vplačane za skromne vsote med

Hranilna knjižica Jugoslovanske zavarovalne hranilnice
(Arhiv Republike Slovenije, AS 307, Vr 1655/25–29).

pet in 40 dinarjev. Tudi hranilne vloge so narasle na čez 650.000 dinarjev, tako da je skupna vsota vseh vlog znašala čez 740.000 dinarjev. Od tega denarja je Pesek porabil nekaj za inventar, nekaj za plače svojih uslužbencev, večino (nad 305.000 dinarjev) pa za poplačilo starih vlog pri LP ter drugih lastnih dolgov. Pomemben del sredstev JZH je končal pri LP, pri čemer pa Pesek teh prihodkov ni zabeležil v korist hranilnice, temveč je vpisal kar samega sebe.²⁴

Ker je Peskov način poslovanja med Ljubljančani do takrat postal že razvpit, se je odredila revizija poslovanja, ki je pokazala, da so konec septembra 1926 dolgovi presegali premoženje za skoraj 146.000 dinarjev. V resnici pa je bilo stanje še dosti slabše, saj sta bila medtem na prisilni dražbi prodana Peskova premogovnik in posestvo v Halozah, kar je prineslo polom LP, iz katere so vlagatelji množično dvigovali vloge ali pa so posojilnico celo tožili. S padcem LP je bila terjatev JZH do posojilnice v višini čez 305.000 dinarjev izgubljena, kar je pomenilo nepremostljivo oviro za obstoj JZH. V obupanem poskusu, da bi rešil, kar se rešiti da, je Pesek sredi julija 1926 pisal Društvu bančnih zavodov v Ljubljani, svojevrstnemu bančnemu sindikatu, ter prosil za

nujno posojilo. Kot razlog za težave je navedel gonjo konkurenčnih finančnih zavodov, ki je povzročila naval dviganja vlog in ga spravila v nelikvidnost. V prošnji je posebej poudaril: »ako ne dobimo takojšnje pomoči, [je] konkurz neizogiben ... Konkurz se lahko prepreči, če nam daste posojilo Din 400.000 in sicer najpozneje do dne 16. 7., ker je postal položaj nevzdržen in moramo sicer tega dne sami sodišču prijaviti konkurz«. Pri tem je Pesek pomenljivo pripisal, da bi propad njegove posojilnice sprožil paniko med varčevalci ostalih finančnih zavodov. Posojila ni dobil, zato je še nekaj tednov sprejemal hranilne vloge in pospešeno iskal žrtve, ki bi mu bile v zameno za (prazne) obljube o za-

poslitvi še vedno pripravljene izročiti denar. Na ta način je tik pred propadom obeh ustanov pripravil pet oseb, da so vložile denar v višini med 15.000 in 50.000 dinarjev, službe pa niso dobile, ker je Pesek končal v zaporu.²⁵ Ob podrobnejši analizi vsega preostalega premoženja in dolgov se je izkazalo, da aktivni 54.734 dinarjev stoji nasproti pasiva 586.222 dinarjev. Na tej podlagi je Pesek 15. oktobra 1926 predlagal stečaj JZH, ki pa je bil enako kot v primeru stečaja LP januarja 1928 prekinjen, saj denarja za stroške sodnega postopka, kaj šele za poplačilo upnikov, preprosto ni bilo.²⁶ Pesek obema prošnjama za uvedbo stečaja sploh ni priložil bilance, kot bi moral po zakonskem določilu, temveč je zgolj zapisal, da premoženjskega stanja »ne morem sedaj navesti in naj ga ugotovi upravnik mase«.²⁷

Pesek in njegove žrtve

Na kasnejšem sojenju je javni tožilec podrobno opisal dvajset primerov, ko je Pesek po dnevu prodaje premogovnika sprejel vloge v skupnem

²⁴ SI AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, Vr 1655/25–229, Izvedeniško mnenje Riharda Premroua z dne 18. 6. 1927, str. 33–34.

²⁵ Prav tam, str. 37–38, 60–62. SI AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, Vr 1655/25–35, Dopis Ljubljanske posojilnice Sindikatu bank v Ljubljani.

²⁶ SI AS 351/2/2/214, Državno tožilstvo v Ljubljani, tožilski spis St 3001/25–11, pag. 11–14.

²⁷ SI AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, S 26/26–1, Predlog Antona Peska za otvoritev konkurza nad Ljubljansko posojilnico z dne 15. oktobra 1926.

znesku 393.243 dinarjev. Da bi imeli predstavo, kaj so pomenili navedeni zneski v takratnem času, navedimo podatek, da je takrat delavska mezda znašala okrog 1000 dinarjev, uradniška plača pa 3000 dinarjev. Anton Pesek je kot ravnatelj LP prav tako prejemal mesečno plačo 3000 dinarjev. Majhne meščanske vile na današnji Postojnski in Indrijski ulici, ki so se gradile ravno v tem času in so jih pokupili pripadniki srednega sloja, so takrat stale med 100.000 in 130.000 dinarjev.²⁸

Jernej Kogu, zasebnik v Škalcah pri Konjicah, je julija 1926 objavil inserat v *Jutru*, v katerem je iskal službo in poudaril, da je pripravljen službodajalcu posoditi večjo vsoto denarja. Kmalu ga je na razgovor povabil Pesek kot ravnatelj JZH in mu kasneje pisal še več pisem, v katerih je zvito zatrjeval, da njegov zavod ne potrebuje denarja, pač pa blagajnika, vendar bi zgolj iz previdnosti pri zaposlitvi dal prednost tistemu, ki bi položil hranilno vlogo. Končno sta se zedinila, da bo Kogu dobival mesečno plačo 2000 dinarjev s tem, da bo v hranilnico vložil 50.000 dinarjev. Dejansko je položil 48.740 dinarjev, ki jih seveda nikoli ni dobil nazaj. V nadaljevanju je Pesek Koguja nagovarjal, da je njegova »moralična« dolžnost, da pridobi še druge varčevalce (s tem se Pesek uvršča tudi med pionirje piramidnih shem na Slovenskem). Tako sta se Peskov sin Vladimir in Kogu odpeljala v Konjice h Kogujevi sestri Mariji Robar in jo prepričala, naj v JZH vloži svoje prihranke oziroma izroči hranilno knjižico, na kateri je bilo 18.469 dinarjev. Ko je Kogu prepričeval svojega očeta, naj stori enako s svojimi prihranki v višini 10.000 dinarjev, je ta to odklonil. Ker pa je bila njegova hranilna knjižica spravljena pri njegovi hčeri Mariji Robar, jo je ta dala bratu Jerneju, on pa jo je izročil Pesku, ki je prihranke starega Koguja v višini 10.578 dinarjev »realiziral«. Hranilno knjižico Marije Robar je Pesek izročil odvetniku Vladimirju Peganu, ki jo je prav tako »realiziral« in poplačal svoja dva klienta, ki sta bila varčevalca pri LP in sta nestrpno zahtevala vrnitev svojih vlog, eden od njiju je že vložil tožbo. Pesek je tudi ostale vloge uporabil za izplačilo vlog pri LP.

Marija Povhe, žena gledališkega igralca Josipa Povheta iz Ljubljane, je avgusta 1926 v *Jutru*

objavila oglas, da za svojo hči Vando išče službo kontoristke in ponudila, da vloži 15.000 dinarjev v podjetje, ki bi jo sprejelo. Že naslednji dan je dobila pisni poziv JZH, naj se oglasi pri ravnatelju Pesku. Na sestanku ji je Pesek pojasnil, da bo teh 15.000 dinarjev naloženih v JZH ter zahteval, naj prihodnjič prinese hranilno knjižico Vzajemne posojilnice, kjer je imela naložen denar. Pesku se je očitno mudilo, saj je čez dva dni poslal Mariji Povhe slugo na dom s pozivom, naj se naslednji dan zgłosi pri njem skupaj s hranilno knjižico. Ko ga je naslednji dan vprašala, ali bo denar varno naložen, ji je Pesek odvrnil: »Kaj mislite, da imamo ta lokal in te firme za špas? Čim več denarja, lažje se dela.« Ob tem je Mariji Povhe omenil, da mu »silijo« hčerko nekega lesnega trgovca v službo, vendar je zatrdil, da se je odločil za njeno hčerko in pripomnil: »... pa naj bo hči našega umetnika srečna!« S tem je matter dokončno prepričal, da je odhitela v Vzajemno posojilnico, dvignila 14.000 dinarjev in jih izročila Pesku, čez nekaj dni pa dodala še 800 dinarjev. Njena hči je bila sprejeta v službo za mesečno plačo 500 dinarjev, vendar službe ni nikoli nastopila, saj je bila medtem JZH že zaprta.

Avgusta 1926 je brezposelni zasebni uradnik Lojze Zajc iz Brinja pri Ježici v *Jutru* zasledil oglas, da JZH išče svoje zastopnike in nudi poleg fiksne plače tudi provizijo za vsak sklenjen posel, pri čemer pa zahteva kavcijo. Zajc se je zgasil pri Pesku, s katerim pa se sprva nista mogla zediniti glede službe: Zajc je ponujal bančno garancijo, vendar je Pesek vztrajal, da mora izročiti gotovino. Ko je Zajc izrazil dvom v varnost svoje naložbe 50.000 dinarjev (v zameno bi ga Pesek imenoval za ravnatelja poslovalnice v Celju ali Mariboru), mu je Pesek lagal, da se za to mesto poteguje 84 oseb, med njimi tudi taki, ki ponujajo 200.000 dinarjev kavcije. Obenem je Pesek zatrjeval, da je vloga v Jugoslovanski hranilni zavarovalnici bolj varno naložena kot v vsaki banki, saj za njih jamčijo vsi člani zadruga s svojim premoženjem. Na Zajčevo pripombo, da bi bilo jamstvo prazno, če več članov ne bi imelo premoženja, mu je Pesek zatrdil, da so člani ugledne in premožne osebe, eden naj bi bil celo veleposestnik. Pri teh besedah je poklical v svojo sobo uradnika Igričnika in ga Zajcu lažno predstavil kot veleposestnikovega sina. Nekaj dni kasneje je očitno ne več skeptični Zajc res vložil 50.000 dinarjev, ki si jih je sposodil od tasta.

²⁸ Rabuza, V Ljubljani zgradili skoraj 200 enakih hiš.

Vr. št. 1655/25
— 186/a

Cerovica 28/1 1924

Blago Darni Gospot! Jesti voin normano prokvedu
sem od Peskarjeve Hranilnice in vreden sem in da On ninič
in tuje neverjetna in kakoj On ni tulko svoto gnarje ni ke
kagnon apok On je stedenas kokubion kvi dabi meblu treba
naraj dat liem in jest sumem ta On slov gnar Mproemet in
On je lahn noredu tu in pragostama je kakojav Msvoy hosten
knej Mmaribon in On je tam jemu svoje prijatle in lahku
jem je slov gramano svoto gnarje in vnavem je lahku slov
tu nadolnemo in pvel Sadnije kane praproatne Moke in
On je lahka noredu prout toku prig verk. in prihranilne
kakaj poper je vsacem jao koren. in kicut popače Peskarjevo
nadolnemo tisti imamo gnar in Mprešaje nasto kakaj seje
vamaribon nadoln in kakaj seja ni v lublan ne. in kulka
seje pretakal bitke solre noč in kulka ludjker sajsaoral
na svoje sturist kdaj proda praberač bom jest prabota tut inug
in če mi ngobimo gnar Peskar je ureden smertne kane vialre
in drugiga ni ureden tok človkek in kulka rešna je spravu
ludi in solnem vemi sklenem svoje piseni

in pri jarem proutov veldišni Gospot

Anton Zaverl kane je prouta Cerovici

pri Lititi

Zavestavni in kane imatnem
pritihi:
da zoroa nastanini neliopima
Vr. št. 1655/25

Pismo Antona Zaverla iz Cerovice pri Litiji, v katerem se kot vlagatelj Jugoslovanske zavarovalne hranilnice pritožuje sodišču nad Peskovo prevaro ter svojim obubožanjem, zaradi česar bi podjetnika poslal na »vislece«, odraža profil siromašnega, polizobraženega klienta, ki je vlagal v Peskove ustanove (Arhiv Republike Slovenije, AS 307, Vr 1655/25–186a).

Na podoben oglas v *Jutru* se je avgusta 1926 ujel tudi bančni uradnik Ivo Majerle. Premamil ga je inserat, da se išče ravnatelj za podružnico v Celju in Mariboru, kjer pa imajo prednost kandidati, ki bi položili kavcijo. Ko se je oglašil pri Pesku, mu je ta omenil, da za Maribor verjetno ne bi prišel v poštev, saj da se za to mesto potegujejo ugledni štajerski uradniki, ki ponujajo celo po 300.000 dinarjev kavcije. Seveda je bilo vse to zlagano. Po dodatnih Peskovih zagotovilih je Majerle položil kavcijo 25.000 dinarjev, saj mu je Pesek obljubil službo v Kranju. Pozneje se je Majerle iz poslovnih knjig prepričal, da je bil znesek takoj nakazan LP.

Na enak način je Pesku nasedel Ludvik Cilenšek, zasebni uradnik iz okolice Maribora. Ko se je Cilenšek oglašil s kandidaturo za službo in pri tem omenil, da bi lahko položil večjo vsoto denarja, ga je Pesek po preizkušeni metodi spodbudil z zgodbami, da se ponuja veliko kandidatov, ki so pripravljeni položiti visoko kavcijo. Cilenška je dodatno premamila s ponudbo, da lahko kot kavcijo namesto denarja položi samo hranilno knjižico. Ko mu je Cilenšek izročil knjižico Mestne hranilnice v Mariboru, mu je Pesek čez čas izvalil tudi geslo za vinkulacijo, denar pa porabil za poplačilo dela upnikov, ki so imeli denar naložen pri LP in so že vložili tožbe.

Iz seznama primerov je razvidno, da Pesek pri sprejemanju vlog ni bil diskriminatoren – tudi manjših zneskov revnih strank se ni branil. Tako je denimo kajžarico Marijo Grandovec sredi avgusta 1926 prepričal, da je položila 2.250 dinarjev v LP, nekaj dni za tem pa tudi delavčevo ženo Marijo Stare, ki je 3.200 dinarjev zaupala JZH. Enako je že na začetku avgusta istega leta storila tudi železničarjeva žena Marija Bernik, ki je isti hranilnici zaupala 310 dinarjev. Kuharico Terezijo Pogačnik je prepričala obljuba, da bo v LP njen prihranek 2.500 dinarjev obrestovan po 6%, podobno pa se je odločila tudi žena narednika Marija Pirc, ki je tja naložila 2.000 dinarjev. Vsem naštetim so Pesek in njegovi uslužbenci zagotavljali, da so vloge popolnoma varne, veliko bolj kot bi bile v bankah, češ da za njih jamči premoženje tridesetih uglednih in premožnih posameznikov.²⁹

Ena od posledic polomov je bil kazenski postopek maja 1928 proti 26-letnemu Ivanu Selanu, kmetu iz Savelj pri Ljubljani, ki je kljub pomanjkljivi šolski izobrazbi kot samouk dosegel zavidljivo znanje in bil posebej nadarjen za matematiko in kartografijo. Kmalu po tem, ko je prevzel očetovo posestvo, je posekal tamkajšnje gozdove, dobiček 32.500 dinarjev pa je po prigovarjanju nekega agenta LP naložil pri nesrečni ustanovi. Leto kasneje je v časopisju naletel na članke o reviziji, zaprtju poslovalnice in Peskovi aretaciji. Na ljubljansko sodišče je šel preveriti stanje, kjer pa so mu zgolj povedali, da je njegov denar najverjetneje v celoti izgubljen. Za Selana je bil to hud udarec in zajela ga je apatija, začel se je prepirati z ženo, vpiti in brezciljno tavati po Ljubljani. Razmišljal je, kako bi si lahko povrnil izgubo, in na misel mu je prišlo, da bi lahko izkoristil svoj risarski talent in ponarejal bankovce. Marca 1928 je svoje najuspešnejše »primerke« stodinarskih bankovcev razpečeval v Kamniku in Ljubljani, vendar je bila prevara hitro odkrita in pristal je v priporu. Na sojenju so porotniki pokazali razumevanje za njegovo dejanje in ga oprostili,³⁰ Selan pa je kasneje zaslovel kot najboljši kartograf-samouk in izdelovalec reliefnih zemljevidov v državi.

Očitno je bilo, da siromaki, ki so vložili prihranke v Peskova zavoda, niso razumeli gospodarskih in pravnih mehanizmov in da so jih premamile zgolj in samo obljube o visokih obrestih, tako da je bila popolna izguba prihrankov zanje nepričakovan in hud udarec. To je vodilo v tragične zgodbe o obubožanju, ki jih je mogoče razbrati iz pisem, ki so jih oškodovanci pisali sodnim oblastem. Narednikova soproga in nekdanja varčevalka pri LP Amalija Filipič je denimo sodnika moledovala za pomoč, saj je z družino tako rekoč pristala na cesti: »Pomislite gosp. Preiskovalni sodnik moj položaj, vse kar sem imela moja dota in vse kar sem v teku 26 let prištedila in mojemu soprogu od najpotrebneje odtegovala in mojim otrokom, je li mogoče, da moram vse izgubiti, saj vendar nisem igrala, sem vendar denar hranila, kako naj sedaj mojih 6 otrok preskrbim, polašča se me obup do skrajnosti. Kaj

²⁹ SI AS 351/2/2/214, Državno tožilstvo v Ljubljani, tožilski spis St 3001/25–11, pag. 14–21.

³⁰ Slovenec, 11. 5. 1928, 5, »Ponarejevalec bankovcev – oproščen«.

naj počnem?!«³¹ V zadregi so se znašli tudi zastopniki propadlih ustanov. Nekdanji predstavnik JZH v Češnjici v Železnikih Franc Polajnar je spraševal: »Prosim, blagovolite mi sporočiti, ako je mogoče, kako, da je z Jugosl. zavarov. hranil. Ker mene kot zastopnika, hodijo stranke vpraševati, kako, da bode stistim denarjem, ki so ga vlagali, ali ga sploh dobijo nazaj ali ne? Obenem prosim, da sodišče upošteva to, ker so tu sami delavci, kar jih je pri meni vplačevalo v 'Zavarovalno štednjo', in so si res takorekoč prihranili oziroma pristradali, da so mogli plačevati obrestne zneske.«³²

Ko se je moral Pesek pred očitki zagovarjati na sodišču, je trdil, da je vse, kar je počel, storil v dobri veri (npr. da bi dohodki od premogovnika odplačali njegove dolgove, če le ne bi prišlo do nesreče, ko se je premogovnik »posul«), revizorje pa je obtoževal, da so sovražno nastrojeni zoper njega, in jih je želel izločiti kot priče. Med drugim je posebej izpostavil, da JKZ ni ustanovil zaradi sebe, ampak dogovorno z vodstvom NSS z namenom, da bi stranko gospodarsko organizirali. Pesek naj bi tudi sicer vse svoje moči in svoj časopis postavil v službo NSS in zato prišel v konflikt z vodjo konkurenčnih liberalcev dr. Gregorjem Žerjavom, v nesrečo pa naj bi zagazil zaradi nasprotja političnih strank in po krivdi drugih ljudi. Do sredine leta 1921 naj bi bil Pesek premožen, potem pa ga je po lastnem zatrjevanju v nepremišljene špekulacije zapeljal Franc Zalar, ki je vodil posle JKZ. Pesek mu je zaupal; ker je bil prezaposlen s politiko, ni imel časa preverjati zadev, zato je podpisoval vse, kar mu je Zalar predlagal. Zalar pa naj bi bil razvpit slepar, ki je nato pobegnil v tujino.³³

Peska preiskujejo

Septembra 1926 je bila nad delom LP in JZH izvedena sodna revizija, ki je pokazala hude napake, zato sta bili poslovalnici s sodnim odlokom zaprti.³⁴ Z odredbo javnega tožilca, sprejeto 27. septembra, je

bil Anton Pesek aretiran.³⁵ Potem ko so ga odpeljali v preiskovalni zapor, so bile naslednji dan izpeljane hišne preiskave v prostorih JZH na Trgu kralja Petra 2 in LP na Mestnem trgu 6 ter v Peskovem stanovanju na Wolfovi ulici 1 v Ljubljani. Preiskavo je izvedel preiskovalni sodnik dr. Mirko Kresnik v spremstvu sodnega revizorja Cirila Golmajerja in zapisnikarice Marije Weber. Zaplenjena je bila obsežna dokumentacija obeh hranilnic: poslovne knjige, posojilne in vložne knjižice, menice, v »velikem neredu nahajajoča se korespondenca« ter drugi spisi, med njimi tudi tisti, ki so se nanašali na premogovnik v Ključarovcih. Preiskovalni sodnik je odredil, naj štirje izvedenci pregledajo zaseženo gradivo in pripravijo poročila.

V naslednjih mesecih je javni tožilec izpeljal preiskavo in 11. avgusta 1927 dvignil obtožnico, ki je temeljila na pričevanju 77 prič. V obtožnici je Pesku očital, da je upnike oškodoval, ker je z mesta predsednika LP in JZH malomarno povzročil njuno plačilno nesposobnost zaradi čezmernega trošenja in radodarnega dajanja kreditov samemu sebi; ker ni pravočasno razglasil stečajev in še naprej sprejemal vloge v imenu propadlih zavodov; ker je potvarjal bilance ter v poslovne knjige vnašal lažne transakcije, ki so šle v njegovo korist; ker je z denarjem ene ustanove lahkomišelnost izplačeval vlagatelje druge in ker je stranke pridobival z lažnim oglaševanjem in obljubami o zaposlitvi ter visokih obrestih. S tem naj bi zakrivil pregrešek malomarne krivde po členu 486 kazenskega zakona oz. členu 89 združenega zakona ter hudodelstvo goljufije po členih 197, 200 in 203 kazenskega zakona.³⁶

V zvezi z obema finančnima ustanovama sta ekspertizi izvedla revizor Ciril Golmajer (ki je predhodno že večkrat revidiral LP ter neuspešno predlagal njen stečaj) in sodno zapriseženi izvedenec Svetislav (Rihard) Premrou. Dokumentacijo v zvezi s Peskovim premogovnikom v Ključarovcih sta pregledala P. Endlicher in Anton Javornik, zlasti z ozirom ugotovitve ocene dejanske vrednosti pre-

³¹ SI AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, S 26/26–227, Dopis Amalije Filipič z dne 24. januarja 1927.

³² SI AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, S 27/26–2, Dopis Franca Polajnara z dne 16. oktobra 1926.

³³ SI AS 351/2/2/214, Državno tožilstvo v Ljubljani, tožilski spis St 3001/25, Predlog za sprejem dokazov, ki jih je v imenu Antona Peska vložil odvetnik Henrik Tuma.

³⁴ Slovenski narod, 2. 10. 1926, 4, »Zadeva Antona Peska«.

³⁵ Slovenec, 26. 9. 1926, 4, »Poslovanje 'Ljubljanske hranilnice' in 'Jugoslovanske zavarovalne hranilnice' sodno ustavljeno«. Slovenec, 29. 9. 1926, 7, »Zadeva Ljubljanske posojilnice in Jugoslov. zav. hranilnice«. Jutro, 30. 9. 1926, 5, »Aretacija Antona Peska«.

³⁶ SI AS 351/2/2/214, Državno tožilstvo v Ljubljani, tožilski spis St 3001/25–11, pag. 1–2.

mogovnika in obsega Peskovih investicij. Nastale so obsežne analize (Premrouova denimo obsega 96 strani), ki nudijo vpogled v Peskove poslovne prakse. Ugotovitve so bile za Peska skrajno obremenjujoče. Izkazalo se je, da je Pesek obema zavodoma dolgoval 93% vsega od zavodov izposojenega denarja, pri čemer je bil pri vloženem denarju bil udeležen z 1,4%. »Pesek ni prinesel sploh nikakih lastnih sredstev v oba zavoda, nego je samo žongliral s kreditom, katerega si je dovolil pri Ljubljanski posojilnici, pri kateri se je zadolžil za preko 2.700.000 Din in ta zavod obenem z Jugoslovansko zavarovalno hranilnico vsled lastne plačilne nesposobnosti spravil v propast.«³⁷

Kritične ugotovitve, ki se vrstijo na straneh zajetnih spisov, so v zanimivem kontrastu s Peskovo samooceno, zapisano v pismu, ki ga je iz preiskovalnega zapora poslal svojemu branilcu, odvetniku dr. Henriku Tumi: »Zagotavljam Vam gospod doktor, da nisem zagrešil v vsem svojem življenju nikake goljufije in nepoštenosti ... Jaz nisem nikogar izkoriščal ali celo ogoljufal, pač pa so drugi mene izkoriščali in ogoljufali za ogromne vsote. In baš ker sem bil predober in preveč pošten, sedim sedaj v preiskovalnem zaporu.«³⁸

Pesek tone: sodni proces

Na Deželnem sodišču v Ljubljani se je 22. septembra 1927 pričela tridnevna porotna obravnava zoper Antona Peska. Obseg škode oz. neporavnanih terjatev vlagateljev je znašal 3.289.713 dinarjev, vendar se je tožilstvo pri obtožbi goljufije oprlo le na skupni znesek vlog, sprejetih po prodaji Peskovega premogovnika 2. julija 1926, tj. 393.243 dinarjev. Potek sodnega procesa sta spremljala predvsem dnevnika *Slovenski narod* in *Jutro*. *Slovenski narod* je že v prvem poročilu ocenil, da je to ena najbolj zanimivih razprav v zadnjih letih in da »nudi žalostno sliko nezdravih poveljnih razmer«. Obtoženega Peska je označil za »brezkritično ambicioznega« človeka, ki je v splošni vojni in poveljni demoralizaciji postal žrtev svoje neizmerne lakomnosti,

s katero je »potegnil v prepad tudi veliko število nedolžnih in vsega obžalovanja vrednih eksistenc«. Člankar je opisoval, kako Pesek ni poznal nobene meje, niti ni imel potrebnih sposobnosti, pečal pa se je z vsemi mogočimi stvarmi in posledično so njegova podjetja propadala eno za drugim. V teh razmerah se je Pesek »skušal rešiti na način, ki bi bil pred vojno nemogoč!«, namreč z zaporedno ustanovitvijo kar treh finančnih ustanov, iz katerih si je dal nakazovati ogromne vsote denarja, zaradi česar »so prišli vlagatelji, skoraj izključno ljudje iz najbednejših slojev, ki so si svoje prihranke odtrgali od ust, ob vse svoje imetje«.³⁹

Sodnemu senatu je predsedoval višji sodni svetnik Mihael Vehovar, člana sta bila sodna svetnika dr. Fran Mohorič in Ivan Kralj, javno tožilstvo je zastopal dr. Lavo Mastnak, Peskov branilec je bil dr. Henrik Tuma. Glavni dokazni material je bil kup trgovskih knjig, ki je ležal na mizi pred senatom.

Po branju obtožnice je Pesek, ki je po trditvi poročevalca v kratkem času osivel, priznal glavne poudarke, ki jih je vsebovala, zanikal pa je svojo subjektivno krivdo. Poudaril je, da je LP ustanovil deloma zato, da bi pokril dolgove svojega premogovnika, verjel pa je, da bo z dohodki premogovnika poplačal dolgove. Začetek svojih nevšečnosti je Pesek videl v tem, da se je pustil zapeljati v strankarsko politiko. Menil je, da je bil zelo močan in aktiven do tedaj, ko je bil njegov dnevnik *Jugoslavijska* nestrankski, ko pa se je začel spopadati z JDS, pa je opešal, pri čemer se je izčrpalo tudi njegovo do tedaj obsežno premoženje. Od tega si nikoli ni opomogel. Verjel je izvedencem, da je njegov rudnik izvrsten, če bi se vanj vložilo dovolj sredstev, zato se je nenehno zadolževal.⁴⁰ Na vprašanje predsednika senata, zakaj ni pravočasno razglasil stečaja denarnih zavodov, je odvrnil, ker je želel rešiti vloge z dobički iz rudnika, saj bi ob stečaju izgubili vse. Kot je še vedno zatrjeval, bi rudnik lahko uspešno prodal in vrnil dolgove, če ga le ne bi zaprli. Na vprašanje, zakaj je ponarejal podatke v poslovnih knjigah, je odvrnil, da zato, da bi bilanca lepše izgledala, menil pa je, da se dejansko stanje zato ni poslabšalo. V tem, da je sebi odobral kredite, ni

³⁷ SI AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, Vr 1655/25–229, Izvedeniško mnenje Riharda Premroua z dne 18. 6. 1927, str. 28 in 57.

³⁸ SI AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, Vr 1655/25–104, Zapisnik Antona Peska.

³⁹ *Slovenski narod*, 23. 9. 1927, 1, »Ljubljanska porota – Razprava proti A. Pesku«.

⁴⁰ *Prav tam*.

videl ničesar spornega: »Dal sem le denar iz enega žepa v drug žep, to pa ni goljufija!«⁴¹

Sledile so izpovedi nekaterih prič, ki so opisovale Peskove poslovne prijeme, predvsem njegovo prepričevanje, pogojevanje zaposlitve s pologom kavcije ter zavajajoče navajanje nekaterih oseb kot ustanovnih članov-zadružnikov obeh denarnih zavodov. Izvedenec Golmajer je med pričanjem poudaril, da je bilo Peskovo poslovanje slabo in zelo rizično, saj denarja ni imel nikjer naloženega, vsa posojila pa je posojal le eni osebi – samemu sebi. Je pa bil toliko bolj uspešen pri pridobivanju strank – ponudil je način varčevanja po pet dinarjev na teden in s tem v kratkem pridobil čez 700 varčevalcev.⁴² Časnikarja *Narodnega dnevnika* so se dotaknili »žalostni prizori, ko priča za pričo razkrinka Peskove trike, radi katerih so prišle ob svoj zadnji denar«, toda občinstvo ni pokazalo podobnega razumevanja in se je predvsem zabavalo »ob paradoksnih in neverjetnih naivnosti oškodovancev«.⁴³ Pred sodiščem so se odvijali tragikomični prizori, ki so nazorno ilustrirali, kako malo so povprečni varčevalci razumeli gospodarski ter pravni ustroj delovanja posojilnice in bančnega sistema nasploh; včasih je za pridobitev zaupanja pri varčevalcih zadostoval že lep pozlačen napis na pročelju ustanove. Marija Stare je denimo pričala, da je iz Trgovske banke, ki se ji ni zdela dovolj varna, v LP naložila 3.200 dinarjev, saj so jo zapeljale »velike zlate črke na napisu zavoda«. Ker je vztrajno verjela, da banka propade prej kot posojilnica, je hotela denar na svoj račun naložiti tudi takrat, ko je bila poslovalnica že zapečatenjena. Publika je ob tem prasnila v smeh.⁴⁴

Bolj pretresljivo je zvenelo pričanje »postrežnice« Katre Arlič, ki je povedala, da je v LP postopoma naložila na tisoče dinarjev, kar so bili vsi njeni prihranki, in da zdaj nima nič ter mora beračiti. »V dvorano prišepa ob palico oprta mala izključena postava – 63-letna Katarina Arličeva, o kateri so nedavno pisali časopisi, da so jo našli ponoči zmrzujočo na cesti. Pri Peskovi posojilnici je izgubila skupno 7460 dinarjev, še celo, ko je bilo povsem

jasno, da je 'Ljubljanska posojilnica' v konkurzu, je nevedna starka vložila še 716 Din. Pred sodniki niti ne ve, koliko ji dolguje Pesek: 'Naj ne zamerijo, gospod, naj sami pogledajo, ne vem koliko je skupaj denarja!' In moli predsedniku hranilne knjižice, obenem s časopisnim izreskom z notico o njeni žalostni usodi. Predsednik prečita številke v knjižici in notico, starka pa prosi: 'Prosim, naj mu ukažejo, naj da moj denar nazaj!' Občinstvo molči. V vsej dvorani nastane tesnoba. Ganjen je celo Pesek, ki izjavi svečano: 'Od vseh oškodovancev se mi smilite vi najbolj. Prvi denar, ki ga dobim, ga vrnem vam. Takoj, ko prodam svoj rudnik!'«⁴⁵

Tretji dan razprave so kot priče nastopili domnevni funkcionarji v vodstvih obeh ustanov, ki so pojasnili, da nikoli niso podpisali pristopnice k nemu ali drugemu zavodu. Preiskovalni sodnik dr. Kersnik je pod prisego pojasnil, da je bilo več podpisnic praznih, nekaj pa ji je bilo celo samo »bianco« podpisanih. Med razpravo je predsednik senata prebral nekaj pisem, poslanih s sedeža LP, v katerih so bili Peskovi znanci povabljeni k vlaganju, obetajoč visoke obresti. V enem od njih je bilo navedeno, da imajo zadružniki nad sto milijonov dinarjev premoženja. Ko je predsednik senata Peska vprašal, kje je našel teh sto milijonov, je ta odvrnil, da v svojem rudniku. Na vnovično predsednikovo pripombo »Pa 100 milijonov?« je Pesek obmolknil.⁴⁶

Sojenje se je zaključilo 24. septembra 1927, ko je trajalo skoraj do enajste ure zvečer. Zadnji dan je bila porota po novinarjevi oceni že zelo utrujena, publika pa je vztrajala – avditorij je bil še vedno nabito poln. Medtem ko je Peska občinstvo sprva zmerjalo, je proti koncu sojenja prišlo do preobrata. Sovraštvo je postopoma prešlo v pomilovanje.⁴⁷

V zaključnem govoru je javni tožilec izpostavil, da je obtoženi častihlepen in lakomen človek, ki je korakal preko uničenih eksistenc do svojih ciljev. Peskov zagovornik dr. Tuma je nasprotno poudaril, da obdolženec obžaluje izgubo, ki so jo utrpeli njegovi vlagatelji. Glede na dejstvo, da je

⁴¹ *Narodni dnevnik*, 23. 9. 1927, 2–3, »Anton Pesek pred poroto«.

⁴² *Slovenski narod*, 24. 9. 1927, 1, »Drugi dan razprave proti A. Pesku«.

⁴³ *Narodni dnevnik*, 23. 9. 1927, 3, »Anton Pesek pred poroto«.

⁴⁴ *Prav tam*.

⁴⁵ *Prav tam*.

⁴⁶ *Slovenski narod*, 25. 9. 1927, 1, »Pred zaključkom Peskovega procesa«.

⁴⁷ *Slovenski narod*, 27. 9. 1927, 4, »Ljubljanska porota – Zaključek Peskove razprave«.

imel Pesek v denarnih zavodih večino deležev in s tem absoluten nadzor, se je Tuma vprašal, ali ni za to kriva predvsem zakonodaja, ki kaj takega sploh dovoljuje. Trdil je, da obdolženec ni imel oškodovalnega namena, da je bil po izjavah prič sposoben in marljiv ter da je delal v dobri veri, da bo lahko dolgove poravnal s svojim premogovnikom. »Odločiti se morate zlasti glede tega,« je Tuma nagovoril porotnike, »če je imel Pesek goljufiv namen. Če boste pogledali v njegovo notranjost in njegovo delo, ne boste mogli misliti, da je kriv. Lahko se zgodi, da se danes ali jutri zgleda kdo, ki bo rudnik dobro plačal. Pokopala je obtoženca nesreča in pomanjkanje egoizma. Danes je berač on in njegova družina. Predlagam oprostilno sodbo. Če pa ga obsodite, ga sodite po točki 1., 2. in 5. a v ostalem ga oprostite!«⁴⁸ Porotnike je pozval, naj sodijo milo, občinstvo pa je presenetljivo »sprejelo njegov apel z navdušenim pritrditvijo.«⁴⁹ Obiskovalci so zagovor »poslušali z usti in ušesi,«⁵⁰ zaradi bučnega ploskanja pa je predsednik posvaril publiko, da bo dal dvorano izprazniti, če ne bo miru. Javni tožilec je Tumov nastop pospremil s pripombo, da so glede na njegov govor krivi vsi razen Peska: »Zagovor je lep, a najlepši bi bil, če bi [Pesek] položil na mizo par milijonov in dejal: Pomota je bila, evo denarja, pa bo vse poravnano.«⁵¹

Ko je predsednik senata pozval Peska, da pred izrekom sodbe poda izjavo, je ta vstal, se obrnil proti porotnikom, nakar pa mu je zastal glas in je zaihtel. Zatem se je vendarle zbral in objokan opisal, kakšne muke je trpel med enoletnim preiskovalnim zaporom in da duševno trpi zaradi oškodovancev. Njegovo razpoloženje se je kmalu spremenilo, njegov glas je postal krepak in odločno je zahteval, naj ga ne obsodijo zaradi hudodelstva goljufije.⁵² Nastop je končal z besedami: »Noč in dan sem delal, vedno sem skrbel, danes sem največji goljuf. V vaših rokah je moja usoda. Pečata goljufije mi ne smete pritisniti na čelo, nepošten nisem bil nikdar, pošten

ostanem!« Ob tem je z roko razburjeno udaril ob mizo.⁵³

Po polurnem posvetovanju se je ducat porotnikov vrnil s sodbami glede šestih točk obtožnice. Na obtožbo, da je Pesek kot predsednik LP malomarno povzročil njeno plačilno nesposobnost zaradi čezmernega in lahkomiselnega trošenja, je porota odgovorila pritrdilno. Strinjala se je tudi z obtožbo, da je oškodoval upnike posojilnice, ko je sprejemal nove vloge in odplačeval stare, ko bi morala LP že zdavnaj v stečajni postopek. Bolj popustljivi so bili porotniki pri obtožbi, da je Pesek namenoma povzročil prirejanje poslovnih knjig LP, česar so ga z dvotretjinsko večino oprostili. V enakem razmerju so sklenili, da Pesek ni kriv zavestnega napačnega podajanja bilance LP konec leta 1924. V peti točki obtožnice, ki je bila enaka prvi, le da je Peska obtožila čezmernega trošenja na mestu ravnatelja JZH, so porotniki ponovno z dvotretjinsko večino sklenili, da je Pesek kriv.

Ključna je bila zadnja, šesta točka obtožnice, ki je Peska dolžila, da je kot vodja tako LP kot JZH »z zvitim prigovarjanjem« in »z zvitim zatrditvijo« od ljudi izvabljal denar z obljubami zaposlitve in prisegal, da gre za stabilna zavoda, s čimer je povzročil finančno škodo vlagateljem. Točka je v resnici pomenila odločanje o tem, ali je Pesek kriv hudodelstva goljufije in ne samo malomarnosti pri upravljanju zavodov. Če bi ga v tej točki spoznali za krivega, bi bil po veljavni zakonodaji obsojen na pet do deset let težke ječe. Da bi ga porotniki obtožili goljufije, bi morali z dvotretjinsko večino, to je z osmimi glasovi, glasovati v podporo obtožbe. Napetost v dvorani je rasla.

V podporo zadnji točki obtožnice je glasovalo sedem porotnikov. Peska je dolgoletnega zapora rešil en porotniški glas.⁵⁴

Obsojen je bil na 10 mesecev strogega zapora zaradi pregreška malomarne krivde po členu 486 kazenskega zakona, obtožbe hudodelstva goljufije

⁴⁸ Jutro, 25. 9. 1927, 4, »Porota«.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ Narodni dnevnik, 26. 9. 1927, 4, »Zaradi pomanjkanja prostora ...«

⁵¹ Jutro, 25. 9. 1927, 4, »Porota«.

⁵² Slovenski narod, 27. 9. 1927, 4, »Ljubljanska porota – Zaključek Peskove razprave«.

⁵³ Jutro, 25. 9. 1927, 4, »Porota«.

⁵⁴ SI AS 351/2/2/214, Državno tožilstvo v Ljubljani, tožilski spis St 3001/25, Vprašanja, ki se v glavni razpravi zoper Antona Peska radi Pregreška malomarne krivde in hudodelstva goljufije stavijo porotnikom.

pa je bil oproščen. Ker je odmerjeno kazen že prestal v preiskovalnem zaporu, je takoj po sojenju stopil na prostost.

Razplet je vse prisotne presenetil, še zlasti osumljenca. »Pesek se je vidno presenečen zahvaljeval vsem sodnikom, porotnikom in svojemu izvrstnemu branitelju.«⁵⁵ Vzdušje ob zaključku procesa je nekoliko presenetljivo kazalo na to, da bi lahko Pesek iz celotne afere izšel kot nekakšen moralni zmagovalec. »Porotniki so bili že zelo utrujeni. V vročini, ki je legala po dvorani, so si brisali znoj in pričakovali konec plaidoyerjev ... Dvorana je bila proti koncu razprave nabito polna občinstva, ki je med posvetovanjem porotnikov živahno debatirala in so ženske, ki so Peska še pred kratkim obsojale, ž njim simpatizirale ter ga pomilovale. Vobče je publika oprostitev sprejela z zadovoljstvom.«⁵⁶ Pesku in njegovemu zagovorniku Tumi je uspelo sovražno nastrojeno množico in novinarje spremeniti v sočutne podpornike. Očitno sta razpolagala z zavidanja vrednimi sposobnostmi prepričljivega nastopanja in retorično spretnostjo, ki jo je Pesek že prej uporabljal pri vzpostavljanju svojega efemernega imperija.

Domoljub je iz celotne zgodbe izpeljal naslednji nauk: »Zaupajmo denar svojim domačim posojilnicam in ne dajmo se od nikogar preslepiti, ki nam ponuja višje obresti. Izkušnja uči, da tiči pri takem 'ponujanju višjih obresti', posebno, če je denarni zavod v našem ljudstvu nasprotnih rokah, vedno nekaj zadaj, kar se prej ali slej maščuje nad žepom našega itak revnega naroda.«⁵⁷

Zaključek: Anton Pesek udari ponovno – in izgine

Z zaključkom sodnega procesa in obeh stečajnih postopkov je Anton Pesek tokrat res izginil iz slovenskega javnega življenja. Širile so se govorice, da je postal »izdelovalec mila«, nihče pa ni znal povedati kaj bolj določnega.⁵⁸ Kljub temu pa je podjetnik očitno poskusil z izvedbo še enega, za-

dnjega projekta. Jeseni 1928 je peščica slovenskih časopisov poročala, da je Pesek ponovno aktiven v Zagrebu. Ustanovil je časopisno podjetje s sedežem na Dugi ulici 48 in naznanil, da bo kupil Albrechtovo tiskarno v Zagrebu, da bo lahko izdajal časopis *Ilustrovani tjednik* – očitno namig na ime časopisa, s katerim je pričel svojo časopisno kariero poldrugo desetletje prej. S časopisnimi oglasi, v katerih je iskal potencialne uslužbenke, mu je uspelo nabrati za približno 52.000 dinarjev kavcije od ljudi, ki so si želeli dobiti službo in očitno niso poznali njegovih ljubljanskih afer. Prva številka *Ilustrovanega tjednika* je izšla, Pesek je najel enega uradnika ter ga poslal v Karlovac, nato pa je izginil z denarjem vred. Policija v Zagrebu ga je začela iskati, da ga privede pred sodišče, vendar se je zdelo, da je izginil kot kafa.⁵⁹

Kaj točno je Anton Pesek počel v naslednjih letih in desetletjih, ostaja zavito v tančico skrivnosti. Znano je le to, da je po težki bolezni umrl 11. decembra 1955 in da so ga čez dva dni pokopali na ljubljanskih Žalah. Žalujoča družina se je v osmrtnici pri opredelitvi funkcij pokojnika omejila na navedbo, da je bil »bivši založnik in časnikar«.⁶⁰

Peskove številne (ne samo) finančne afere na specifičen način odražajo duha časa v 20. letih prejšnjega stoletja. Šlo je za obdobje gospodarskega vzpona, ki ga je sredi desetletja na področju Kraljevine SHS sicer zamajala deflacijska kriza, vendar je bilo desetletje, ko nanj gledamo z vidika gospodarskih kazalcev, bolj kot ne obdobje prosperitete, še posebej v kontrastu z mrakobnostjo krize v 30. letih. Ustanavljala so se številna podjetja, ki so dodobra izkoristila inflacijo v prvi polovici desetletja in marsikdaj niso temeljila na finančno najtrdnjših osnovah. Čeprav razbohotenje ni bilo tako ekscesno kot v t. i. ustanoviteljskem obdobju pred velikim polomom dunajske borze leta 1873, se je povečano število podjetij odrazilo tudi pri povečanem številu polomov, likvidacij in stečajev. Medvojni časopisi so bili zato polni jeznih člankov oškodovanih upnikov in zaskrbljenih ekonomistov, ki so se pritoževali nad domnevno vsesplošno goljufivostjo trgovcev, češ da zahvaljujoč permisivni

⁵⁵ *Slovenec*, 25. 9. 1927, 7, »Pesek obsojen in – oproščen!«.

⁵⁶ *Jutro*, 25. 9. 1927, 4, »Anton Pesek obsojen na 10 mesecev zapora«.

⁵⁷ *Domoljub*, 29. 9. 1927, 620, »Anton Pesek pred poroto«.

⁵⁸ *Jutro*, 30. 11. 1928, 4, »Sleparstvo in beg izdajatelja lista *Ilustrovani tjednik*«.

⁵⁹ *Slovenski narod*, 29. 11. 1928, 2, »Pisane zgodbe iz naših krajev«.

⁶⁰ *Ljudska pravica*, 12. 12. 1955, 7, »Osmrtnica Antona Peska«.

Grob Antona Peska in družinskih članov na ljubljanskih Žalah (Foto: Dragan Matić).

zakonodaji skrijejo premoženje, razglasijo stečaj in odplačajo majhen del dolgov, nato pa poslujejo dalje. Šlo je za eno redkih področij, kjer so se jugoslovanski državljani ozirali v preteklost in se nostalgичno spominjali starih dobrih avstro-ogrskih časov, ko naj takšne predrznosti (in s tem tolikšnega števila stečajev) ne bi bilo – čeprav je v obdobju Kraljevine SHS za slovenski prostor veljala enaka stečajna zakonodaja kot v nekdanji dvojni monarhiji. Pripisovanje vsesplošne in inherentne goljufivosti trgovcem in podjetnikom je bilo pavšalno in za marsikaterega podjetnika, ki je v stečaj prišel zaradi zunanjih neugodnih okoliščin, krivično – toda posamezni primeri resnično goljufivih trgovcev so utrjevali javno prepričanje o vsesplošni razširjenosti tega pojava.

Anton Pesek predstavlja prototip takšnega podjetnika *par excellence* – brezobzirnega izkoriščevalca povojne prosperitete, ki je v namen svoje obogatitve in poplačila lastnih dolgov uporabil vse legalne

in ilegalne mehanizme, po katerih je posegal znova in znova, dokler je le lahko. Iz primera v primer se je učil; ker so ga iz JKZ vrgli zaradi čezmernega trošenja, je pri naslednjem poskusu poskrbel, da je v svojih rokah imel absolutno največji delniški delež, in se izmojstril v taktikah pridobivanja likvidnih sredstev v obliki reklam ter pisem, obljub o visokih obrestih ter zavajajočih imen ustanov, ki so spominjala na solidnejše bančne ustanove, pri tretjem poskusu pa je dodal še lažna jamstva uglednih oseb in mamljive ponudbe za zaposlitev v zameno za kavcijo. Iz poskusa v poskus je bila prevara bolj prefinjena, vendar ni mogla dolgo trajati. Še preden je izbruhnila velika gospodarska kriza, je bil Pesek samo še slab spomin v zgodovini ljubljanskega medvojnega podjetništva.

Literatura in viri**Arhivski viri**

Arhiv Republike Slovenije

SI AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani
SI AS 351, Državno tožilstvo v Ljubljani

Zgodovinski arhiv Ljubljana

SI_ZAL_LJU/0342, Zbirka fotografij

Časopisni viri

Domoljub, 1927.
Jutro, 1926, 1927, 1928.
Ljudska pravica, 1955.
Narodni dnevnik, 1926, 1927.
Slovenec, 1924, 1926, 1927.
Slovenski narod, 1926, 1927, 1928.
Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, 1924.

Literatura

Gašparič, Jure: »Knez Eulenburg na ljubljanskem dvoru: afera nesojenega ljubljanskega župana Antona Peska,« *Zgodovina za vse* 8, št. 1 (2001): 59–69.
Maleš, Miha (ur.): *Podoba Ivana Cankarja: spominski zbornik*, Ljubljana: Bibliofilska založba, 1945.
Polajnar, Janez: *'Pfuj! To je gerdo!': k zgodovini morale na Slovenskem v dobi meščanstva*, Celje: Zgodovinsko društvo, 2008.

Spletni viri

Pirjevec, Avgust: *Pesek, Anton – Slovenski biografski leksikon*, pridobljeno 17. 6. 2025, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi416598/>.
Rabuza, Marko: *V Ljubljani zgradili skoraj 200 enakih hiš, ki so razburjale meščane – Forbes Slovenija*, pridobljeno 15. 6. 2025, <https://forbes.n1info.si/nepremicnine/v-ljubljani-zgradili-skoraj-200-enakih-his-ki-so-razburjale-mescane/>.

Zusammenfassung

„DAS MAL DES BETRUGS DÜRFST IHR MIR NICHT AUF DIE STIRN DRÜCKEN, UNEHRlich WAR ICH NIEMALS, ICH BLEIBE EHRlich!“

Anton Pesek und seine Finanzaffären in der zweiten Hälfte der 1920er Jahre

Der Beitrag beleuchtet das Wirken von Anton Pesek (1879–1955), Unternehmer, Verleger, Journalist, Politiker und Spekulant, der in den zwanziger Jahren des 20. Jahrhunderts in Ljubljana am aktivsten war. Nach einer anfänglichen Karriere im Lehrberuf fand Pesek Gefallen an der Geschäftswelt, daher kaufte er mehrere Druckereien, ein Kohlenbergwerk, ein Landgut in Haloze sowie ein Haus im Zentrum von Ljubljana. Er war Redakteur der Zeitung Jugoslavija, in der er die Standpunkte der Narodno socialistična stranka (Nationale sozialistische Partei) propagierte. Es gelang ihm auch, als Laibacher Bürgermeister gewählt zu werden; jedoch fabrizierten seine politischen Gegner eine Affäre, mit der sie ihn als Homosexuellen darstellten, daher wurde er niemals offiziell im Amt bestätigt und musste die Politik verlassen. Weil seine zahlreichen Projekte große finanzielle Mittel erforderten, kam Pesek auf die Idee, dass er am leichtesten zu Geld kommt, wenn er es sich selbst ausleiht. Mit dieser Absicht gründete er 1919 die Kreditanstalt Jugoslovanski kreditni zavod, eine Genossenschaft, aus der er sich selbst großzügig Geld leihte, bis eine Affäre ausbrach, die ihm Betrug vorwarf, daher war er gezwungen, den Großteil seines Vermögens zu verkaufen. Im Juni 1924 gründete er eine weitere Genossenschaft namens Ljubljanska posojilnica, in der er sich mit seinen Familienmitgliedern und treuen Mitarbeitern die absolute Mehrheit der Einlagen sicherte, während er Klienten durch erfolgversprechende Anzeigen, die sehr hohe Zinsen für Sparkonten anboten, anlockte. Das angelegte Geld lieh Pesek wiederum vor allem sich selbst; gleichzeitig beteuerte er, dass sein wertvolles Bergwerk in Ključarovci die Einlagen deckt, obwohl sich später herausstellte, dass dessen Schätzwert deutlich niedriger war als von Pesek angegeben. Zu Beginn des Jahres 1926, als die Schwierigkeiten immer offensichtlicher wurden, versuchte Pesek die Probleme noch durch ein drittes Finanzinstitut namens Ju-

goslovanska zavarovalna hranilnica zu verdecken. Hier verwendete er noch komplexere Methoden zur Gewinnung von Klienten, vor allem versprach er attraktive Arbeitsplätze, aber nur wenn der interessierte Kandidat zunächst eine entsprechende Kautions hinterlegte. Außerdem gab er völlige unwahr an, dass dutzende der angesehensten Laibacher Händler und Unternehmer mit ihrem Vermögen für die Sparkasse bürgen. Sowohl die Darlehens- als auch die Sparkasse akzeptierten auch kleine Einlagen, daher wurden sie bei ärmeren Anlegern beliebt, die von den hohen Zinsen angelockt wurden. Wegen des ständigen übermäßigen Geldverleihs brachen beide Anstalten Peseks zusammen und über beide wurden Konkursverfahren ausgerufen, die aber unterbrochen wurden, da die Mittel nicht einmal für die Durchführung der Verfahren ausreichten. Im Herbst 1926 wurde der Unternehmer, der die ganze Zeit seine Ehrlichkeit und Rechtchaffenheit beteuerte, verhaftet und wartete in Untersuchungshaft ein Jahr auf seinen Gerichtsprozess, der dann im September 1927 stattfand. Es traten zahlreiche geschädigte Zeugen auf, die Geld in Peseks Anstalten angelegt und zur Gänze verloren hatten. Dabei war ersichtlich, dass die Anleger die Funktionsweise des Banksystems und der

damit verbundenen Gesetzgebung nicht verstanden, denn viele brachten auch nach der Ausrufung des Konkursverfahrens ihre Ersparnisse noch in Peseks Anstalten. Als Peseks Anwalt trat Dr. Henrik Tuma auf, der mit einer rhetorisch geschickten Rede den Geschworenen suggerierte, sie mögen Pesek wegen Fahrlässigkeit, nicht aber wegen Betrugs verurteilen. Die Aufforderung trug Früchte und aufgrund nur einer Geschworenenstimme entging Pesek einer langjährigen Haftstrafe, die ihn sonst erwartet hätte. Er wurde zu einer zehnmonatigen Gefängnisstrafe verurteilt, die er aber bereits in Untersuchungshaft abgesessen hatte, daher konnte er das Gericht als freier Mann verlassen. Ungeachtet der gerichtlichen Folgen seiner Taten gab Pesek seine Betrügereien nicht auf und gründete dem Anschein nach im Jahr 1928 in Zagreb eine Zeitung, verschwand dann aber sofort, nachdem er das Geld der Anleger bekommen hatte. Was genau er in den Jahrzehnten danach trieb, ist nicht bekannt. Er verstarb Ende des Jahres 1955.

Schlagwörter: Anton Pesek, Finanzinstitutionen, Finanzbetrug, Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen

Jerneja Ferlež

»On krasi mesto – mesto naj podpira njega!«^{*}

Formativno idrijsko obdobje fotografa Josipa Pelikana

FERLEŽ Jerneja, doc. dr., etnologinja in bibliotekarka, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, SI-1000 Ljubljana, jerneja.ferlez@ff.uni-lj.si in Univerza v Mariboru, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, SI-2000 Maribor, jerneja.ferlez@um.si

77:929Pelikan J.

»ON KRASI MESTO – MESTO NAJ PODPIRA NJEGA!«

Formativno idrijsko obdobje fotografa Josipa Pelikana

Fotograf Josip Pelikan je glavnino svoje poklicne poti preživel v Celju, kjer je njegova zapuščina dobro raziskana in predstavlja pomemben del mestne dediščine, to besedilo pa se ozira k njegovemu manj znanemu četrstoletnemu formativnemu idrijskemu obdobju med letoma 1894 in 1919. Prek matičnih knjig in drugih virov osvetljuje fotografovo otroštvo in mladost ter življenje njegovih prednikov, zlasti matere v njenem rojstnem kraju Rožmítal pod Třemšínem na Češkem. Opiše prihod malega Pelikana iz Trbiža, kjer se je rodil, v Idrijo, kjer je preživel četrto stoletje, ter predstavi okoliščine njegovega odraščanja in razvoj v priznanega poklicnega fotografa. Pozornost usmeri tudi k zgradbam, v katerih je prebival in deloval, ter ljudem, s katerimi je odraščal. Izpostavi ohranjene fotografije Josipa Pelikana, Antona Schmeilerja in Barbare Kastner iz Trbiža, Idrije in Brežic ter odpre vprašanje vpliva zgradb na osebni in kolektivni spomin oz. na procese dediščinjenja nasploh.

Ključne besede: Josip Pelikan, poklicni fotografi, Idrija, fotografski ateljeji, kolektivni spomin

FERLEŽ Jerneja, Assist. Prof., PhD, Ethnologist and Librarian, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Zavetiška 5, SI-1000 Ljubljana, jerneja.ferlez@ff.uni-lj.si and University of Maribor, University Library Maribor, Gospejna 10, SI-2000 Maribor, jerneja.ferlez@um.si

77:929Pelikan J.

»HE ADORNS THE CITY - LET THE CITY SUPPORT HIM!«

The formative Idrija period of photographer Josip Pelikan

Photographer Josip Pelikan spent most of his career in Celje, where his legacy is well researched and documented and represents an important part of the city's heritage, but this text looks back to his less well-known quarter-century formative period in Idrija between 1894 and 1919. Through registers and other sources, it sheds light on the photographer's childhood and youth, as well as on the life of his ancestors, especially his mother in her birthplace Rožmítal pod Třemšínem in the Czech Republic. It describes the arrival of young Pelikan from Trbiž, where he was born, to Idrija, where he spent a quarter of a century, and the circumstances of his upbringing and development into a renowned professional photographer. It also focuses on the buildings in which he lived and worked, and the people he grew up with. The paper highlights the surviving photographs of Josip Pelikan, Anton Schmeiler and Barbara Kastner from Trbiž, Idrija and Brežice, and raises the question of the influence of buildings on personal and collective memory, or on the processes of heritage in general.

Key words: Josip Pelikan, professional photographers, Idrija, photographic studios, collective memory

* Za pomoč, nasvete in uvide ob pripravi članka se zahvaljujem Jani Šimkovi, Dejanu Hvali, Miri Hodnik, Drejcu Kokošarju, Ivanki Počkar, Dejanu Zadravcu, Oskarju Habjaniču, Heleni Vogelsang, Urški Todosovski-Šmajdek, Tončku Kregarju, Nadi Dejaki, Mirjam Gnezda Bogataj, Ivani Leskovec, Gregorju Škafarju, Boži Vencelj ter Boženi Ravbar in Edvardu Ravbarju.

Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa Etnološke raziskave kulturnih znanj, praks in oblik socialnosti (št. P6-0187), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Prolog

Rogaška Slatina, morda Celje, 1936

Jernej Šipeč iz Rogaške Slatine 11. junija 1936 podpiše izjavo, ki se glasi: "Podpisani Jernej Šipeč mizarški mojster v Rogaški Slatini izjavljam pod častno besedo, da ne napravim nikomur iz lesa napravljeno steklenico v svrhu fotografske reklame da bi zlužila komu drugemu v konkurenco gospoda Josipa Pelikana fotografa v Rogaški Slatini. Podvržem se vsaki čas sodišču da me obsodi in zahteva odškodnino, ako bi iz zgornjega dejstva nastala škoda gosp. Pelikanu, katero bi zakrivil jaz, z napravo steklenice komu drugemu."¹ Izjava je natipkana na papir z glavo Pelikanovega celjskega ateljeja, navedbi datuma in kraja nastanka pod izjavo in nad njo se ne ujemata – ena pravi, da je bila podpisana v Celju 10. junija 1936, druga, da se je to zgodilo dan pozneje v Rogaški Slatini. Kdaj in kje točno sta mojstra sklenila dogovor, iz dokumenta, ki se je ohranil v celjskem arhivu,² ni mogoče razbrati.

Dobrna, po letu 1919

Josip Pelikan se povzpne na drevo na travniku nad Dobrno, da bi ujel najboljši pogled na zdraviliško naselje. Pritisne na sprožilec, verjetno večkrat. Nato sestopi in lastniku predlaga poravnavo stroška, če drevo podre. S tem doseže unikatnost svojega posnetka – povsem enake vedute na Dobrno poslej ne bo mogel posneti nihče drug.³

Želja po unikatnosti v času, ko sta se dogodka zgodila, najbrž ni bila redka. Bržkone je bila naravnana k uspešnosti posla, a lahko bi bila tudi nasledek značaja, osebne vizije, ustvarjalnega naboja in življenjskih okoliščin. Vprašanje, kje in kako so tekla formativna leta Josipa Pelikana, v slovenski kolektivni zavesti zasidranega predvsem kot izvrstnega fotografa, ki je deloval v Celju, je zato zelo relevantno. Vodi v Idrijo, kjer je preživel skoraj četrto stoletja in se prav tam izučil obrti, ter še nazaj v Trbiž, kjer se je rodil. Če pa upoštevamo

še potencialne vplive genetike, se je treba ozreti vsaj še proti češkemu Rožmitálu pod Třemšínem.

Začelo se je v Trbižu

Trbiž je bil do obdobja po prvi svetovni vojni, ko je pripadel Kraljevini Italiji, del takratne avstro-ogrske dežele Koroške. Čeprav kraj ni bil velik, je bil pomembno prometno križišče. Sedež okraja je bil v Beljaku, deželna meja med Koroško in Kranjsko je tekla prav blizu, nedaleč pa so bile tudi priljubljene romarske Višarje. Že od sedemdesetih let 19. stoletja si se iz Trbiža v več smeri lahko peljal z vlakom, med drugim v Ljubljano. Prebivalci, ki so govorili predvsem nemško, slovensko ali furlansko, so svoj kraj imenovali Tarvis, Trbiž oz. Tarvisio. Kdo ve, kako je kraj svojega rojstva izvirno izgovarjal mali Josip, katerega materin jezik je bil češčina, a se je na stičišču meja in križišču ljudi srečeval tudi z drugimi jeziki.

Vpis v prvo življenjsko evidenco o njem razkriva nekaj iz dosedanjih biografskih zapisov splošno znanih in nekaj manj znanih podatkov, odpira pa tudi nemalo vprašanj. Josipa so ob rojstvu v matično knjigo v Trbižu vpisali kot Josefa Pelikana iz Trbiža št. 43. Rodil se je 9. decembra 1885 materi Barbari, roj. Pelikan, takrat že vdovi Barbari Kastner, fotografinji iz Trbiža.⁴ Ona sama je bila rojena 23. novembra 1853 v kraju Rožmitál, okraj Písek na Češkem. Ko je rodila Josipa, je bila stara 32 let, za sabo je imela kratek zakon in imela je poklic – bila je fotografinja. Rubrika o očetu je ob Josipovem rojstvu ostala prazna, Barbara je bila namreč vdova, od smrti njenega moža pa je očitno minilo že nekaj časa. Njena starša sta bila Antonin Pelikan, posestnik v Rožmitálu in Ewa, roj. Trčky.⁵

⁴ Krstna knjiga Trbiž (Tarvisio) 1876–1893, str. 165, dostopno na:

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSPJ-P93R-W?i=464&cat=525204> in

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSPJ-P9Q7-C?i=160&cat=525204>

⁵ Osebna imena so zapisana v obliki, kot jih navaja posamezen vir, zato se – glede na jezik vpisa – lahko razlikujejo (npr. Eva/Ewa). Imena, ki se v češčini pišejo z dolžino nad samoglasnikom, v prostem besedilu zaradi poenostavitve in različnih zapisov glede na kraj in čas nastanka vira v skladu s slovenskim pravopisom navajam brez dolžinskega znamenja. Pri prepisih iz matičnih knjig ter pri krajevnih imenih dolžine ohranjam.

¹ Besedilo je prepisano v izvorni obliki, brez slovničnih popravkov.

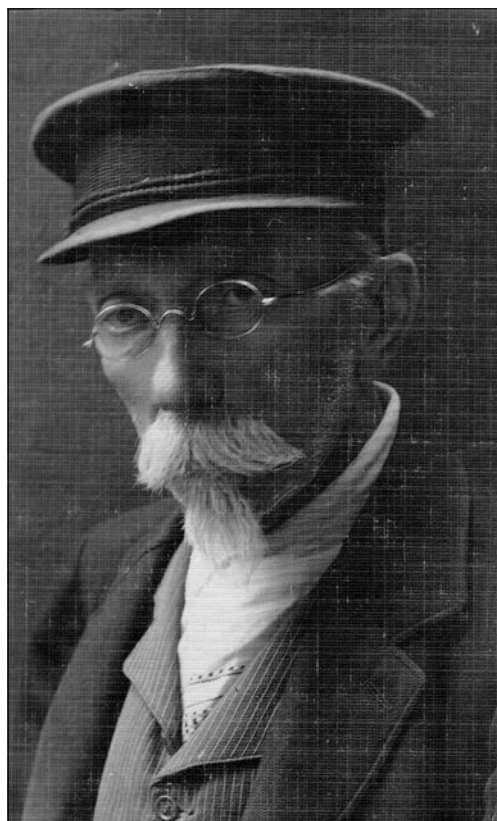
² SI_ZAC, Josip Pelikan, 1912–2001.

³ Ustni vir – pogovor avtorice z domačinom leta 2016.

Josipova krstna botra sta bila rožmitska rojaka in sorodnika Wenzel Samek in njegova žena Anna Samek⁶ – Barbarina starejša sestra in svak. Ker je bil Josip rojen vdovi več kot devet mesecev po smrti moža, je, kot je veljalo v takih primerih,⁷ dobil njen deklinški priimek – tako je postal Pelikan.

Čeprav v krstni knjigi tega podatka ni, Pelikano-vi biografi kot njegovega očeta praviloma navajajo Antona Schmeilerja. Schmeiler, prav tako fotograf, tu in tam zapisan tudi v obliki Schmeidler, se je rodil 10. februarja 1841 v kraju Boskovice, okraj Blansko na južnem Moravskem.⁸ Ko se je Josip rodil, je bil star nekaj manj kot 45 let, od Barbare je bil starejši okrog 12 let. Za sabo je moral imeti že kar nekaj fotografske kariere, a njegov življenjepis žal ni tako raziskan kot, denimo, življenjska in fotografska pot njegovega sodobnika in rojaka z Moravskega, fotografa Hinka Krappka, ki je večji del svoje fotografske kariere preživel v Mariboru, Karlovcu in Zagrebu.⁹

Podatek o Schmeilerjevem očetovstvu izhaja iz navedb Pelikanovih potomcev, te pa gotovo iz pričevanj Josipa Pelikana samega. Brez dvoma je bil od ranega otroštva do zgodnje odraslosti prav on Josipova očetovska figura, čeprav ne ob rojstvu ne kadar koli pozneje nista imela niti istega priimka. Kljub temu, da v nobeni od matičnih knjig ni podatka o očetovstvu ali poroki Barbare Kastner in Antona Schmeilerja, je v družinskih pripovedih, literaturi ter v prezentacijah Peliklanovega življenja Anton Schmeiler Pelikanov oče. Mirko Kambič, ki je Pelikana večkrat obiskal in se z njim in njegovimi potomci veliko pogovarjal, piše, da

Anton Schmeiler
(Muzej novejšje zgodovine Celje, sg. JP 12665)

sta bila Josipova starša sprva potujoča fotografa, ki naj bi se naposled ustalila v Trbižu. Viri kažejo, da sta se zelo verjetno srečala že v Barbarinem rojstnem Rožmitálu in čeprav ju podatki iz matičnih knjig ne povezujejo neposredno, sta proti koncu 19. stoletja oba nedvomno delovala kot fotografa v Trbižu. Napisi na kartonih ohranjenih posnetkov jasno izpričujejo obstoj dveh samostojnih trbiških ateljejev – ateljeja A. Schmeiler, Tarvis in ateljeja B. Kastner, Tarvis.¹⁰

Iz Trbiža naj bi Schmeiler vsako prvo soboto v mesecu potoval v Idrijo, na dvorišču gostilne Pri črnem orlu vzpostavil provizorični fotografski atelje, fotografiral meščane in rudarje ter se nato vračal v Trbiž. Idrijskim portretirancem naj bi predajal fotografije, nalepljene na kartone z oznakami trbiškega ateljeja. Na teh poteh naj bi ga občasno spremljal tudi mali Josip. Že takrat se je začelo učenje foto-

⁶ *Knih oddaných (poročna knjiga) 1875–1896, Starý Rožmitál, Příbram, Státní oblastní archiv v Praze, dostopno na: <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/12478/33>*

⁷ *Za pojasnilo o določanju priimkov zunaj zakona rojenih otrok se zahvaljujem Gregorju Škafarju iz Nadškofijskega arhiva Maribor.*

⁸ *Krstna knjiga (narození), 1799–1845 Boskovice, Blansko, Brněnské biskupství, Moravský zemský archiv Brno Dostopno na: <https://www.mza.cz/actapublica/matrika/detail/2911?image=216000010-000253-003368-000000-000173-000000-00-B02083-02930.jp2>*

⁹ *Fotograf Hinko oz. Heinrich Krappke (1841, Brno–1915, Maribor) je med drugim deloval v Gleichenbergu, Lipnici, Mariboru, Karlovcu in Zagrebu. (Hinko Krappke, 12–13). Vsled časovno-krajevne podobnosti bi njegova kariera in kariera Antona Schmeilerja utegnili biti v marsičem primerljivi.*

¹⁰ *Nekateri avtorji so zaradi nepoznavanja priimka Pelikaneve matere ta atelje interpretirali kot trbiški atelje nekega fotografa B. Kastnerja (prim. Kambič, Josip Pelikan, 11).*

grafske veščine, ki jih je mladenič od Schmeilerja vsrkaval tudi v naslednjih letih.¹¹

Na tem mestu se vračamo k matičnim knjigam, k vpisu, ki je za Josipovo nadaljnje življenje gotovo odločilen. Josipova mama Barbara Kastner¹² je 1. aprila 1892, stara 38 let, umrla za tuberkulozo.¹³ Josip je bil takrat star dobrih 6 let. Barbarin priimek – Kastner, kaže, da je v življenju sklenila en sam zakon, saj je do smrti nosila priimek pokojnega moža. Kdo je torej bil Kastner in zakaj ga v Pelikanovi življenjski zgodbi ni zaznati?

Barbarina rožmitalska predzgodba

Barbara oz. Barbora Cäzilie Pelikán se je, kot pove vpis v izvorno krstno matično knjigo,¹⁴ rodila 23. novembra 1853 v Rožmitálu na Češkem. Bila je hči gostilničarja Antonína Pelikána iz Rožmitála št. 170 (po preštevilčenju je hiša dobila številko 269) in njegove žene Eve Trčkové. Barbarin oče Antonín je bil sin gostilničarja Josefa Pelikána iz Rožmitála 170 in njegove žene Anne Vimrové iz Rožmitála 120, mati pa hči tkalca Prokopa Trčka (Rožmitál 28) in Josefe Chaliparove iz Strakonice. Pelikanova sta imela ob Barbari še več otrok, krstne knjige prinašajo podatke vsaj še o sestrah Anni in Tereziji ter bratih Antonínu Josefu, Jeronimu in Františku Jakubu.¹⁵

Širši uvid v materine zgodnje življenjske okoliščine razkrijejo védenje domačinov in literarni opisi.¹⁶ Josipova mati se je rodila v hiši, kjer je bila gostilna, na istem naslovu sta jo vodila tako Josipov

Barbara Pelikan, por. Kastner, Josipova mati, foto: A. J. Schmeiler (Muzej novejšje zgodovine Celje, sg. JP 12663)

ded Antonin kot praded Josef Pelikan. Gostilna na naslovu Rožmitál 170 se je imenovala Na Cikánce ali Cikánka¹⁷ in je, čeprav je bila lesena, preživela velik požar leta 1871. Popotniška gostilna s prenočišči in ponudbo hrane in pijače naj bi v notranjosti obsegala prostorno gostilniško sobo z majhnimi okni in nizkim lesenim stropom. Ime Cikánka se nanaša na lokalno legendo z dokumentarnim ozadjem, ki govori o prostoru, na katerem so nekoč stale vislice. Leta 1726 naj bi bile zaradi potepušstva tu usmrčene štiri ciganke – Hedvika, Eleonora, Sibila in Barbara, po eni od njih naj bi gostilna dobila ime. Ob koncu 19. stoletja je bila¹⁸ pomembno družabno središče kraja, prostor, kjer so se domačini srečevali, pogovarjali, šalili, prepirali in kjer so se javno diskutirale razne zadeve.¹⁹

Barbarin oče, Josipov ded Antonin Pelikan, je bil v Rožmitálu znan kot karizmatični gostilničar

¹¹ Kambič, Josip Pelikan, 10–11.

¹² Obstoječa ateljeja potrjujejo ohranjene fotografije z napisom – B. Kastner, Tarvis. Ohranjene so tako v Mestnem muzeju Idrija kot ponekod drugod.

¹³ Mrliškaknjiga Trbiž (Tarvisio) 1865–1892, str. 236, dostopna na: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSPR-T3H7-Z?i=251&cat=525204> in <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSPR-T34D-T?i=6&cat=525204>

¹⁴ Krstna knjiga (narozeni) 1846–1859, Starý Rožmitál, Příbram, Státní oblastní archiv v Praze, dostopno na: <https://ebadatelnasopraha.cz/d/12495/68>

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Za podatke o hiši, vpisih v češke matične knjige in literarnih delih Rudolfa Richarda Hofmeistera se zahvaljujem kustosinji Jani Šimkové iz Podbrdskega muzeja v Rožmitálu pod Třemšínem. R. R. Hofmeister je napisal več proznih del, ki se nanašajo tudi na rojstni kraj in rojstno hišo Pelikanove matere.

¹⁷ Cikánka (češ.) pomeni »ciganka«.

¹⁸ Hoffmeister, Nové rožmitálské obrázky, 153–155.

¹⁹ Ob že navedenih virih tudi Hoffmeister, Kořeny, 174–175.

Gostilna Cikánka v Rožmitálu pod Třemšínem, rojstna hiša Barbare Pelikan, fotografirana leta 1907
(Podbrdské muzeum v Rožmitálu pod Třemšínem)

in velik šaljivec. Pisatelj in zbiratelj prilog iz rožmitske preteklosti Rudolf Richard Hofmeister (1868–1934) ga je opisal takole: "Bil je humorist, kakršnega v Rožmitálu ni bilo ne pred njim ne po njem. Bil je višje postave z velikim trehuhom, njegova dolga lica so bila rdečkasta, pod njimi pa se je svetila okrogla, vedno obrta brada z ogromnim podbradkom."²⁰

V okolju živahne gostilne je Barbara rasla v odraslo žensko in 16. avgusta 1876, stara 22 let, tu rodila hčerko Mario.²¹ A deklica je 20. julija 1877, tik preden bi dopolnila eno leto, umrla za pljučnico.²² V krstni knjigi tudi ob njenem imenu ni navedbe očeta. Naslednji meseci so bili za Pelikanove zelo dinamični: Barbarina sestra Anna se je septembra 1877 poročila z Vaclavom Samkom, bodočim gostilničarjem v Cikánki, brat Antonin pa je malo zatem sklenil zakonsko zvezo z vdovo Anno Vrňa-

tovo. Naposled se je 10. julija 1878 poročila tudi Barbara, takrat stara 24 let. Njen ženin je bil Jan Kastner, po poklicu strugar in vojak avstro-ogrske vojske v rezervi, tudi on je živel v Cikánki.²³ Toda zakon se je kmalu končal – Kastner je 10. decembra 1879, dobro leto po poroki, star šele 29 let, umrl za tuberkulozo.²⁴ Barbara je tako zelo mlada izgubila otroka in moža.

Kaj se je dogajalo v naslednjih letih, kje se je mlada vdova izučila fotografskega poklica in kam je odšla iz Rožmitála, zaenkrat ni znano. Morda se je s fotografiranjem seznanila že v domačem kraju ali pa je nanjo, kot so pozneje pripovedovali potomci, vplivala ne prav veliko oddaljena Praga, kjer je proti koncu šestdesetih let 19. stoletja delovalo že čez 70²⁵ fotografov. V kakšnem razmerju je ostajala z domačim krajem, kje je srečala Schmeilerja, od kdaj in kako ju je povezovalo foto-

²⁰ Hoffmeister, *Probíjení*, 149–164.

²¹ *Krstna knjiga (narození) 1860–1881, Starý Rožmitál, Příbram, Státní oblastní archiv v Praze*, dostopno na: <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/12472/143>

²² *Mrliška knjiga (kniha zamřelých) 1870–1887, Starý Rožmitál, Příbram, Státní oblastní archiv v Praze*, dostopno na: <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/12479/25>.

²³ *Poročna knjiga (kniha oddaných) 1875–1896, Starý Rožmitál, Příbram, Státní oblastní archiv v Praze* <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/12478/45>

²⁴ *Mrliška knjiga (kniha zamřelých) 1870–1887, Starý Rožmitál, Příbram, Státní oblastní archiv v Praze*, <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/12479/35>

²⁵ Scheufler, *Fotografické album Čech*, 26.

grafiranje, so vprašanja, ki doslej, razen obrisov v družinski zapuščini, niso imela odgovora. Zato je toliko bolj zanimiva fotografija treh žensk, "matere in dveh boter prapora bralnega društva Špaček" z natančno datacijo 27. 8. 1876 in napisom na dnu – A. J. Schmeiler, Photograph,²⁶ ki je bila posneta v Rožmitálu in je ohranjena v tamkajšnjem muzeju. Fotografija takrat 35-letnega Schmeilerja nedvomno povezuje z Barbarinim rojstnim krajem in bi lahko nakazovala tudi na njuno poznanstvo že iz tega obdobja, nastala pa je prav v dneh, ko je Barbara povila hčerkico Mario.

Koraki proti Idriji

S preskokom iz Rožmitála ob Kastnerjevi smrti leta 1879 v Trbiž leta 1892 smo počasi tam, kjer se Pelikanova idrijska zgodba začne. Josip je star šest let, njegova mama, zdaj že fotografinja, je že dvanajst let vdova, v Trbižu ima atelje, kjer nastajajo fotografski portreti. Tu je zdaj zagotovo tudi Anton Schmeiler, tudi on ima atelje. Oba prihajata iz češkega okolja, kjer je fotografiranje v prosperiteti in izučnim obeta spodoben poklic.²⁷ Prepišni Trbiž jima očitno nudi ugodno poslovno okolje. Schmeiler posname Barbarin portret, tistega, ki se bo v družinski zapuščini ohranil kot – portret Pelikanove matere. Portretira²⁸ tudi malega Josipa. Vsako prvo soboto v mesecu se odpravi fotografirat v Idrijo, včasih zavije še kam drugam in tudi tam pusti sled v obliki fotografije.²⁹ Josipa občasno jemlje s seboj.³⁰ Toda fanta kmalu doleti usoden zasuk – njegova 38-letna mama, kot pred leti njen mož, zboli za tuberkulozo³¹ in 1. aprila 1892 umre.

Pokopljejo jo v Trbižu.³² Šestletni Josip ostane brez mame in Anton Schmeiler ga, ko se dve leti pozneje nastani v Idriji, vzame s seboj. Ob Barbarini smrti je Schmeiler star 51 let, ob selitvi v Idrijo jih ima že 53.

Ali je Anton Schmeiler z malim Josipom približno dve leti po smrti Barbare Kastner odšel v Idrijo zaradi posla ali iz kakega drugega razloga, lahko samo ugibamo – dejstvo, ki ga nedvoumno potrdijo matične knjige³³ je, da se je tam 11. januarja 1894 poročil. Njegova nevesta je bila vdova, posestnica in gostilničarka Elisabeta roj. Stotz, ovdovela Tujetsch, ki je prebivala na naslovu Idrija 269 in je bila ob poroki stara 49 let. Njen pokojni mož Johann Tujetsch je bil pred leti najemnik restavracije Pri črnem orlu³⁴ in prav lahko bi se s Schmeilerjem seznanila ob njegovih fotografskih gostovanjih na tamkajšnjem dvorišču. Ženina so v poročno knjigo vpisali kot Schmeidlerja iz Trbiža št. 21 – kar, mimogrede, ni trbiški naslov, na katerem se je rodil Josip Pelikan. Ženinova starša – Martin Schmiedler, barvar svile in njegova žena, Theresia roj. Potschan z Moravskega, sta bila ob poroki že pokojna. Od nevestinih staršev je navedena le mati Cecilija Stotz, a tudi ona v času idrijske poroke ni bila več med živimi. Poročni priči sta bila računovodja Ludwig Höllner in trgovec Franc Kos. Nekje v bližini je bil najbrž tudi zdaj že osemletni Josip.

Zgodba dobi na tem mestu dodaten pospešek, ki ga zažene opis ženinovega statusa – ne poklic, ta je bil kakopak – fotograf, pač pa – stan. Anton je bil ob poroki v Idriji – vdovec in kar preseneča – med listinami, ki jih je pred obredom priložil, so navedeni: potrdilo o oznanilu župnijskega urada v Trbižu, 8. januarja 1894, krstna lista ženina in neveste in smrtovnica (zapisana v češčini kot »umrtni list«) ženinove prve žene, katere ime ni navedeno. Izdal jo je farni urad v Starem Rožmitálu z datumom –

²⁶ Podbrské museum, database, <https://www.rozmitalske-obrazky.cz/obrazky/objekty/detail/452-matka-praporu-s-dvema-kmotrami-praporu-ctenarskeho-spolku-spacek>. V enaki obliki, A. J. Schmeiler, je avtor podpisan tudi pod Barbarin portret, zato je zelo verjeten sklep, da gre prav za Antona Schmeilerja. Ob tem pa velja omeniti še obstoj atelja fotografa Johanna Schmeilerja iz kraja Přerov iz približno istega obdobja (Ocelák, Katalog české vizitkové fotografie, 37). Morebitne povezave med obema fotografoma (zaenkrat) ne poznamo.

²⁷ Scheufler, Fotografické album Čech, 7–62.

²⁸ Kambič, Josip Pelikan, 10, 11.

²⁹ Kermavnar, Stara gostilna Mantova na Vrhnikih, 170.

³⁰ Kambič, Josip Pelikan, 10, 11.

³¹ Analize matičnih kažejo, da je bila tuberkuloza zlasti v gosteje poseljenih naseljih ob koncu 19. stoletja eden najpogostejših razlogov za smrt (Prim.: Ferlež in Lipavac Oštir, Vzroki za smrt).

³² Mrliška knjiga Trbiž (Tarvisio) 1865–1892, str. 236, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSPR-T3H7-Z?i=251&cat=525204> in <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSPR-T34D-T?i=6&cat=525204>

³³ Škofjski arhiv Koper, Matična knjiga poročenih, zvezek IX, Idrija 1885–1904 (sg. ŠAK Ž Idr MKP 9) (Matricula Online <https://data.maticulaonline.eu/sl/slovenia/koper/Idrija/%25C5%25A0AK+%25C5%25BD+Idr+MKP+9/?pg=126>)

³⁴ Eine Fleischbank, Amstblatt zur Leibacher Zeitung Nr. 231, 8. 10. 1879, 1986.

22. julij 1890. Vpis v poročno matično knjigo v Idriji torej nedvoumno razkriva, da je bil Schmeiler pred tem že poročen in je ovdovel, ne vemo pa, kdo je bila njegova prejšnja žena. Videti je, kot bi umrla leta 1890, torej dve leti pred Barbarino smrtjo. Če to drži,³⁵ je bil Schmeiler ob Josipovem rojstvu poročen in je ovdovel, ko je bilo dečku 5 let. Še bolj presenetljivo je, da je bila smrtovnica izdana v Rožmitálu, a v matičnih knjigah tam ni zaslediti vpisa smrti gospe Schmeiler(ove). Nedvomno pa smrtovnica pokojne žene in fotografija varuhin prapora rožmitskega bralnega društva Schmeilerja povezujeta s krajem Barbarinega odraščanja in bivanja Josipovih starih staršev. Stari oče Antonin Pelikan, šaljivi gostilničar iz Cikánke, je umrl³⁶ le dobrih devet mesecev za hčerko Barbaro, ko je bilo Josipu 7 let.

Če je razumevanje življenjskih poti ključnih akterjev v življenju mladega Josipa Pelikana – Barbare Pelikan(ove) oz. Kastner, Antona Schmeilerja, Jana Kastnerja in drugih do tod prerešeto z vprašanji, logičnim sklepanjem in prevpraševanjem različnih možnosti, se tu nekoliko izčisti – dostopnih virov je vse več, dvomov pa vse manj. Prvi del zgodbe se bo z vsakim novim virom gotovo še razjasnil in se morda sčasoma tudi nekoliko drugače sestavil, že zdaj pa ga je mogoče do neke mere postaviti v kontekst dobe in prostora. 19. in deloma 20. stoletje, v katerem so se omenjani akterji srečevali, se selili, zbolevali, umirali, se poročali in rojevali, so opredeljevale takratne družinske, migracijske in demografske dinamike. Obsegajo tako času lastne pragmatike osebnih preživetvenih strategij, pogostejšo smrtnost otrok in mladih, načine prenosa obrtnih znanj in veščin, pa tudi pogoste migracije znotraj Avstro-Ogrske ter njene fluidne nacionalne in jezikovne identitete. Kljub vsem sopostavljenim podatkom, denimo, ne moremo z gotovostjo trditi, kateri je bil prvi sporazumevalni jezik malega Pelikana – lahko bi bila češčina, lahko bi bila nemščina, skoraj gotovo pa je bil v stiku vsaj še s slovenščino in italijanščino.

Kraji, po katerih so se Barbara, Anton, mladi Josip in njihovi sopotniki gibali, so bili znotraj meja v mnogih pogledih raznorodne, a povezane Avstro-Ogrske. Posledično so se njihova življenja umeščala v dane identitetne, jezikovne, demografske in politične razmere, ki so sooblikovale njihova dejanja ter osebne, poklicne in nacionalne identitete. Okoliščine spominjajo na tiste, ki jih v monografiji o Trstu na prelomu stoletij opisuje Daša Ličen.³⁷ Čeprav je bil Trst večji in bolj kozmopolitski od krajev Pelikanovega odraščanja, so na raznovrstnih interesih temelječa sodelovanja med akterji, njihova mobilnost ter številne oblike povezanosti, ki so presegale meje enega mesta ali nacionalno opredeljenih skupnosti, v osnovi podobne. Nagib k preseganju predstave o geografsko in nacionalno enoznačnih skupnostih, zlasti ko gre za večnacionalna, večjezikovna in obmejna območja ter za obdobja družbenih premen, se zdi ustrezen tudi za okoliščine, v kakršnih so se gibali odraščajoči Pelikan in njegovi.

Napoved v Idriji

Anton Schmeiler je po vpisu v poročno knjigo sodeč januarja 1894 še vedno prebival v Trbižu, lahko pa, da je tam bil samo še njegov uradni naslov. Vsekakor sta oba z malim Josipom kmalu postala Idrijčana, saj ju tu beležijo različni viri in seveda tudi družinski spomin. Najbolj nedvoumen vir o njuni prisotnosti v Idriji je popis prebivalstva iz leta 1900.³⁸ Zakonca Schmeiler takrat najdemo v hiši Idrija št. 269,³⁹ ki je stala v spodnjem delu naselja, približno na mestu današnje avtobusne postaje, v bližini več rudarskih obratov in na območju, ki je bilo pogosto poplavljen.

Idrija, staro rudarsko mesto, drugo največje mesto na Kranjskem, so ob njunem prihodu konec 19. stoletja naseljevali prebivalci, vpeti neposredno v rudarjenje, ljudje, ki so bili povezani z upravljanjem rudnika in meščani, ki so se ukvarjali z obtnimi, trgovskimi, upravnimi, vojaškimi in drugimi poklici. Zelo razširjeno je bilo tudi čipkarstvo. V mestu so

³⁵ Pri vpisih v matične knjige moramo upoštevati tudi možnost napak, o tem Rožman, *O verodostojnosti zapisov v matičnih knjigah*, 745–747.

³⁶ *Knihy zemřelých (knjiga umrlih) 1888–1907, Starý Rožmitál, Příbram, Státní oblastní archiv v Praze*, <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/12470/28>

³⁷ Ličen, *Meščanstvo v zalivu*, 13–21.

³⁸ *SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, popis prebivalstva 1900, hiša 269.*

³⁹ Po naključju gre za enako hišno številko, kot jo je po preštevilenju nosila Cikánka v Rožmitálu.

Idrija je bila v začetku 20. stoletja slikovito mesto, foto: Josip Pelikan
(Technisches Museum Wien, Sg.: BPA-016140-04-02)

do izteka 19. stoletja sled pustili tisoči bolj ali manj anonimnih prebivalcev, pa tudi nekaj evropskih izbražencev, denimo Giovanni Antonio Scopoli in Baltazar Hacquet. Izobrazba in znanje sta bila v Idriji vedno visoko cenjena,⁴⁰ mesto pa je bilo zaradi svoje poglobitve dejavnosti tudi navzven živahno in zanimivo. Pomen znanja ponazarjata zgradbi ljudske šole in realke, ki sta v kraju z izrazito omejeno količino talne površine dobili zares impozantni poslopji.

Leta 1890 je bilo v Idriji 435 hiš, v katerih je živel 4.906 prebivalcev, 1900 je bilo hiš že 491, prebivalcev pa 5.538, ob koncu leta 1910 pa so zabeležili idrijski demografski vrh – v 531 hišah je živel 5.887 ljudi. Od današnjih slovenskih mest sta bila ob Ljubljani pred njim zgolj Maribor in Celje.⁴¹ Med idrijske obrtnike tega obdobja je kot fotograf sodil tudi Anton Schmeiler,⁴² pri čemer očitno ni imel velike konkurence – leta 1907 le fotografa Frana Vončino.

Med obrtniki so bili še čevljarji, gostilničarji, krojači, čipkarice, mesarji, mizarji, zidarji in drugi.⁴³

Schmeiler in mali Pelikan, ki sta Idrijo poznala vsaj že iz izkušnje fotografiranja na dvorišču Črnega orla, sta v hiši. št. 269 zaživela skupaj z Antonovo novo ženo in sinoma iz njenega prvega zakona, pa tudi s celo plejado drugih prebivalcev. V kotlini, v katero je mesto stisnjeno, je bilo prostora za gradnjo malo, zato je bila velika gostota poselitve splošna značilnost idrijskih hiš. Grajene so bile v več nadstropij, da je bil prostor čim bolj izkoriščen, v njih pa so na ne prav veliki površini pogosto prebivali tako lastniki zgradb kot najemniki. Zgoščen način poselitve je bil značilen zlasti za rudarske hiše, a so podobno zasnovo imele tudi druge hiše. Po velikosti in ureditvi so po eni strani izstopale hiše meščanov, večinoma zgoščene ob osrednjem mestnem trgu, po drugi pa t. i. prhavzi,⁴⁴ bivalne zgradbe, namenjene večjemu številu rudarskih družin, ki jih je od sedemdesetih let 19. stoletja ob mestnih

⁴⁰ Jereb, *Mesto in prostori spomina*, 220.

⁴¹ Keser, *Rast in gibanje prebivalstva mesta Idrije*, 10–13.

⁴² Na Zarjo, Zarja, 23. 6. 1911, 2.

⁴³ Ročni kašipot po Ljubljani, 184–186.

⁴⁴ Šlabnik, Mikša: "V prhavz smo šli radi živet," 83.

Gradnja novega poslopja gozdarske uprave v Idriji, po 1912, foto: Josip Pelikan (*Mestni muzej Idrija, sg. F-17*)

robovih gradil rudnik. Nad mestom je dominiral grad Gewerkenegg iz leta 1525, v katerem je delovala uprava rudnika, na drugem koncu je veduto zaznamovala cerkev sv. Antona s križevim potom iz leta 1678. Na osrednjem trgu je stala cerkev sv. Barbare, nekaj višje pa cerkev sv. Trojice, povezana z legendo o nastanku mesta. Leta 1876 je bilo zgrajeno veliko poslopje rudarske ljudske šole, leta 1898 so zgradili mestno hišo in leta 1903 realko.⁴⁵ Mestno veduto in življenja Idrijčanov so zaznamovala poslopja mnogih rudniških objektov nad površino in več nivojev rovin pod njo. Družabno življenje so ob relativni poklicni povezanosti krepila razna društva – čitalnica je bila ustanovljena leta 1866, Dramatično društvo leta 1889, Sokol leta 1897. Idrijska podružnica Slovenskega planinskega društva

Ljubljana naj bi kot ena prvih zaživela leta 1903⁴⁶ oz. 1904,⁴⁷ znamenita idrijska rudarska godba pa je muzicirala že od sredine 17. stoletja.

Popis prebivalstva iz leta 1900 odstre pogled v različne hišne skupnosti Idrije na prehodu iz 19. v 20. stoletje in beleži konkretna imena, izvore in poklice Idrijčanov. Za hišo št. 269, torej domačo hišo Josipa Pelikana, kot nekakšne grozde naniza več skupnosti in posameznikov. Prvega navede Antona Schmeilerja (roj. 1841, Baskoviz – Moravska), sledijo mu Elizabeta Schmeiler (roj. 1844, Seltenheim – Celovec) in njena sinova iz prvega zakona – Anton (roj. 1865, Trst) in Evgen (roj. 1886, Idrija) Tuječ.⁴⁸ Kot zadnji član te družinske skupnosti je naveden

⁴⁵ Ročni kažipot po Ljubljani, 169.

⁴⁶ Nav. delo, 178–180.

⁴⁷ Brezavšček, *Sto let PD Idrija*, 7–10.

⁴⁸ Vpisi so, z izjemo nekaj imen krajev, zapisani v slovenščini.

Josip Pelikan (roj. 1885,⁴⁹ Trbiž). Takoj za njimi se zvrstijo prebivalci hiše, ki so bili povezani z njeno dejavnostjo: dekla Agata Eržen (roj. 1878, Rovte) ter trije natararji iz kraja Castelomar – Gašper Bologna (roj. 1876), Dominik Barone (roj. 1873) in natarar-učenec Leonardo Micelli (roj. 1887). Elizabeta, ki je v različnih dokumentih navedena kot posestnica, gostilničarka in tudi investitorica gradbenih posegov, je bila očitno lastnica hiše in nosilka njene osnovne dejavnosti.

Naslednja dva grozda v isti hiši tvorita dve družini, Vidmarjevi in Pičulinovi. Vidmarjevi so bili oče Anton (roj. 1853, Idrija), mama Katarina (roj. 1879, Črni vrh) in otroci Jožef (roj. 1882), Ana (roj. 1885), dvojčka Franc in Terezija (roj. 1889) ter Janez (roj. 1894), vsi rojeni v Idriji, Pičulinovi pa oče Peter (roj. 1852, Čepovan), mama Marija (roj. 1858, Spodnja Idrija) in hči Franja (roj. 1880, Spodnja Idrija). Kot zadnja je navedena še podnajemnica slednjih Rozalija Rovtar (roj. 1881, Krnica).

Najstarejši prebivalec hiše je bil torej zdaj že 59-letni Anton Schmeiler, najmlajši pa 6-letni Janez Vidmar. Josip Pelikan, Evgen Tuječ in Ana Vidmar so bili vrstniki, v hiši pa je tudi sicer prebivalo precej mladih ljudi oz. otrok. Iz navedbe predhodne domovinske občine in leta prihoda v Idrijo lahko za posamezne prebivalce, ki po rodu niso bili Idrijčani, razberemo, kdaj in od kod so se priselili. Tako za Schmeilerja kot za Pelikana je navedena letnica prihoda 1894, Antonova prejšnja domovinska občina⁵⁰ je Deutsch Geisshübel (češko Vyskytná nad Jihlavou oz. takrat Nemecka Vyskytná), Josipova pa Rožmitál. Zadnji podatek je zanimiv, a sam po sebi ne govori veliko – lahko gre zgolj za materino domovinsko občino, ki je posledično bila tudi njegova, morda pa je Josip dejansko del zgodnjega otroštva preživel v Rožmitálu. Antonova žena Eli-

zabeta je iz domače domovinske občine Sellenheim pri Celovcu v Idrijo prišla leta 1876.

Predstavo vsakdanjega miljeja naštetih oseb ponuja ohranjeni načrt zgradbe iz leta 1892.⁵¹ Šlo je za nadstropno hišo s kletjo in podstrešjem, v kateri je leta 1900 živelo 20 ljudi. V pritličju in prvem nadstropju sta bili na vsako stran osrednje osi umeščeni po dve enako organizirani dvosobni stanovanji, iz veže pa je bil na sredi speljan dostop do skupne kuhinje z dvema štedilnikoma. Za njo se je na eno stran vstopalo v shrambo, na drugo pa v stranišče. Tudi na podstrehi sta bili dve nekoliko manjši stanovanji s skupno kuhinjo. Hiša je doživela številne dozidave.⁵² Leta 1892 so jo, takrat je kot lastnik naveden Matevž Kavčič, dvignili za eno nadstropje v upanju, da bodo s tem omilili težave, ki so nastajale ob poplavih. Leta 1898 je, takrat že lastnica Elizabeta, na vrtu hiše dala dozidati barake za razsekavanje mesa, nato pa je vsako leto zraslo še kaj novega – leta 1899 lesen zunanji prizidek na vzhodni strani hiše, poimenovan "Sommer Salon", leta 1903 ledenica, leta 1904 pa še večji prizidek na zahodni strani hiše, ki je imel v pritličju "Schanklokal", v nadstropju sobo in kuhinjo, na podstrehi pa še eno sobo.

V bližini zgradbe, kjer so Schmeilerjeva, Pelikan in sostanovalci prebivali, je stal velik rudniški obrat, imenovan Bašerija – prebiralnica in pralnica rude, nedaleč sta tekli Nikova in nekaj niže Idrijca. Bližina obeh voda je bila očitno še vedno ogrožujoča, saj so, denimo, 19. decembra 1909 o veliki škodi zaradi poplav v spodnjem delu Idrije razpravljali celo v deželanem zboru v Ljubljani. Med tistimi, ki so bili prizadeti, je bila tudi Elisabeta Schmeiler, in sicer "na poslopju, pivu, vinu, žganju, posodi in živilih."⁵³

Poglavitna dejavnost Schmeilerja kot poklicnega fotografa je bilo portretiranje. Sklepamo lahko, da je bil leta 1894 ob intimnih nagibih tudi obet lepega števila potencialnih portretirancev eden od kriterijev za izbor novega kraja bivanja in delovanja. Najbrž je že ob občasnih prihodih iz Trbiža v Idrijo uvidel, da bi mu posel tu lahko tekkel, zato lahko odprte stalnega ateljeja v rudarskem mestu, kjer

⁴⁹ Njegov rojstni datum je v tem viru napisan napačno – 9. 7. 1885. Posledično se napačni datum občasno pojavlja tudi v literaturi.

⁵⁰ Domovinska občina je povezana z domovinsko pravico, ki je bila zakonsko določena s Postavo z dne 3. decembra 1863, s katero se urejajo domovinska razmerja. Domovinsko pravico je posameznik lahko pridobil z rojstvom, poroko, sprejemom v domovinsko zvezo ali pridobitvijo javne službe (Hvala, Popisi prebivalstva iz upravnih fondov Zgodovinskega arhiva Ljubljana, 339).

⁵¹ SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, f. 71, spis za hišo Idrija 269.

⁵² Terpin, Idrijske hiše, 241.

⁵³ Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani 14. 1. 1910, 19.

konkurence skoraj ni bilo, vidimo tudi kot pragmatičen izbor. Natančne predstave prostora, kjer so njegovi idrijski posnetki nastajali in kjer se je obrti priučeval mali Josip, nimamo, saj ga načrti ne izrisujejo. O njem lahko sklepamo le po ohranjenih portretih. Veliko Schmeilerjevih in pozneje zlasti zgodnjih Pelikanovih fotografij je, kot je jasno vidno na robovih posnetkov, nastalo na prostem, najbrž kje ob domači hiši. V ozdaju za kulisami pogosto vidimo neko leseno poslopje, včasih tudi del hišnega zidu, pod nogami portretirancev pa so s kamenjem posuta tla. Tak način fotografiranja spominja na portretiranje, kakršnega so prakticirali popotni fotografi.⁵⁴ Schmeiler je bil take improvizacije vajen že z dvorišča Črnega orla, ne vemo pa, kje in kako je fotografiral v Trbižu. Toda, ko se je nastanil v Idriji, fotografije niso nastajale le doma, ampak tudi na terenu, fotografiral je namreč tudi dogodke na prostem, idrijske zgradbe, ulice in trge, pa tudi vedute okoliških krajev. Na terenu je občasno posnel tudi kak osebni ali družinski portret,⁵⁵ bil pa je tudi založnik razglednic.⁵⁶

Kmalu po naselitvi v Idriji in zagonu tukajšnje fotografske obrti je, presenetljivo, odprl še fotografski atelje na Ptuj. Iz tega obdobja se v javno dostopnih zbirkah sicer ni ohranilo veliko Schmeilerjevih ptujskih fotografij, a virov je dovolj, da lahko njegovo dejavnost na Ptuj z gotovostjo potrdimo.⁵⁷ 5. aprila 1896 je v ptujskem časopisu *Pettauer Zeitung* namreč objavil oglas, v katerem Ptujčane vabi v svoj atelje v "Neue Welt" – verjetno gre za prostor pri gostilni Novi svet (Neue Welt) blizu dominikanskega samostana – kjer naj bi strankam nudil kakovostne in cenovno ugodne fotografske izdelke vseh vrst.⁵⁸ Zdi se, da je zaradi njegove poti iz Idrije na Ptuj ali obratno, morda pa tudi kam drugam, večkrat nastal časopisni zaznamek o bivanju v katerem od ljubljanskih hotelov. Leta 1893 je, takrat morda še zaradi drugih opravkov, kot fotograf iz Trbiža, prenočil Pri avstrijskem carju, leta 1896 pa že kot Schmeiler s Ptuj Pri južnem kolodvoru. Obsto-

ptujskega ateljeja potrjuje tudi ohranjen portret moškega – na dnu sprednje strani fotografije je namreč vtisnjeno – A. Schmeiler, Pettau, na hrbtni strani pa še Anton Schmeiler, fotograf, Neue Welt Pettau.⁵⁹

Medtem ko je Schmeiler fotografiral in ob tem očitno iskal še dodatna, obetavna mesta za svojo dejavnost, je Josip, podobno kot njegova mati – v hiši, povezani z gostilno in obkrožen z različnimi ljudmi, odraščal. Schmeilerja sta se posvečala vsak svojemu poslu in nič ne kaže, da bi se jima v razmeroma zrelih letih rodil kak skupni otrok. Josip je leta 1899 uspešno zaključil ljudsko šolo.⁶⁰ Medtem ko je Elizabetin sin, Josipov vrstnik Evgen Tuječ, šolanje nadaljeval na realki v Ljubljani in nato študiral tehniko v Pragi,⁶¹ je Josip ostal v Idriji in se pri Schmeilerju začel učiti fotografske obrti. Še na stara leta je, denimo, z občudovanjem opisoval učenje kolodijskega postopka z mokrimi ploščami, ki ga je Schmeiler kljub napredku v fotografski tehniki še dolgo prakticiral.

Leta 1905, ko je dopolnil 20 let, je Josip pridobil spričevalo fotografskega pomočnika, ki ga je podpisal Anton Schmeiler, nato pa odšel za pol leta na Dunaj. Izpopolnjeval se je v ateljeju Brigitte na Wallensteinstrasse 26 in tam pridobil še mojstrsko spričevalo. Ko se je vrnil domov, ga je najprej čakala triletna vojaščina. Opravljal jo je od 1. oktobra 1906 do 1. novembra 1909, odslužil naj bi jo kot telefonist.⁶² Ob začetku poklicne kariere je očitno živel tudi pestro družabno življenje. O njegovem mladostnem obdobju posredno govori detajl, ujet v časopisni zaznamek tri mesece pred nastopom vojaščine. V Idriji so ga opazili v veseli družbi, ki je nazdravljala izvolitvi župana, Slovenec je o tem pisal: "To pot je postalo nenavadno živahno po več gostilnah, ko je bila končana podoknica. Napivalo, pilo in pelo se je, da je bilo kaj. V zgodnjih jutranjih urah se je vračal zlasti mladi liberalni naraščaj »korajžen« proti domu. Poskušali so svojo moč ob zidu, ki je okoli cerkve. Izdrli so dobro pritrjeno leseno ograjo ob zidu, vzdano veliko kamenito ploščo pa so prevrnili na tla. Izkazal se je pri tem, kakor pravijo, posebno mladi Schmeiler – Pelikan, ali kako se

⁵⁴ Kambič: *Josip Pelikan (1885–1977) in njegova fotografska delavnica*, 204.

⁵⁵ Kavčič, *Spodnja Idrija*, 13; fb Grapa Idrija.

⁵⁶ <https://stareslike.cerknica.org/2013/05/02/1901-cerknica-panorama-trga/>

⁵⁷ Namig na povezavo Schmeilerja s Ptujem najdemo tudi v monografiji *150 let fotografije na Slovenskem*, 155.

⁵⁸ *Pettauer Zeitung*, 5. 4. 1896, 7.

⁵⁹ *SI_ZAP/0385, Družina Sluga*, šk. 1, ov. 5, portret moškega.

⁶⁰ Kambič, *Josip Pelikan*, 11.

⁶¹ *Jahresbericht*, 74; *Slovenski narod*, 27. 10. 1910, 2.

⁶² Kambič, *Josip Pelikan*, 12.

Pelikanova fotografija sicer ne upodablja prebivalcev hiše 269, ampak eno od številčnih idrijskih družin leta 1911 (Mestni muzej Idrija, sg. SP 123)

že ta ne kapucinski, ampak sokolski brat piše.⁶³ Če zanemarimo očitno nazorsko opredeljenost avtorja, lahko iz zapisa zaznamo vsaj dvoje – da je bil Josip že član Sokola – leta 1906 ga najdemo tudi že na seznamu udeležencev vseskolskega zleta v Zagrebu⁶⁴ in da je priimek, drugačen od Schmeilerjevega, v okolju vzbujal pozornost.

Med stanovalce hiše št. 269 lahko znova vpogledamo ob popisu leta 1910.⁶⁵ Takrat je v njej živelo že 28 oseb, a struktura se je v desetih letih nekoliko spremenila. Josipa ob popisu ni bilo več v hiši, zakonca Schmeiler in Elizabetin sin Evgen Tuječ pač. Anton je naveden kot fotograf, Elizabeta kot gostilničar,⁶⁶ Evgen že kot tehnik. Čeprav se je njihova družinska celica skrčila, je v hiši ob tokratnem

popisu prebivalo še več ljudi kot pred desetletjem, bolj pisani pa so tudi njihovi poklici in izvori: natakara Ema Sagmeister (roj. 1890, Laški trg), dekla Ivana Bratina (roj. 1894, Spodnja Idrija), učenka Pavla Škraba (roj. 1899, Idrija), črkostavec Janko Žagar (roj. 1881, Nova cerkev, Celje), družina Bedenk: oče Leopold, rudar (roj. 1861, Idrija), mama Frančiška, gospodinja (roj. 1869, Idrija) in drugi Bedenkovi, vsi rojeni v Idriji – dninar Avguštin (roj. 1894), učenca Ludvik (roj. 1900) in Josip (roj. 1902), učenka Julijana (roj. 1904) in dojenček Viktor (roj. 1910). Nadalje sta v hiši živeli še čipkarica Ana Abram (roj. 1870, Idrija) in mala Albina Abram (roj. 1907, Idrija) in še vedno tudi družina, ki jo poznamo že iz prejšnjega popisa – Vidmarjevi. Prvovpisana med njimi sta bila zdaj že upokojeni rudar Anton Vidmar (roj. 1853, Idrija) in gospodinja, tokrat je to novo ime – Marija Vidmar (roj. 1867, Vojsko), sledijo otroci Franc, rudar (1889), Ivan (1894), Stanislav (1906), Dominik (1908) ter čipkarica Ana Vidmar (1885) z Marijo (1902) in Katarino Vidmar (1903) – obe sta bili učenki. Zanimivo je opazovati spremembe

⁶³ Podoknico ... Slovenec, 14. 7. 1906, 4.

⁶⁴ Slovenski Sokol, 25. 10. 1906, 10, 84.

⁶⁵ SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, popis prebivalstva 1910, hiša 269.

⁶⁶ Vpis je zapisan v moški obliki.

pri Vidmarjevih, ki so tekle vzporedno z Josipovim odraščanjem – oče Vidmar se je upokojil in – očitno – vnovič poročil, v novem desetletju sta se v družini rodila vsaj dva otroka. Eden od dvojčkov, rojenih leta 1889, je bil zdaj že rudar, Josipova vrstnica Ana Vidmar, zdaj čipkarica, pa je medtem očitno rodila dve hčerki in z njima ostala v domači hiši.

Josip odraste

Ko je Josip novembra 1909 odslužil vojaščino in je imel v žepu mojstrsko spričevalo, v prstih pa obrtne veščine, ki jih je nabiral pri Schmeilerju in na Dunaju, je bilo pred njim odraslo življenje. To je bilo že raziskano in v biografskih pregledih dokaj podrobno popisano.⁶⁷ Na sokolskem zletu v Brežicah se je zaljubil v klobučarjevo hčer Marijano Lebar in se tam z njo 24. maja 1910 poročil.⁶⁸ 4. maja 1910 je pridobil obrtni list za fotografsko obrt v Idriji na naslovu Idrija št. 269,⁶⁹ kjer je nastal prvi nabor njegovih idrijskih fotografij. Mnoge od njih so ohranjene še danes in jih skupaj s Schmeilerjevimi lahko označimo za ključno vizualno kroniko Idrije in Idrijčanov do obdobja prve svetovne vojne.

12. julija 1910 je ob idrijskem pridobil še obrtni list za fotografsko obrt v Brežicah. Fotografiral naj bi na dvorišču za hišo ženinih staršev, portretiranje pa naj bi tudi tu večinoma potekalo kar na prostem pred naslikano kuliso. V tem času so bili najpogostejši prostor izvajanja fotografske dejavnosti nasploh dvoriščni ateljeji, ki so zagotavljanje potrebne svetlobe imeli vsaj deloma steklene strehe in stene,⁷⁰ a pri Pelikanu je očitno tudi v Brežicah, podobno kot v Idriji, šlo še za fotografiranje neposredno na zunanji svetlobi. Reklamna vitrina z razstavljenimi fotografijami mladega fotografa je bila pritrjena

Marijana, Nada in Josip v Idriji
(Muzej novejšje zgodovine Celje, sg. JP-0012655 in družina Ravbar)

kar na zunanjem pročelju hiše Lebarjevih, posnetke pa so prodajali tudi v klobučarni.⁷¹ Ohranjene fotografije iz brežiškega okolja ob prevladujočih portretnih posnetkih pričajo tudi o fotografiranju na terenu – Pelikan je, denimo, leta 1914 posnel gradnjo brežiškega vodnega stolpa. Nekateri posnetki, ki so nastali v tem obdobju, nosijo oznako brežiškega, drugi idrijskega ateljeja, nekateri pa kar obeh. Ob poklicni se je po poroki razvijala tudi zasebna plat življenja zakoncev Pelikan. 5. junija 1911 se je Marijani in Josipu v Brežicah rodila hči Nada.⁷² Mama in deklica sta čas preživljali tudi v

⁶⁷ Kambič, *Josip Pelikan*, 14–16.

⁶⁸ Izpisek iz poročne matične knjige za Brežice, Muzej novejšje zgodovine Celje, sg. JP-0031727.

⁶⁹ Obrtni list C. kr. Okrajno glavarstvo Logatec, Muzej novejšje zgodovine Celje, JP-0025572.

⁷⁰ Ferlež, *Fotografiranje v Mariboru*, 33–37.

⁷¹ Počkar, *Dve gasi, dva policaja*, 134.

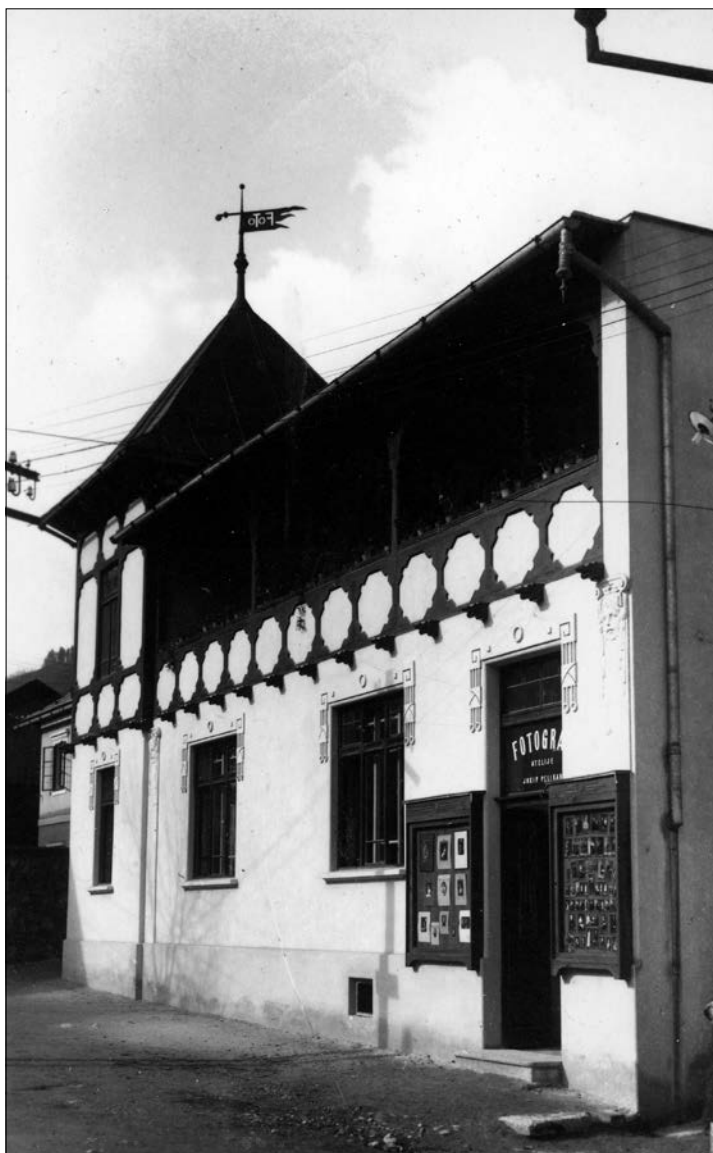
⁷² Kambič, *Josip Pelikan*, 13.

materinem domačem kraju, Josip pa se je verjetno gibal med Idrijo in Brežicami. V fotografiranje je uvedel tudi Marijano, ki ji pripisujejo avtorstvo nekaterih fotografij iz njunih ateljejev.

Očitno pa je kmalu padla odločitev, da bo družina živela in delovala v Idriji. O tem priča gradbeni načrt fotografskega ateljeja Josipa Pelikana nekoliko više od hiše št. 269 v smeri mestnega središča, na parceli št. 309. Izrisan je bil aprila leta 1910⁷³ in prikazuje enoprostorno prostostoječe pritlično poslopje s stekleno steno in streho, za katerega ni mogoče z gotovostjo trditi, da je bilo zares zgrajeno in v uporabi. Po ohranjenih fotografijah zagotovo vemo, da je začel Josip prav v tem času intenzivno samostojno fotografirati, čeprav natančnega kraja nastanka fotografij iz tega obdobja ne moremo prepričljivo locirati. Lahko bi nastajale v Idriji ob hiši št. 269, lahko pa tudi pri Lebarjevih v Brežicah ali v novem ateljeju z omenjenega načrta, če je dejansko obstajal.

Fotograf Anton Schmeiler je v tem času ostarel, ob Josipovi poroki je bil star že skoraj 70 let. Dejstvo, da je njegova žena Elizabeta oktobra leta 1911 z oglasom ponujala hišo št. 269 v prodajo oz. najem, bi lahko nakazovalo na prenehanje njegovega fotografskega delovanja, morda na bolezen, pa tudi na to, da Pelikan v hiši 269 verjetno ni več stanoval in morda tudi ne deloval.⁷⁴ 27. julija 1912 je, kot je objavil Slovenec, fotograf Anton Schmeiler umrl.⁷⁵

Konec prvega desetletja 20. stoletja se je Josipovo življenje torej v vseh pogledih prevesilo v odraslost. Del prehoda v novo življenjsko dobo je bila tudi odločitev, da za svojo mlado družino, pa tudi za svojo dejavnost, zgradi povsem novo poslopje.

Pelikanova hiša z ateljejem in družinskim stanovanjem v Idriji okoli leta 1913 (*Družina Ravbar*)

Zamislil si je udoben enodružinski dom v hiši z lastnim fotografskim ateljejem, kakršne so tudi drugod imeli nekateri uspešni poklicni fotografi njegovega časa.⁷⁶ Novogradnja s hišno številko 275⁷⁷ je zrasla nasproti domače hiše, tik ob Nikovi, na parceli št. 257. Pred tem so od tu po dolgih prerekanjih odstranili dve dotrajani hiši detektiva Julija Petriča, ki sam ni prebival v Idriji. Povsem blizu je bila Bašerija, na trgu pred novim poslo-

⁷³ SI_ZAL_IDR/0055, *Rudnik živega srebra Idrija, pred letom 1945, TE 1, PE 8.*

⁷⁴ *Gostilničarski vestnik*, 1. 10. 1911, 4.

⁷⁵ *Slovenec*, 27. 7. 1912, 3.

⁷⁶ Scheufler, *Fotografické album Čech*, 391–431.

⁷⁷ SI_ZAL_IDR/0129, *Občina Idrija, f. 71, spis za hišo Idrija 275.*

pjem pa litoželezni vodnjak s kipcem rudarja,⁷⁸ ki mu v Idriji rečejo Korle. Pozneje so ga prenesli na Scopolijev trg.

Pelikan je stavbno dovoljenje dobil 28. septembra 1912, zanimivo pa je, da je zapisnik, ki je nastal ob obravnavi, napisan v dveh jezikih – izjave, ki so jih deležniki izrekli v slovenščini in dokument kot celota so v slovenščini, izjave predstavnikov rudniškega in gozdarskega gospodarstva, ki pa so bile očitno podane v nemščini, so tako tudi zapisane. 28. julija 1913 je bilo izdano uporabno dovoljenje. Nedolgo zatem naj bi se Marijana in Nada preselili v Idrijo,⁷⁹ v novo družinsko hišo z zanimivim stolpičem in secesijskimi elementi na pročelju, napisom *Fotograf, atelje Josip Pelikan* nad vhodnimi vrati ter vitrinami za razstavljanje fotografij na vsaki strani vhoda.⁸⁰ S trga se je po nekaj stopnicah vstopilo v vežo, če si šel naravnost, si prišel v atelje⁸¹ s stekleno severno steno in streho, ki se je nadaljeval v temnico in delovne prostore. Na levo si z glavnega vhoda zavil v družinsko stanovanje s kuhinjo in dvema sobama. Dodatni prostori so bili še v nadstropju stolpiča. Za hišo je tekla Nikova, v ozadju se je vzpenjal hrib proti jašku Frančiške. Samo streljaj stran, čez trg, je stala hiša št. 269. Nova zgradba je bila očitno dobro sprejeta, saj je že za časa gradnje izšla časopisna notica: »Fotograf Josip Pelikan je začel graditi na bivšem Petričevem stavbišču (poleg Šepetavceve hiše) svoj lastni atelje. Stavba bo jako lična, podobna visokoprtilični vili s stolpičem na gorenjem koncu. Služila bo mestu v izdatno olepšavo. Domačega fotografa, ki izdeluje res izborne slike, moremo spriču njegove marljivosti in podječnosti le toplo priporočati. On krasi mesto – mesto naj podpira njega!«⁸²

Večina ohranjenih idrijskih fotografij Josipa Pelikana je sodeč po primerkih v zbirki Mestne-

ga muzeja Idrija⁸³ nastalo v tem obdobju, zlasti med letoma 1910 in 1914, skoraj gotovo pa je bil Pelikan udeležen tudi pri kateri, ki je podpisana s Schmeilerjevim imenom in je nastala že prej, morda pa tudi pri tistih, ki nosijo letnico vojne in so včasih pripisani Marijani. Motivi so zelo različni – od portretov posameznikov in skupin do vedut in industrijskih posnetkov rudnika. Davorin Lenko piše,⁸⁴ da je zaradi podobnosti tehnik, uporabljanih rekvizitov in oznak zelo težko razlikovati med Pelikanovimi in Schmeilerjevimi fotografijami, a mnoge so označene izključno z Josipovim imenom. Za fotografije, ki so označene z oznakami ateljeja Pelikan in so nastale v času med prvo svetovno vojno, se domneva, da jih je posnela Marijana Pelikan. Na portretih se velikokrat pojavljajo posamezniki – moški, ženske in otroci, ter skupine – pogosto gre za družinske posnetke, večkrat pa tudi za člane kakšnih družb. Pogoste so, v Idriji in v Brežicah, upodobitve Sokolov, pojavijo se tudi Orli. Včasih gre za značilne režirane posnetke prijateljev v stereotipnih pozah, denimo za mizo z vrčki piva. Nekateri portretiranci so v uniformah, drugi v civilni opravi. Na posnetkih razbiramo kulise, razne rekvizite in ponavljajoče se pohištvo. Dekleta, posamič ali v skupinah, so posedene na klop ali postavljene ob kak sedež ali mizo.⁸⁵ Ohranjeni so tudi posnetki rudniških kolektivov in posameznikov, pa članov društev, denimo gasilskega, bralnega in godbenega. Pogoste so poročne fotografije, posnetki vojakov, mater z dojenčki in otrok, občasno se ob ljudeh na posnetkih pojavijo tudi psi. Podroben pregled portretnih fotografij pokaže, da so bile sprva mnoge posnete na prostem, saj je na robovih večkrat vidna drobnokamnita talna podlaga, tu in tam pa tudi lesena zgradba, na katero so prislone kulise ter stena neke stavbe. Pogost rekvizit je bela klop, na kateri se je očitno zvrstilo precej portretirancev. Za posnetke, na katerih vidimo parketna tla, lahko sklepamo, zlasti če gre za datacijo od 1913 naprej, da so nastali v ateljeju v novi hiši Josipa Pelikana.

⁷⁸ Kavčič: *Josip Pelikan v Idriji*, 12–13.

⁷⁹ Kambič, *Josip Pelikan*, 14.

⁸⁰ *Fotografija nove zgradbe, na njej pred vhodom stoji Josip Pelikan, skozi okno kuhinje pa gledata Marijana in mala Nada, iz družinske zapuščine, hrani Muzej novejša zgodovine Celje.*

⁸¹ Janez Kavčič je po načrtu povzel mere ateljeja: dolg je bil 8 metrov, širok 5 metrov in visok 5, 35 metra. Stensko okno je merilo 18 m², položna steklena streha, ki se je spajala z oknom, pa kar 30 m² (Kavčič, *Josip Pelikan*, 12.)

⁸² *Nova stavba v Idriji*. *Dan*, 4. 10. 1912, 3.

⁸³ Nekaj jih je ohranjenih v obliki fotografskih negativov na steklenih ploščah, nekaj pa na papirju. Pri steklenih ploščah gre predvsem za fond 377 enot, ki ga je leta 2013 Mestnemu muzeju Idrija podarila Sonja Butina (Lenko: *Iz fototeke Mestnega muzeja Idrija*, 99).

⁸⁴ Lenko: *Iz fototeke Mestnega muzeja Idrija*, 99.

⁸⁵ Več posnetkov glej v: Ferlež, *Gnezda*.

Pelikanov portret moških ob pivu – robovi posnetka kažejo, da je bila fotografija posneta na prostem, foto: Josip Pelikan med 1910 in 1913 (*Mestni muzej Idrija, sg. SP 164*).

Druga pomembna serija so fotografije Idrije, Spodnje Idrije in drugih krajev iz širše okolice, bodisi kot fotografske vedute, razglednice ali posnetki mestnega dogajanja in ljudi, ki so nastali na prostem. Nekaj je tudi posnetkov posamičnih objektov ali delov naselij. Veliko krajinskih posnetkov je ohranjenih tako v fototeki Mestnega muzeja Idrija kot v idrijski enoti Mestnega arhiva Ljubljana. Istočasno so, kot smo videli, v Brežicah nastajali tudi posnetki brežiških meščanov in vedut. Izredno zanimiva je odlična serija Pelikanovih fotografij, ki jo je leta 1913 pri njem naročila rudniška uprava. Posnetki prikazujejo številne za rudnik pomembne podobe – beležijo vse temeljne postopke kopanja in pridobivanja živega srebra, številne rudniške naprave, pa tudi posnetke mesta, z rudnikom in življenjem rudarjev povezanih zgradb in ljudi, večinoma pri delu (slika 11). Serija je ohranjena v Tehničnem muzeju na Dunaju.⁸⁶

⁸⁶ *Technisches Museum Wien, Online Sammlung / Pelikan, [https://www.technischesmuseum.at/museum/online-](https://www.technischesmuseum.at/museum/online-sammlung#sammlung/ui/%7B%22search%22%3A%22Pelikan%22%7D/section/archive/%7B%22facetFilterStore%22%3A%7B%22facetFields%22%3A%5B%5D%7D%7D)*

Ko je za Pelikana in njegove torej končno vse obetalo prosperiteto, ko je kazalo, da bo v Idriji zgradil uspešno kariero in, najbrž, povečal družino, se je začela vojna. Čeprav tega takrat še ni mogel vedeti, je to bil skoraj že konec njegovega idrijskega obdobja. Če ne bi bilo vojne in njenih posledic, bi Josip Pelikan skoraj gotovo postal in ostal uspešen idrijski fotograf. Toda zunanje okoliščine so sprožile drugačen razvoj dogodkov – samo leto dni po dokončanju nove hiše je bil vpoklican v avstro-ogrsko vojsko, dodeljen je bil češkemu regimentu v kraju Bekes Gyula na današnji madžarski meji z Romunijo, ukvarjal pa naj bi se z izdelovanjem letalskih posnetkov, ki so jih posnela vojna letala in z dovoljenjem lokalnih oblasti tudi portretiral.⁸⁷ Med vojno naj bi se redno oglašal domačim in jih v Idriji vsaj enkrat tudi obiskal. V

-sammlung#sammlung/ui/%7B%22search%22%3A%22Pelikan%22%7D/section/archive/%7B%22facetFilterStore%22%3A%7B%22facetFields%22%3A%5B%5D%7D%7D

⁸⁷ Kambič, Josip Pelikan, 15.

Marijana, najverjetneje za štedilnikom v družinskem stanovanju idrijske hiše Pelikanovih (*Družina Ravbar*)

času njegove odsotnosti je atelje vodila Marijana, dokler se decembra 1918 Josip ni vrnil v Idrijo.

Vrniti se v Idrijo po koncu prve svetovne vojne je pomenilo – vrniti se v drugačno mesto. Nekdanje avstrijsko Primorje je postalo del Kraljevine Italije,⁸⁸ število prebivalcev se je znižalo, izselilo se je precej Nemcev in Čehov, najbolj pa je na znižanje

⁸⁸ Hvala, *Popisi prebivalstva iz upravnih fondov Zgodovinskega arhiva Ljubljana*, 344.

vplivala močna emigracija naprednega slovenskega prebivalstva.⁸⁹ Italijani naj bi zasedli tudi del nove Pelikanove hiše, od njega kot odbornika planinskega društva pa pričakovali, da bo sodeloval pri preimenovanju planinskih vrhov iz slovenščine v italijanščino. V zaostrenih političnih razmerah naj bi se Josip odločil, da zapusti Idrijo in skoraj novo hišo z ateljejem ter se z mlado družino preseli v Brežice. Poleti leta 1919 naj bi v naglici zapustil mesto, mejo naj bi prečkal pri Žireh in se nato iz Škofje Loke z vlakom odpeljal proti Ljubljani in Brežicam.⁹⁰ Po poti naj bi slučajno izvedel za izpraznjen fotografski atelje Martina Lenza v Celju.⁹¹ Od tu je njegova zgodba in zgodba njegove družine znana – danes jo nazorno ponazarjata ohranjen stekleni atelje na dvorišču in hiša z novjšim ateljejem v Razlagovi ulici v Celju. Leto 1919 se v Josipovem življenju nasploh zdi – leto prelomov, vse, kar se je leta 1894 za Pelikana in Schmeilerja v Idriji začelo, se je zdaj nenadoma zaključilo. 12. aprila 1919, pet let po Schmeilerjevi smrti, je po kratki bolezni, stara 74 let, umrla še Josipova mačeha Elizabeta. 14. aprila so jo pokopali v Pragi. V osmrtnici,⁹² ki sta jo objavila sinova, Josip ni bil udeležen.

Svojo idrijsko hišo je prodal šoferju Ivanu (Janezu) Bajtu, bratu fotografa Srečka Bajta. Kupec jo je leta 1922 prenovil in prilagodil svojim potrebam – atelje in sobo ob njej je sprva želel preurediti v garažo, a je naposled tam uredil

⁸⁹ Keser, *Rast in gibanje prebivalstva mesta Idrije*, 12, 14.

⁹⁰ Nekateri viri navajajo, da naj bi Idrijo zapustila skupaj s prijateljem Baltazarjem Baeblerjem, a spomini Baeblerjevega sina na očetov prehod meje leta 1919 Pelikana ne omenjajo (Bebler, *Čez drn in strn*, 14).

⁹¹ Kambič, *Josip Pelikan*, 16.

⁹² *Slovenski narod*, 16. 4. 1919, 4.

skladišče, sprednji sobi, ki sta gledali proti trgu, pa v trgovino. Parketne talne obloge skoraj novega fotografskega ateljeja je želel zamenjati z betonskimi, zazidal je stekleno steno fotografskega ateljeja in v nekdanji temnici vgradil okna. Napravil je tudi nov vhod v del hiše, ki ga je preuredil v trgovski lokal.⁹³ Po drugi svetovni vojni so bile v hiši še druge dejavnosti, ohranil se je spomin na Kolakovičev frizerski salon in na delavnico urarja Franja Rebca.

21. aprila 1945 je bila zgradba zadeta ob bombardiranju, a takrat še ni bila podrta.⁹⁴ Preživela je vojno, ne pa obdobja urbanih prenov tega območja na prelomu šestdesetih in sedemdesetih let 20. stoletja. Takrat so komaj dobrega pol stoletja staro hišo, ki so se je meščani, ko je bila v gradnji, tako veselili, porušili. Približno na njenem mestu so zgradili nov poslovni kompleks. Josip Pelikan je bil, ko je njegova idrijska hiša padla, že dolgo Celjan, dodobra vpet v urbani utrip svojega novega domačega okolja.

Pelikanova zapuščine in česa se (ne) spominjamo

Zanimivo se zdi vprašanje, ali je Pelikan kdaj po odhodu v Celje obiskal Idrijo. Je videl svojo nekdanjo hišo, spremenjeno v trgovski, frizerski in še kakšen lokal? Je kdaj obiskal Schmeilerjev grob? Je ohranjal stike z ljudmi iz Idrije? Se je srečeval z Evgenom Tuječem, ki se je poročil v Pragi in živel v Ljubljani ter postal uspešen inženir, lastnik elektrotehničnega podjetja, trgovec in celo izumitelj?⁹⁵ Je kdaj videl del svoje fotografske zapuščine, ki je očitno ostala v kraju nastanka? Se je nemara kdaj vračal v Trbiž ali celo v Rožmitál? V Brežice se zagotovo je, o tem pričajo fotografije, ki jih je tam posnel kot fotograf iz Celja.

V Celju se je za njim ohranilo skoraj vse, kar mu je nudilo prostor za delo in bivanje – hiša s stanovanjem in električnim ateljejem ter dvoriščni stekleni atelje, ob tem pa še izredna količina ohranjenih in brežhibno urejenih fotografij, fotograf-

skih pripomočkov in osebnih reči. Ker je srečno preživel vrsto družbenih premen in udeležan bogato ustvarjalno življenje, od tega več kot pol stoletja v Celju, je tam postal ena od mestnih ikon. Spomini nanj so vseprisotni, institucije jih zbirajo, ljudje jih ohranjajo, se z njimi ponašajo in jih pogosto vključujejo v repertoar dediščine svojega kraja. Z uspešnimi konservatorskimi posegi in muzejskimi prezentacijami zgodba o Pelikanu, vsaj njen celjski del, prehaja meje tega mesta. Njegova celjska zapuščina nudi odličen vpogled v življenjsko zgodbo ne povsem tipičnega, vsekakor pa reprezentativnega predstavnika generacije, rojene proti koncu 19. stoletja, ki je, če je imel srečo, preživel obe vojni in za časa življenja z relativno malo premiki menjal nekaj držav, sistemov, jezikov in življenjskih paradig.

Če je kolektivni spomin na Pelikanovo celjsko kariero brez dvoma zelo živ, pa je drugače z njegovim idrijskim obdobjem – seveda je tudi ta v celjskih prezentacijah del fotografove življenjske zgodbe, a tam, razumljivo, ni v ospredju. V Idriji, kjer je prav tako preživel skoraj četrtno stoletja, pa se, kljub obilju ohranjenih fotografij, nekaj dokumentov in drobcev čez generacije prenesenih spominov, v kolektivno zavest ni zares vpisal. Idrijčani, ki se s svojo bogato rudarsko, kulinarično, čipkarsko in še kakšno dediščino veliko ukvarjajo ter jo uspešno vključujejo v sodobne prakse, pri čemer je dediščina rudarjenja podkrepljena še z Unescovo znamko, Josipa Pelikana kot idrijskega fotografa v svoj dediščinski imaginarij zaenkrat načrtno niso vpletli. Njegove fotografije so sicer prisotne v muzejskih prezentacijah, v knjigah, ki izhajajo v Idriji in celo na stenah kakega idrijskega lokala, načrti njegovih zgradb so skrbno shranjeni v idrijskem arhivu, nekaj s Pelikanom povezanih fotografij iz idrijskega obdobja je ohranjenih tudi v drugih slovenskih zbirkah, a izven strokovnih krogov zavedanje o njegovi idrijski dobi v kraju ni široko prisotno.⁹⁶ So

⁹³ *SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, f. 71, spis za hišo Idrija 275.*

⁹⁴ *Terpin, Idrijske hiše, 239.*

⁹⁵ *Poroka. Dan, 2. 5. 1914, 2; Poštni pismeski nabiralnik. Uprava za zaščito industrijske svojine, 1933; Naša elektrotehnična industrija. Jutro, 6. 9. 1922, 4; Spremembe v trg. registru. Slovenec, 8. 5. 1927, 8.*

⁹⁶ *Portretna posnetka Antona Schmeilerja iz idrijskega obdobja sta ohranjena v zbirkah Slovenskega etnografskega muzeja in Pokrajinskega arhiva Maribor, medtem ko Zgodovinski arhiv Ptuj hrani fotografijo iz njegovega ptujskega ateljeja. Pokrajinski muzej Maribor v enem od družinskih albumov hrani posnetek iz trbiškega ateljeja B. Kastner. Portretne fotografije Josipa Pelikana iz njegovega idrijskega ateljeja, na katerih so poleg številnih domačinov tudi posamezniki, ki so se pozneje izselili, hranijo celo potomci nekdanjih Idrijčanov v Mariboru.*

V Idriji je v ospredju dediščina rudarjenja, ki je dokumentirana tudi na Pelikanovih fotografijah
(*Technisches Museum Wien, sg. BPA-016140-02-15*)

pa Pelikanovih posnetkov gotovo polni starejši družinski albumi v Idriji, okoliških krajih, v Brežicah in drugod. V Posavskem muzeju Brežice hranijo nekaj njegovih originalnih fotografij iz brežiškega ateljeja in precej kopij posnetkov iz tega okolja, ki so nastali v okviru terenskih raziskav muzejskih kustosov, zlasti etnologinje Ivanke Počkar.

Vprašamo se lahko, ali bi bilo drugače, če bi, kot celjski, še stal tudi Pelikanov idrijski fotografski atelje oz. njegova hiša nasploh. Je nemara prav fizični obstoj oz. propad zgradb tisti, ki bistveno pripomore bodisi k dolgemu trajanju spominov, bodisi k njihovem ponikanju v pozabo? Gredo z morebitnim padcem zidov v pozabo tudi z njimi povezani ljudje in dejavnosti? Po drugi strani pa – ali gredo zgradbe nemara v rušenje tudi zato, ker so v pozabo ali nemilost padli njihovi nekdanji protagonisti? Kot raziskovalci odnosa med človekom in prostorom ter procesov spominjanja in dediščinjenja lahko povzamemo, da imajo zgradbe moč, da z ostajanjem oz. zginevanjem utrjujejo ali brišejo gradnike osebnih, skupnostnih, krajevnih in kolektivnih identitet, zato so kriteriji presojanja nji-

hove avtentičnosti in pričevalnosti zelo pomembni. Posledično nikakor ne bi smeli biti le zadeva parcialnih stališč strokovnjakov, ampak vedno tudi domena širše skupnosti in širšega konteksta.

Robert Jereb piše o zaznavanju Idrije na dva načina – podobe mesta in njegove fizične pojavnosti. Prvo bi lahko vzporejali z mentalno podobo, ki je zgrajena na dejanskem urbanem ogrodju s precejšnjim dodatkom vedutnega imaginarija in zgodovinskega spomina na delovanje rudnika. V mentalnem prostoru se po njihovem mnenju tako dvigujejo poslopja in objekti, ki jih ni več, njihova dejanska oblika pa je projekcija kolektivnega spomina. Individualne podobe so prisotne in tvorijo skupinsko podobo, zlasti potem, ko se le še malo ljudi spominjajo ne le, kje je kaj bilo ter kakšne so bile oblike objektov in prostorov, temveč hranijo tudi spomin na njihovo doživljanje. Vse te mentalne slike se zlijejo v enotno podobo, ki postane dediščina prostora, njen kolektivni spomin.⁹⁷

⁹⁷ Jereb, *Mesto in prostori spomina*, 227.

Zdi se, da se zavedanje o formativni dobi verjetno najbolj znanega slovenskega obrtnega fotografa 20. stoletja ob pestrosti drugih dediščinskih impulzov v idrijski kolektivni spomin ni odtisnilo prav globoko. To samo po sebi nima vrednostnega predznaka, opomni pa, da je sedanjí trenutek vsakega kraja – Idrije, Trbiža, Rožmitála, Brežic in vseh drugih krajev, zgrajen iz nešteto bolj ali manj izjemnih pojavnosti, od katerih jih velika večina sčasoma ponikne v pozabo in to celo v primerih jasno izražene želje po unikatnosti njihovih akterjev, kot jo kaže prolog tega besedila. Tiste, ki ostajajo, so bodisi rezultat spleta okoliščin ali družbenih razmer, ki iz najrazličnejših razlogov nekatere vidike prekrijejo, druge izpostavijo, tretje pa nadgradijo ali po potrebi celo spremenijo oziroma prilagodijo. Materialni ostanki preteklosti, tudi hiše pa, kot piše Torgeir Rinke Bangstad,⁹⁸ ko definira materialni spomin kot konstitutivno silo, ne preživijo le svojega prvotega namena in svojih graditeljev, ampak imajo moč, da oblikujejo tudi vsakokratne nove sedanjosti. Časovnosti v tem kontekstu torej ne smemo razumeti zgolj kot enosmeren proces.

Če pa pomislimo neobremenjeno – za ohranjanje čisto vsega dejansko ni prostora, ne v krajih, kjer živimo, ne v glavah, s katerimi mislimo. Spomin in pozaba sta in bosta, ob raznoterih kriterijih presejanja, vedno soobstajala ter po eni strani odsevala osebni in kolektivni odnos do preteklosti, hkrati pa vplivala na razmerja v sodobnosti in prihodnosti.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv družine Ravbar, (deloma hrani tudi Muzej novejšje zgodovine Celje).

Krstna knjiga (narození) 1799–1845, Boskovice, Blansko, Brněnské biskupství, Moravský zemský archiv Brno, dostopno na: <https://www.mza.cz/actapublica/matrika/detail/2911?image=216000010-000253-003368-000000-000173-000000-00-B02083-02930.jp2>, pridobljeno: 14. 7. 2025.

Krstna knjiga (narození) 1846–1859, Starý Rožmitál, Příbram, Státní oblastní archiv

v Praze, dostopno na: <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/12495/68>, pridobljeno: 14. 7. 2025.

Krstna knjiga (narození) 1860–1881, Starý Rožmitál, Příbram, Státní oblastní archiv v Praze, dostopno na: <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/12472/143>, pridobljeno: 14. 7. 2025.

Krstna knjiga Trbiž (Tarvisio) 1876–1893, str. 165, dostopno na: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSPJ-P93R-W?i=464&cat=525204> in <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSPJ-P9Q7-C?i=160&cat=525204>, pridobljeno: 14. 7. 2025.

Mrliška knjiga (knihá zamřelých) 1870–1887, Starý Rožmitál, Příbram, Státní oblastní archiv v Praze, dostopno na: <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/12479/35> in <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/12479/25>, pridobljeno: 14. 7. 2025.

Mrliška knjiga (knihá zamřelých) 1888–1907, Starý Rožmitál, Příbram, Státní oblastní archiv v Praze. Dostopno na: <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/12470/28>, pridobljeno: 14. 7. 2025.

Mrliška knjiga Trbiž (Tarvisio) 1865–1892, str. 236, dostopno na: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSPR-T3H7-Z?i=251&cat=525204> in <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSPR-T34D-T?i=6&cat=525204>, pridobljeno: 14. 7. 2025.

Poročna knjiga (knihá oddaných) 1875–1896, Starý Rožmitál, Příbram, Státní oblastní archiv v Praze, dostopno na: <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/12478/45>, <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/12478/33>, pridobljeno: 14. 7. 2025.

Poročna knjiga, zvezek IX, Idrija 1885–1904 (sg. ŠAK Ž Idr MKP 9), Škofijski arhiv Koper, dostopno na: Matricula Online <https://data.matricula-online.eu/sl/slovenia/koper/Idrija/%25C5%25A0AK+%25C5%25BD+Idr+MKP+9/?pg=126>, pridobljeno: 14. 7. 2025.

Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC, Josip Pelikan, 1912–2001.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji, SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, popis prebivalstva 1900, hiša 269.

⁹⁸ Bangstad, *Beyond Presentism*, 130.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji, SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, popis prebivalstva 1910, hiša 269.
 Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji, SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, f. 71, spis za hišo Idrija 269 in 275.
 Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji, SI_ZAL_IDR/0055, Rudnik živega srebra Idrija, pred letom 1945, TE 1, PE 8.
 Zgodovinski arhiv Ptuj, SI_ZAP/0385, Družina Sluga, šk. 1, ov. 5, portret moškega.

Fototeke

Družinski albumi družine Ravbar
 Mestni muzej Idrija
 Muzej novejšje zgodovine Celje (izvorno arhiv Nade Zoré in njenih potomcev)
 Podbrdské museum Rožmítal, Databáze, <https://www.rozmitalskeobrazky.cz/obrazky/objekty/>
 Pokrajinski arhiv Maribor
 Pokrajinski muzej Maribor
 Posavski muzej Brežice
 Slovenski etnografski muzej
 Stare slike, <https://stareslike.cerknica.org/>
 Technisches Museum Wien, Online Sammlung / Pelikan, <https://www.technischesmuseum.at/museum/online-sammlung#sammlung/ui/%7B%22search%22%3A%22Pelikan%22%7D/section/archive/%7B%22facetFilterStore%22%3A%7B%22facetFields%22%3A%5B%5D%7D%7D>
 Zgodovinski arhiv na Ptuj
 Zasebna zbirka Bože Vencelj
 Facebook profil Grapa Idrija

Periodika

Amstblatt zur Leibacher Zeitung Nr. 231, 8. 10. 1879.
Dan: neodvisen političen dnevnik, 4. 10. 1912, 2. 5. 1914.
Gostilničarski vestnik, 1. 10. 1911.
Jahresbericht der k. K. Oberrealschule in Laibach für das Schuljahr 1902/1903, Laibach 1903.
Jutro, 6. 9. 1922.
Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, 14. 1. 1910, letn. 47, št. 19.
Petauer Zeitung, 5. 4. 1896.

Ročni kažipot po Ljubljani in kranjskih mestih, 1907.
Slovenec, 14. 7. 1906, 27. 7. 1912, 8. 5. 1927.
Slovenski narod, 27. 10. 1910, 16. 4. 1919.
Slovenski Sokol: Glasilo slovenske sokolske zveze, L. 3, št. 10 (25. 10. 1906).
Uprava za zaščito industrijske svojine, 1933.

Ustni viri

Pogovor z domačinom, Dobrna, 2016.
 Pogovori s prebivalci mesta, Idrija, 2023 in 2024.
 Pogovor in korespondenca z Boženo in Edvardom Ravbarjem, Ljubljana, 2024 in 2025.
 Pogovor s stanovalko nekdanje Cikánke, Rožmítal pod Třemšínem, 2025.

Literatura

Bangstad, Torgeir Rinke: Beyond Presentism: Heritage and the Temporality of Things. *Ethnologia Europaea* 49, 2020, št. 2, 115–132, DOI: <https://doi.org/10.16995/ee.1443>
Bebler, Aleš: Čez drn in strn. [Koper]: Lipa; [Trst]: Založništvo tržaškega tiska, 1981.
Brezavšček, Marica: Sto let PD Idrija. *Sto let naših poti: Planinsko društvo Idrija 1904–2004*, Idrija: Planinsko društvo, 2004, str. 7–10.
Ferlež, Jerneja: *Fotografiranje v Mariboru: 1918–1941*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2002.
Ferlež, Jerneja: *Gnezda*. Idrija: Založba Bogataj, 2024.
Ferlež, Jerneja, Alja Lipavic Oštir: Vzroki za smrt in načini prebivanja med Kozjakom, Pohorjem in Halozami konec 19. stoletja. *Studia Historica Slovenica* 23, 2023, št. 1, str. 47–104.
Hinko Krappek, čovjek svog doba: a Man of his Era (ur. Sanda Kočevar). Karlovac: Muzeji grada Karlovca, 2023.
Hofmeister, Rudolf Richard: *Kořeny*. Česká Třebová: Lukavský, 1924.
Hofmeister, Rudolf Richard: *Nové rožmitálské obrázky*. Praha: Šolc a Šimáček, 1929.
Hofmeister, Rudolf Richard: *Probíjení*. Mladá Boleslav: Karel Vačlena, 1926.
Hvala, Dejan: Popisi prebivalstva iz upravnih fondov Zgodovinskega arhiva Ljubljana,

- Enota v Idriji. *Arhivi* 45, 2022, št. 2, str. 333–349.
- Jereb, Robert:** Mesto in prostori spomina: primer Idrije. *Ars et Humanitas* 13, 2019, 1, str. 219–233.
- Kambič, Mirko:** Josip Pelikan (1885–1977) in njegova fotografska delavnica. *Kronika* 34, 1986, št. 3, str. 225–228.
- Kambič, Mirko:** Josip Pelikan, slovenski fotograf (1885–1977). *Josip Pelikan, slovenski fotograf*. Celje: Mohorjeva družba: Muzej novejšje zgodovine, 1996, str. 7–36.
- Kambič, Mirko:** Seznam fotografov. *150 let fotografije na Slovenskem*. Ljubljana: Mestna galerija Ljubljana: Arhitekturni muzej Ljubljana, 1989, str. 152–156.
- Kavčič, Janez:** Josip Pelikan v Idriji. *Komunitator*, 5, avgust 2005, št. 27, str. 12–13.
- Kavčič, Janez:** *Spodnja Idrija*. Idrija: Bogataj, 1996.
- Kermavnar, Simona:** Stara gostilna Mantova na Vrhniki. *Vrhniki razgledi*, 23, 2023, str. 165–209, dostopno tudi na: <https://www.mojaobcina.si/vrhnika/novice/stara-gostilna-mantova-na-vrhniki.html>, pridobljeno 25. 5. 2025.
- Keser, Sergije:** Rast in gibanje prebivalstva mesta Idrije v razdobju 1854–1953. *Idrijski razgledi*, 4, 1959, št. 1, str. 10–16.
- Lenko, Davorin:** Iz fototeke Mestnega muzeja Idrija. *Idrijski razgledi* 62, 2017, št. 2, str. 98–106.
- Ličen, Daša:** *Meščanstvo v zalivu*. Ljubljana: Studia humanitatis: Založba ZRC, 2023.
- Ocelák, Radek:** *Katalog české vizitkové fotografie: Díl I, doba předsecesní (1859–cca 1892)*, verze 1.1., 2019, dostopno na: https://podoby-predku.cz/wp-content/uploads/2019/02/katalog_vizitky_vl-1.pdf, pridobljeno 26. 7. 2025.
- Počkar, Ivanka:** *Dve gasi, dva policaja, sto obrtnikov*: življenje mestnih obrtnikov od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne na primeru Brežic. Brežice: Društvo za ožvitev mesta Brežice, Krško: Valvasorjev raziskovalni center, Ljubljana: Založba ZRC, 2005.
- Rožman, Irena:** O verodostojnosti zapisov v matičnih knjigah: metodološki vidiki. *Acta Histriae*, 19, 2011, št. 4, str. 743–756.
- Scheufler, Pavel:** *Fotografické album Čech 1839–1914*. Praha: Odeon, 1989.
- Šlabnik, Matevž in Peter Mikša:** “V prhavz smo šli radi živet”: pregled gradbene zgodovine in stanovanjske kulture v rudniških stanovanjskih blokih v Idriji. *Kronika*, 66, 2018, št. 1, str. 83–94.
- Terpin, Rafko:** *Idrijske hiše: monografija o idrijskih stanovanjskih hišah*. Idrija: samozal. R. Terpin, 2011.

Zusammenfassung

„ER ZIERT DIE STADT – DIE STADT MÖGE IHN UNTERSTÜTZEN!“

Die formative Periode des Fotografen Josip Pelikan in Idrija

Josip Pelikan, der vor allem als Cillier Fotograf bekannt ist, begann seinen fotografischen Weg in Idrija. Dorthin kam er gemeinsam mit dem Fotografen Anton Schmeiler, nachdem in Trbiž, wo er im Jahr 1885 geboren wurde, seine Mutter Barbara Kastner, geb. Pelikan, verstorben war. Auch sie war eine Fotografin und hatte in Trbiž, ähnlich wie Schmeiler, ein Fotoatelier. Geboren wurde sie in Rožmálu pod Třemšínem in Tschechien als Tochter des Gastwirts Antonin Pelikan, brachte dort im Jahr 1876 ihre erstgeborene Tochter zur Welt und begrub sie bereits im Jahr darauf; schließlich heiratete sie im Jahr 1878 Jan Kastner und verwitwete bald danach.

Schmeiler ließ sich mit dem jungen Josip im Jahr 1894 in Idrija nieder, wo er die Gastwirtin Elizabeta Tuječ heiratete und in deren Haus die fotografische Tätigkeit einführte. In diesem Gebäude im unteren Teil der Stadt lebten neben der erweiterten Besitzerfamilie auch Familien von Bergleuten und Gewerbetreibenden sowie weitere Einzelpersonen mit verschiedenen Berufen. Josip wuchs in Idrija auf, besuchte dort die Volksschule und wurde dann bei Schmeiler zum Fotografen ausgebildet. Als Jugendlicher trat er dem Turnverein Sokol bei. Im Jahr 1905 legte er in Wien die Meisterprüfung ab, es folgten drei Jahre Militärdienst, dann kehrte er nach Idrija zurück und begann seinen eigenständigen Weg als Fotograf. Im Jahr 1910 erwarb er die

Gewerbeberechtigung, heiratete Marijane Lebar aus Brežice und wirkte danach einige Zeit in Idrija sowie in Brežice als Berufsfotograf. Im Jahr 1913 ließ er in Idrija, gegenüber dem damaligen Wohnhaus, ein neues Gebäude errichten, das sowohl das Heim für die junge Familie als auch ein Fotoatelier umfasste. Bald nach dem Bau begann der Krieg und mit ihm erneut der Militärdienst, nach dem Krieg wurde Idrija dann an das Königreich Italien angeschlossen. Die neuen Verhältnisse trieben Pelikans Familie zum Umzug, der in Brežice hätte enden sollen, dann aber, wiederum aufgrund eines Hauses mit Fotoatelier, nach Celje führte. Hier begann der bekannteste Teil der fotografischen Karriere von Josip Pelikan und seinen Nachfolgerinnen.

Im Unterschied zu Celje sind die Gebäude von Pelikans Wirken in Idrija nicht erhalten, was das Potenzial seiner Einschreibung in das kollektive Gedächtnis der Stadt Idrija sicher verringerte. Pelikans formative Periode in Idrija ist kein erkennbarer Teil des imaginären Erbes, das am stärksten durch den Bergbau geprägt ist; es sind jedoch in institutionellen und persönlichen Archiven in Idrija und anderswo Fotografien seines Wirkens aus der Periode vor Celje erhalten. Außerdem sind recht viele Fotos von Anton Schmeiler und einige Aufnahmen aus Barbara Kastners Fotoatelier in Trbiž erhalten.

Schlagwörter: Josip Pelikan, Berufsfotograf, Idrija, Fotoateliers, kollektives Gedächtnis

Urh Ferlež, Mia Strašek

»In vsa modrost življenja je morda, biti pripravljen kakor zvok piščali ...«

*Življenje in retrospektiva strokovnih dosežkov profesorice Božene Orožen
(1929–2025)*

FERLEŽ Urh, mag. prof., asistent na Inštitutu za slovanske jezike, Filozofska fakulteta, Univerza Karla in Franca v Gradcu, Merangasse 70/1, A-8010 Gradec, urh.ferlez@uni-graz.at

STRAŠEK Mia, Belo 9, SI-3240 Šmarje pri Jelšah, mia.strasek6@gmail.com

929Orožen B. "1929/2025"

**»IN VSA MODROST ŽIVLJENJA JE MORDA,
BITI PRIPRAVLJEN KAKOR ZVOK PIŠČALI ...«**

*Življenje in retrospektiva strokovnih dosežkov
profesorice Božene Orožen (1929–2025)*

Prispevek predstavlja življenje in delo Božene Orožen (1929–2025), profesorice slovenskega in ruskega jezika, bibliotekarke in raziskovalke. Njeno delo je bilo osredotočeno na domoznanske raziskave, slovensko-češke literarne stike ter popularizacijo lokalne kulturne zgodovine. Po izgnanstvu v Srbijo med drugo svetovno vojno je študirala slavistiko v Ljubljani in nato več desetletij poučevala na gimnaziji v Celju. Objavila je več znanstvenih in strokovnih člankov ter sodelovala pri pripravi učnih gradiv. Leta 1994 je bila ena od pobudnic ustanovitve Univerze za III. življenjsko obdobje v Celju. Njena bibliografija vključuje prispevke s področja literarne zgodovine, domoznanstva in didaktike. Gre za eno najpomembnejših celjskih slavistik in poznavalk kulturne zgodovine.

Ključne besede: Božena Orožen, izgnanci, slovensko-češki literarni stiki, domoznanstvo.

FERLEŽ Urh, M.A., assistant at the Institute of Slavic Languages, Faculty of Arts, Charles and Francis University of Graz, Merangasse 70/1, A-8010 Graz, urh.ferlez@uni-graz.at

STRAŠEK Mia, Belo 9, SI-3240 Šmarje pri Jelšah, mia.strasek6@gmail.com

929Orožen B. "1929/2025"

**»AND ALL THE WISDOM OF LIFE IS PERHAPS
TO BE AS READY AS THE SOUND OF A
FLUTE ...»**

*Life and retrospective of the professional achievements
of Božena Orožen (1929–2025)*

This article presents the life and work of Božena Orožen (1929–2025), teacher of Slovene and Russian, librarian and researcher. Her work focused on local history research, Slovenian-Czech literary contacts and the popularisation of local cultural history. After her exile to Serbia during the Second World War, she studied Slavic Studies in Ljubljana and then taught for several decades at a secondary school in Celje. She published several scientific and professional articles and contributed to the development of teaching materials. In 1994, she was one of the initiators of the establishment of the University for the Third Age of Life in Celje. Her bibliography includes contributions in the fields of literary history, local history studies and didactics. She is one of the most important Slavists and cultural history experts in Celje.

Key words: Božena Orožen, exiles, Slovenian-Czech literary contacts, home lore.

Uvod

Ko sva se avtorja tega prispevka manj kot leto pred smrtjo pogovarjala z Boženo Orožen, je beseda nanesla na življenjski moto njenega očeta, zgodovinarja in slavista Janka Orožna, ki se je glasil: »Živimo, da delamo«. Moto je vklesan tudi na njegovi spominski plošči, midva pa sva jo vprašala, kaj bi bil njen. Odgovorila je z verzom iz pesmi *Elegija* Janka Glazerja: »In vsa modrost življenja je morda, biti pripravljen kakor zvok piščali, da kadar veter s svojimi korali dotakne se srca, nam vztrepeta in vdano se odzove – kot v zahvali.«

Božena Orožen (1929–2025) je bila desetletja aktivna kot profesorica slovenskega in ruskega jezika, bibliotekarka, obenem pa neumorna raziskovalka lokalne, pa tudi širše slovenske in drugih slovenskih zgodovin ter literatur. Njeno dolgo življenje in delo sta, z izjemo medvojnega izгона družine v Srbijo in krajšega službovanja v Brežicah, potekala v Celju. Njen spomin in njena dolga bibliografija sta razlog, da je kronistka Celja. Njeno življenje je bilo 20. stoletje v malem – spomini na Kraljevino Jugoslavijo, nemško okupacijo, izgon v Srbijo, preko socialistične Jugoslavije do samostojne Slovenije.

V članku želiva povzeti biografijo Božene Orožen in opozoriti na pomembne dosežke njenega dela. Naposled želiva njeno vlogo umestiti v širši (kulturno) zgodovinski kontekst, še posebej pa izpostaviti njeno vlogo pri razvijanju vseživljenjskega učenja na Celjskem.¹

Kratka biografija

Božena Orožen se je rodila 31. oktobra 1929 v Celju, na tedanjem Vrazovem, danes pa Gledališkem trgu 8, kjer je živela skoraj vse življenje. Njen oče, Janko Orožen (1891–1989), zgodovinar, slavist in pedagog, je vplival na njeno zanimanje za humanistiko. Mati je bila Sabina Orožen, rojena Kmecl. Otroštvo je preživela v Celju, vendar je bila med drugo svetovno vojno (1941–1945) z družino izgnana v Srbijo, kjer je obiskovala gimnazijo v Beogradu. Po vojni se je vrnila v Celje in maturirala na tamkajšnji gimnaziji leta 1948. Nato je nadaljevala

Božena Orožen, na hrbtne strani slike je napis »Mamici za godek. Leta 1931. Boženka«, fotografijo je 14. oktobra 1931 posnel Josip Pelikan (*Osrednja knjižnica Celje, domoznanski oddelek*)

študij slavistike na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, kjer je diplomirala leta 1953 z nalogo o savinjskem pisatelju Janku Kaču. Že med študijem se je ukvarjala s publicistiko in objavljala prve strokovne prispevke.²

Svojo poklicno pot je začela leta 1954 kot profesorica v Brežicah, nato pa je leta 1956 dobila zaposlitev na I. gimnaziji v Celju, kjer je poučevala slovenščino in ruščino do leta 1983. Vmes je kot štipendistka nekaj časa gostovala v Pragi in raziskovala slovensko-češke literarne stike. Poleg poučevanja je organizirala strokovne ekskurzije in razstave ter spodbujala zanimanje za književnost in kulturno dediščino. Leta 1983 je zaradi uvedbe programov

¹ Za razjasnitev nekaterih dvomov se zahvaljujemo Janji Jedločnik.

² Goropevšek, Božena Orožen; Jerovšek, Mala enciklopedija Božena Orožen; Strašek, Božena Orožen.

Družina Orožen pred 2. svetovno vojno. Slika ni datirana in nima znanega avtorja.
(Osrednja knjižnica Celje, domoznanski oddelek)

usmerjenega izobraževanja, v katerih ni želela sodelovati, sprejela službo na oddelku posebnih zbirk (domoznanskem oddelku) v celjski knjižnici. Upokojila se je leta 1991, a z delom nadaljevala. Leta 1994 je bila na njeno pobudo ustanovljena Univerza za III. življenjsko obdobje Celje. Univerza se je skozi leta razvila v pomembno izobraževalno središče za starejše v Celju in širše, pri čemer je Orožnova aktivno sodelovala pri organizaciji predavanj in kulturnih dogodkov.³

Poleg pedagoškega in organizacijskega dela se je ukvarjala tudi s publicistiko. Pisala je strokovne članke in prispevke s področja literarne zgodovine in domoznanstva ter sodelovala pri pripravi biografskih zapisov o pomembnih osebnostih iz celjskega okolja. Njeno raziskovalno delo se je osredotočalo predvsem na zgodovino mesta Celje in na njegove kulturne ustvarjalce. Med njenimi prispevki izstopajo študije o lokalni kulturni zgodovini, ki so bile objavljene v strokovnih revijah in zbornikih. Posebno pozornost je kot ena prvih

posvetila raziskovanju življenja in dela Alme Maksimilijane Karlin ter pomenu njenega ustvarjanja za slovensko in svetovno književnost. Aktivna je bila pri amaterskem Gledališču Teharje (danes Gledališču Petra Simonitija).⁴

Njeno delovanje ni ostalo omejeno le na lokalno raven, saj je sodelovala tudi z drugimi slovenskimi kulturnimi in izobraževalnimi institucijami. Aktivna je bila v Slavističnem društvu Celje in pri organizaciji dogodkov, povezanih s slovensko jezikoslovno in literarno tradicijo. Za svoje delo je prejela več nagrad, med njimi Zlati grb Mestne občine Celje leta 2000, leta 2014 pa naziv Naj Celjanka. Večkrat je bila nominirana za častno meščanstvo. Kljub temu njeno delo širše v slovenskem prostoru ni bilo posebej izpostavljeno. Njeni prispevki na področju izobraževanja, kulturne dediščine in raziskovanja zgodovine Celja ostajajo pomemben vir za nadaljnje proučevanje lokalne zgodovine in kulturnega dogajanja v drugi polovici 20. stoletja.⁵

³ Goropevšek, Božena Orožen; Jerovšek, Mala enciklopedija Božena Orožen.

⁴ Goropevšek, Božena Orožen; Jerovšek, Mala enciklopedija Božena Orožen; Ferlež, Boženi Orožen v spomin 145–146.

⁵ Goropevšek, Božena Orožen.

S svojim delovanjem je pustila pečat v pedagoškem in raziskovalnem delu ter pomembno prispevala k razvoju kulturnih dejavnosti v Celju. Njena prizadevanja za ohranitev kulturne zgodovine mesta so še danes pomemben temelj za nadaljnje raziskave in razumevanje razvoja slovenske kulturne identitete. Poleg znanstvenih prispevkov je bila tudi mentorica številnim mladim raziskovalcem in študentom, ki so se z njeno pomočjo dokopali do marsikaterega novega spoznanja o (literarni) zgodovini.⁶

Božena Orožen je po krajšem bivanju v Domu ob Savinji v Celju umrla 22. januarja 2025.

Kako se vzgoji intelektualka

Na strokovno in poklicno pot mlade Božene je prav gotovo odločilno vplival njen oče, Janko Orožen (1891–1898); kot je tudi sama zapisala, jo je vzgajal predvsem s svojim dobrim zgledom.⁷ Orožen je izhajal iz hribovske zasavske vasi. Že kot mlad se je v Avstro-Ogrski, v kateri so slovanski narodi vedno glasneje zahtevali več pravic, izoblikoval v trdnega slovanofila. V mladosti se je naučil vrsto slovanskih jezikov, na prvem mestu pa je ves čas ostajala ljubezen do Češkoslovaške in predvsem češkega jezika ter kulture. Z bohemofilstvom je izbral hčerino ime, in sicer po pisateljici češke klasike, Boženi Němcovi.⁸

Po učiteljišču v Mariboru je leta 1913 poskusil s študijem prava v Pragi, a ga je kmalu opustil. Prva svetovna vojna ga je kot vpoklicanega vodila v razne slovanske in neslovanske kraje nekdanje monarhije, naposled se je kot prostovoljec pridružil solunskim borcem. Po vojni je na novoustanovljeni ljubljanski univerzi doštudiral slovenščino, zgodovino in geografijo in bil po več službenih mestih naposled premeščen v Celje, kjer je z izjemo časa, ko so ga nacisti izgnali v Srbijo, ostal aktiven do smrti. Leta 1929 se je poročil in z ženo sta najela stanovanje na današnjem celjskem Gledališkem

trgu – kjer se je rodila Božena in kjer je družina, nato pa hči sama, živela do leta 2024.⁹

Janko Orožen je predvsem za potrebe svojih raziskav in radovednosti prepotoval dobršen del srednje Evrope in Jugoslavije, še posebej natančno pa je raziskoval in prehodil Celje z okolico in Zasavje. Leta 1938 sta se z ženo na primer udeležila vseslovanskega sokolskega zleta v Pragi. Svojo ljubezen do slovanskega je utrjeval s pisanjem učbenikov za slovanske jezike (ruski, češki jezik), napisal je tudi več drugih knjig¹⁰ o slovanskih deželah, pa tudi učbenike za zemljepis in zgodovino. Tudi prevajal je (iz češčine, ruščine in francoščine). Kljub visokemu številu izdanih knjig se njegova hči ne spominja, da bi se kdaj s tem hvalil – ali to omenjal – tako gre v tem primeru še za eno pri njej podedovano lastnost.¹¹

Božena Orožen je tako odraščala v velikem spoštovanju do vsega slovanskega in slovanskega. Z družino so precej potovali po Jugoslaviji in izven nje, tudi po slovenskem zamejstvu. Od tod nedvomno del njene strasti za domoznansko in zgodovinsko raziskovanje ter izletništvo. Starši so jo vzgajali liberalno in ne po malomeščanski navadi, ki je pred drugo svetovno vojno, marsikje pa še dolgo po njej, ženske podrejala možu in štedilniku. Spodbujali so jo pri njeni odločitvi za študij jezikov, od očeta pa je najbrž podedovala in posnemala tudi del pedagoškega erosa. Nanjo so vplivali nešteti obiski intelektualcev v njihovem družinskem stanovanju, nekateri od njih so bili Čehi ali drugih narodnosti.¹²

Janko Orožen je imel vsaj pred drugo svetovno vojno najbrž najbolje založeno slovansko navdahnjeno knjižnico v Celju. Poleg obilice slovenskih je imel še kopico čeških, poljskih, ruskih, srbohrvaških in makedonskih knjig. Poleg klasičnih enciklopedij, slovarjev in znanstvenih zbirk v nemškem jeziku je imel še francoske knjige, veliko knjig s področja pedagogike, pravzaprav vse, kar je do tedaj izšlo o zgodovini Celja, kakšen ducat knjig (zgodovinskih in propagandnih) o Kraljevini Sr-

⁶ Strašek, Božena Orožen.

⁷ Orožen, Moj oče Janko Orožen, 97–112.

⁸ Strašek, Božena Orožen, 14.

⁹ Goropevšek, Oris življenja in dela, 13–22; Orožen, Moj oče Janko Orožen, 97–112.

¹⁰ Na primer: Orožen, Opis Češkoslovaške republike.

¹¹ Goropevšek, Oris življenja in dela, 13–22.

¹² Goropevšek, Oris življenja in dela, 13–22.

Družina Orožen na svojem oknu v Srbiji (Paraćin) (Osrednja knjižnica Celje, domoznanski oddelek)

bov, Hrvatov in Slovencev ter družini Karađorđević, zelo pa so ga zanimale tudi manjšine – poleg gradiva o slovenskih in drugih jugoslovanskih je imel tudi več knjig o lužiški srbščini.¹³ Ta knjižnica, ki je imela središče v dnevni sobi njihovega stanovanja, počasi pa se je širila tudi v druge prostore, je bila prostor, kjer je nastala večina del Janka Orožna, pozneje pa si je tam znanje nabirala Božena in tudi sama ustvarjala.

Dnevnik vojnih in izgnanih dni

Brezskrbno otroštvo Božene Orožen v Celju je prekinila nemška okupacija. Družina je bila zaradi

očetovega učiteljskega poklica in narodno zavedne držbe kmalu po vzpostavitvi nemške oblasti odpeljana v Srbijo. To je bilo junija 1941, transport se je ustavil v Paraćinu, pozneje pa so živeli v Beogradu, kjer je Orožnova obiskovala gimnazijo od drugega do petega razreda. Zgoraj omenjena knjižnica je vojno preživela skrita nad svinjatom na domačiji v Turju.

Nesrečen izgon je družina prebrodila z optimizmom, oče je s pedagoškim in raziskovalnim delom nadaljeval tudi v Srbiji. Posebna dragocenost iz arhiva Božene Orožen so dnevnik in pisma, ki jih je kot najstnica pisala tik pred (še v Celju, zadnje dni pred okupacijo) in med prvimi dnevi izgnanstva v Srbiji. Omogočajo nam vpogled v vsakdanje življenje slovenskih izgnancev, prav tako pogled otroka na dogodke tik pred okupacijo in ob njenem začetku. Veliko dokumentarno vrednost teh dokumentov naj v nadaljevanju nakaževa z nekaj odlomki.

Prvi zapis v dnevniku s 27. marca 1941 se glasi: »Dopoldne

sem bila v šoli. Že med odmorom so nekaj govorili, da je kralj Peter prevzel oblast. Jaz pa vsemu temu nisem verjela. Po končanem pouku sem videla blizu gimnazije vse polno dijakov, ki so delili male znake zastavice. Tudi jaz sem dobila enega. Pri mostu me je čakala mamica, ki je rekla, da je zaradi nemira, ki je vladal tedaj v naši državi, kralj Peter prevzel vlado. Povedala mi je tudi, da je atec dobil poziv za orožne vaje. Zaradi opravkov pa se je ta dan odpeljal v Ljubljano. Rekla mi je, naj grem k povorki. In šla sem. Tam smo neprestanoma vzklikali kralju Petru. Ko smo dospeli pred celjski magistrat, so nam tam povedali, naj se zberemo ob ½ 7h na Glaziji. Zvečer smo odšle jaz, Pavlica, moja sošolka Mirica, njena sestra drugošolka pred Glazijo. Ker tam dijakov ni bilo, smo šle pred gimnazijo. Ko se je zbralo mnogo dijakov in dijakinj, smo se zvrstili v sprevod in šli na Glazijo. Tam smo zelo dolgo čakali.

¹³ Soavtor tega prispevka je v letih 2024 in 2025 urejal podredovano knjižnico Janka Orožna, ki jo je hči Božena skozi celo življenje pomembno dopolnjevala.

Bila je že tema, ko smo odkorakali na magistrat, kjer je bil govor. Iz tisočih in tisočih grl so doneli vzkliki kralju Petru. Nato smo se razšli po domovih. Iz Ljubljane se je vrnil atec.«¹⁴

Napeto ozračje pred aprilsko okupacijo, kot se je kazalo v Celju, lahko razberemo tudi iz naslednjih zapisov, tako z 31. marca 1941: »Tam je bil moj bratranec Rafko, ki je hodil v tretjo gimnazijo. Rekel je, da so jim v šoli povedali, da ne bo pouka, dokler se položaj v državi ne uredi. (...) Bila sem še pri Pavlici, ko je prišel hišnik in rekel, naj se pripravimo, če bi bilo treba ponoči iti v zaklonišče, ki je bilo v hiši. To je povzročilo med nami otroci nemir. Šla sem v naše stanovanje, kjer sva s starim atom čakala mamico, ki je šla tisti dan obiskat ateca. Prišla je precej pozno. Še tisti dan smo si pripravili v mali nahrbtnik jedi, če bi bilo ponoči treba iti v zaklonišče. Noč pa je bila, hvala Bogu, mirna! Naslednje dneve smo začeli zapakovati v zaboje. Iskali smo voznika, ki bi nam to odpeljal k Olgi in v Šmartno v Rožni dolini. Po dolgem iskanju smo ga našli. Tako smo imeli vsaj nekaj stvari spravljenih, ako bi bila vojna.«¹⁵ Strah civilnega prebivalstva pred vojno se je izkazal za upravičenega, Orožnovi so se želeli nanjo pripraviti.

Dan pred začetkom vojne je mati Sabina Orožen dobila takrat že potrebno dovoljenje, da s hčerjo obiščeta moža na orožnih vajah v Zidanem Mostu. Zapis enajstletnice na dan začetka vojne 6. aprila je pretresljiv, prikazuje nam prve vtise nemškega napada na slovenskem podeželju; v njem je prisoten strah, a tudi trezen premislek in previdnost, s katero sta si mati in hči rešili življenje. Cvetna nedelja 6. aprila 1941: »Ob 4h smo šli na postajo. Ko je došel vlak, je bil tako natrpan, da v vozovih tretjega razreda ni bilo niti mesta praznega. (...) Prispeli smo v Zidani Most. Od tam smo šli peš v Radeče k teti Boži. (...) V šoli, kjer je stanovala teta Boža z otroki, so bili vojaki. Oficir nam je sporočil, da pridejo letala. In res so prišla. Bila pa so to izvidniška. In sicer nemška. Kmalu po tem smo po radiu izvedeli, da so nas Nemci napadli. Začela se je vojna. Oh, kako smo bili žalostni. (...) [Od tete] smo se poslovili goreče, saj nismo vedeli, če se še kdaj vidimo.« Ker se je začela vojna, se v Celje ni

bilo več mogoče vrniti, mama in hči sta prišli do mostu v Zidanem Mostu: »Kar začno praviti, da je alarm in moramo vsi v zaklonišče. (...) Iz zaklonišča sva šli z mamico v Širje k atcu. Na postaji je bilo vse polno ljudi s culami (...) Prišli sva v Širje. Jaz sem tam zaspala. Kar naenkrat pa me je mamica zbudila. Prišla so nad Zidani Most letala. Bilo jih je šestnajst. Vrgla so par bomb. Mamica je videla, kako so bombe padale. Hiša, v kateri sva bili, se je tresla. (...) Vojaki v Širju in na drugih hribih so streljali. Strojnice so regljale. Bilo je res strašno. Ubogi atec, ki je moral biti zraven strojnic, še v večji nevarnosti nego midve. Ko so letala odšla, je prišel atec.«¹⁶

Mati in hči sta se nato zatekli na samotno kmetijo pri Turju, po poti sta srečali ranjenega vojaka. Tam se je družina morala raziti: »Oh, kako dolgo smo se poslavljali. Ženi, ki je malo dalje stala, je šlo na jok. Tudi mi smo jokali. Treba je bilo oditi.«¹⁷ Na kmetiji sta preživeli eno noč, kot zanimivo podrobnost pa lahko izpostavimo, da je še isti dan po nekem vojaku oče Janko na kmetijo pisal pismo, mati Sabina pa mu je odgovorila. Prav tako je pismo prišlo naslednji dan. Ta dan sta se umaknili v očetovo rojstno vas Turje, kjer so se zopet srečali. Za četrtek 10. aprila pravi zapis: »Mamica je bila pravkar v šoli pri učiteljici, ko je prišel stric Tinče se posloviti, kajti namenjeni so bili iti vojaki v Srbijo. Mislil je, da ne bo družine več videl. Jaz sem tekla po mamico. Začelo je snežiti.«¹⁸

Stric Tinče se ni odpravil v Srbijo, takole pravi zapis z 11. aprila: »Zgodaj zjutraj je potrkal cerkovnik na okno. Rekel je, da smo se vdali in da je konec vojne. Ateca je to zelo potrlo. (...) Mislili smo, da bodo Nemci vse preiskovali. Zato sem se jaz zelo bala.«¹⁹

12. aprila se je Janko Orožen vrnil v Celje, da bi preveril stanje njihovega stanovanja. Božena je ostala v Zasavju. Nemci so ga pridržali in izpustili, stanovanje so že zasedli. Čez teden dni so ga zaprli, zapis z 21. aprila: »Popoldne je prišel stari ata. Prinesel mi je v Radeče slabo vest, da so mi zaprli

¹⁴ Dnevnik Božene Orožen.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Prav tam.

ateca. Jaz sem jokala. Tudi zvečer v postelji. Zdelo se mi je tisti dan moje življenje brezpomembno.«²⁰

V prvih dneh junija se je Božena s starim očetom vrnila v Celje, saj je nemška oblast znova odprla šole. Vsiljeni učni jezik, ki je povrh predstavljal okupatorje, ki so zaprli očeta, je na gimnazijko deloval negativno (3. junij 1941): »Začela se je nemška šola. Večinoma smo peli nemške pesmi. Vsi so govorili z nami nemško, čeprav so nekateri znali slovensko. V šoli pač ni bilo prijetno.«²¹ Z materjo je obiskovala zaprtega očeta in mu nosila hrano.

9. junija dnevnik poroča o prvih izgnanih družinah: »Ko so prišli Pristovškovi pozno zvečer spat, je prišel policaj in v eni uri so morali iz stanovanja. Tudi drugim rodbinam se je to zgodilo.« To so bili prvi izgnanci od skupaj približno 17.500, ki so bili med 2. svetovno vojno iz Štajerske in Gorenjske izgnani na Hrvaško in v Srbijo.²² Strah se je v družini še poglobil, čakali sta, kdaj bo potrkalo tudi na njihova vrata (10. junij 1941): »Ko sem šla v šolo, sem zvedela, da so Majdo odpeljali. Sedaj sem vedela, da bodo tudi nas. Poslovala sem se od nekaterih sošolk.«²³

V četrtek, 12. junija 1941, je napočil žalostni dan: »Zjutraj ob ½ 6h je pri nas pozvonilo. Prišel je vojak s puško. Mamica je takoj vedela, da je prišel, da bi nas odpeljal. Čeprav nismo nič naredili, ampak samo zato, ker smo bili zavedni Slovenci. V eni uri je rekel vojak, da moramo biti gotovi. Jaz sem vstala. Ležala sem vso noč oblečena. Imela sem več oblek na sebi. Nisem se nič jokala.«²⁴ Kljub tragičnosti trenutka lahko danes v njem zaznamo hudomušno anekdoto iznajdljivega moža. V stanovanju je bil namreč tudi Boženin dedek, ki pa je stanoval v sobi z lastnim izhodom na hodnik. Če bi ga vojak dobil v stanovanju, bi moral zraven v Srbijo, tako pa je šel skozi svoja vrata na hodnik stavbe in skozi glavna vrata vstopil v predsobo, pretvarjajoč se, da je prišel na obisk. Vojak ga je odslovil in lahko je prosto odšel. Za Sabino in Boženo Orožen se je kalvarija šele začejala.

Pri zaporu (Starem piskru) sta ženski počakali tovorno vozilo, ki je izgnance odpeljalo v Maribor. Stari oče in prijatelji so se od njiju lahko poslovili in jima prinesli kruh in bombone. »Ljudje so nam mahali in vzklikali smo si 'Zdravo'.«²⁵ Odšli so z dvignjeno glavo.

Po prihodu v Mariboru so se dogodki odvijali na naslednji način: »Ko smo se pripeljali v Maribor v kasarno, nas je čakalo tam mnogo Slovencev. Peljali so nas v klet z vso prtljago. Slovenci so nam povedali, da bo telesna preiskava in da bodo vzeli denar v markah in tudi ako bo kdo imel čez 500 din. Seveda tudi zlatnino. Nato smo morali iti s prtljago na dvorišče. Začeli so klicati imena. Vsak, ki je bil poklican, je moral na preiskavo. (...) Končno sva prišli na vrsto. Pregledali so nama vse kovčke. Telesno pa naju niso nič preiskovali. Nato sva šli v drugo sobo. Tam so zapisali, kje smo v Celju stanovali itd. Nato smo zopet šli v klet. Noč je bila težka. Z mamico sva dobili tu deske, ki sva jih položili na tla. Pod glavo sva si dali blazino in sva se malo pokrili.«²⁶

Dan pozneje, pravi zapis v dnevniku, se jima je pridružil oče, ki je bil do tedaj zaprt v Kapucinskem samostanu v Celju. Zopet so jih prešteli in postavili v sprevod. Ponižanje, ki so ga čutili, opiše z besedami: »Ko je bilo to končano, so se ob obeh straneh postavile straže z bajoneti, kakor da smo bili največji zločinci. Mahali smo tistim, ki so še ostali, ker še ni bila vsa rodbina, in smo odšli. Oh, kako je bilo žalostno. Srbski vojaki so nas žalostno gledali. Šli smo na postajo. Tam nas je čakal osebni vlak.²⁷« Za ta vlak se zahvali Bogu, prva dva transporta Slovencev so odpeljali s tovornimi vlaki. Omeni tudi nemškega vojaka, ki naj bi se ustrelil sam, saj ni mogel gledati, kako grdo ravna s srbskimi vojaki. Vlak je za kratek čas postal v Celju, kjer so lahko zopet pomahali svojcem, celo oddali pismo in od dedka dobili nekaj potrebščin ter denarja. Vlak je naposled ustavil v Zagrebu, kjer so jih za silo oskrbeli pripadniki Rdečega križa.

14. junija 1941 so izgnanci morali peš in z ladjo čez Savo premagati pot od Slavonskega do Bosan-

²⁰ Prav tam.

²¹ Prav tam.

²² Logar, Slovenski izgnanci; Kregar, Okupacijsko nasilje, str. 143.

²³ Dnevnik Božene Orožen.

²⁴ Prav tam.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Prav tam.

²⁷ Prav tam.

skega Broda, od tam pa zopet z vlakom v Sarajevo. Mučni potopis razvedri opis tistega, kar jim je Rdeči križ priskrbel v bosanskem glavnem mestu: »Dobili smo golaž, vsak štruci belega kruha in črešnje. Mi otroci smo dobili tudi bombone in adria rezine. Gospodje pa so dobili cigarete. Na postaji pri Rdečem križu je bila tudi neka gospodična iz Celja, ki jo je mamica poznala.«²⁸ Naslednja postaja (dnevniški zapis za 15. junij) je bilo zdraviliško mesto Anđelovac, kjer se spominja spanja v hotelih in kisle mineralne vode. 17. junija so prispeli v Paraćin, kjer je družina nekaj časa živela v prostorih izpraznjene nekdanje lekarne. Slovenska kolonija izgnancev se je po svojih močeh organizirala. Zadnji zapis iz dnevnika je naslednji: »Zjutraj je prišel v apoteko neki učitelj in je rekel, ako hočem iti k njegovima hčerkama se igrat. In šla sem. Tam sem ostala tudi na kosilu. V tem prebivališču smo ostali približno en teden, potem pa smo bili porazdeljeni po stanovanjih.«²⁹

Dnevnik je, upoštevajoč dejstvo, da gre za otroško kronistko, napisan izjemno zrelo, s tekočo besedo, morda celo z nekoliko literarne ambicije. Žal je Božena Orožen napisala le petnajst strani dnevnika, s prihodom v Srbijo pa se zapis konča. O življenju družine po juniju 1941 pričajo pisma domačim, v katerih mlada Božena poroča o svojem šolanju, prebranih knjigah in prijateljicah v Srbiji. Iz tega časa je ohranjena tudi njena spominska knjiga. Čas v Srbiji jo je izjemno zaznamoval, izgonu navkljub tudi pozitivno. Spoznala je veliko ljudi, odrasla in se začela učiti ruščine, ki je pozneje poleg slovenščine postala njen študij in poklic. Dnevnik lahko postavimo ob bok drugim spominskim zapisom, na primer Frana Roša ali Ervina Mejaka.³⁰

Kot dokument dnevnik dopolnjuje raziskave slovenskih izgnancev med nemško okupacijo Štajerske.³¹ Še toliko dragocenejši je kot pričevalec celjske zgodovine med okupacijo, saj je bilo mesto po eni strani vmesna postaja za izgnance iz nekaterih

drugih slovenskih krajev,³² po drugi strani pa je bilo iz samega Celja izgnanih več kot 1000 ljudi.³³

Delo na področju raziskovanja češko-slovenskih literarnih stikov in didaktike slovanskih jezikov

Poizvedba o bibliografiji Božene Orožen pokaže 102 vnosa v avtorstvu in soavtorstvu, pri tem imajo večinski delež strokovni članki, največ s področja celjskega in savinjskega domoznanstva in češko-slovenskih (literarnih) stikov. Sama je vse svoje delo skromno (po njenih besedah samokritično) imenovala »brkljanje« ali »paberkovanje«,³⁴ čeprav marsikateri zapis ti dve oznaki presega.

Orožnova v Češkem Krumlovu (Osrednja knjižnica Celje, domoznanski oddelek)

Kot očeta je tudi njo zelo zanimala češka književnost. V šolskem letu 1958/1959 je kot štipendistka raziskovala v Pragi. V tistem času je bila ena redkih, ki se je raziskovalno zanimala za zgodbo-

²⁸ Prav tam.

²⁹ Prav tam.

³⁰ Roš, *Slovenski izgnanci; Mejak, Izgnali so me v Srbijo*.

³¹ Prim. Fürst in Kocalj, *Slovenski izgnanci; Ferenc, Množično izganjanje Slovencev*.

³² Marđetko, *Trdnjava na jugu*, str. 10.

³³ Kregar, *Okupacijsko nasilje*, str. 143.

³⁴ Tavčar, *Slovenci za danes*, str. 251.

vino češko-slovenskih literarnih stikov.³⁵ Najbolj jo je zanimalo delo Zofke Kveder na Češkem in češke pisateljice in dramatičarke Gabriele Preissove (1862 - 1946). Preissova jo je še toliko bolj pritegnila, saj je dve leti živela blizu Celovca in se je zanimala za koroške Slovence.³⁶ Osrednja knjižnica Celje hrani nekaj njene korespondence iz tega obdobja, ohranjeni so dopisi arhivom in muzejem ter živahno pisemsko razpravljanje z njenim očetom, ki je polno namigov in nasvetov, kaj še naj razišče. V njeni osebni knjižnici je bilo v originalu več kot dvajset knjig Gabriela Preissove.

Izpostaviti je treba njene strokovne prispevke, ki so izšli v Celjskem zborniku ter Jeziku in slovstvu. V prvem *Veronika Deseniška in Barbara Celjska v češkem leposlovju* (1960), *Slovenski kraji in ljudje v spisih starejših čeških leposlovcev*: I. del (1968) in II. del (1970). V Jeziku in slovstvu *Češka predelava Prešernovega Krsta pri Savici* (1960), *Slavisti na Slovaškem in Moravskem* (1974), *Češko-slovenski kulturni stiki* (1977). V isti reviji je objavila še več drugih člankov iz didaktike, jezikoslovja in drugih tem.

Orožnova je bila tudi prevajalka iz češčine, čeprav je to dejavnost opravljala redko. Prevedla je dve knjigi, priročnik za otroke Františka Elstnerja (*To zmorem sam*, Mladinska knjiga 1967) in Karla Pichlíka (*Iz ruskega ujetništva v boj proti vojni*, Borec, 1968), poleg tega pa več člankov Miroslave Genčiove in Františka Benharta (prevodi Genčiove so izhajali v reviji *Otrok in knjiga*, Benhart, češki slavist, ki se je zanimal za slovensko sodobno književnost, pa v *Sodobnosti*).

Napisala je več delovnih zvezkov za ruski jezik³⁷, sodelovala pri pripravi predmetnega izpitnega kataloga za ruščino na maturi (1992) in je soavtorica *Rusko-slovenskega učnega slovarja* (1977, DZS).

³⁵ Zanimanje za raziskovanje češko-slovenskih literarnih in sploh stikov se je z drugimi češkimi in slovenskimi raziskovalci razmahnilo po osamosvojitvi in demokratizaciji obeh držav (prim. Vinkler, *Češko-slovenski in slovensko-češki slovstveni stiki*; Keršič-Svetel, *Češko-slovenski stiki*, Jensterle-Doležal, *Vzájemným pohledem*).

³⁶ *Závodský, Gabriela Preissová*.

³⁷ *Učbeniki z vajami v Cobissu niso vnešeni, so pa izvodi ohranjeni v zapuščini avtorice, nastali so v sedemdesetih letih.*

Univerza za III. življenjsko obdobje Celje

Božena Orožen je neposredno povezana z začetki ustanovitve Univerze za III. življenjsko obdobje, danes ene največjih tovrstnih institucij v Sloveniji. Leta 1991 se je po osmih letih na domoznanskem oddelku Osrednje knjižnice Celje upokojila, a je tedanji direktor Branko Goropevšek zapisal, da je sicer Orožnova vzela delovno knjižico, a je vedel, da sodelovanje še ni končano.

Božena Orožen in Janko Germadnik (takrat ravnatelj knjižnice) pred prostori študijskega oddelka Osrednje knjižnice Celje, ki je dala streho nad glavo Univerzi za tretje življenjsko obdobje

Takrat mlada upokojenka je najbrž na lastni koži izkusila, kaj pomeni po eni strani uživati za služen počitek in bonitete, ki temu pritečejo, po drugi strani pa še imeti željo po izobraževanju, srečevanju in po tem, da počneš nekaj koristnega. Prve univerze za tretje življenjsko obdobje so bile sicer ustanovljene v Franciji v sedemdesetih letih, v Sloveniji je bilo tovrstno izobraževanje starejših prvič poskusno vpeljeno 1984, uradno pa dve leti pozneje z ustanovitvijo ljubljanske univerze za tre-

tje življenjsko obdobje. Po vzoru Ljubljane je bila 11. aprila 1994 ustanovljena celjska univerza za tretje življenjsko obdobje, tega dne se je namreč prvič sestel domoznanski krožek pod vodstvom Orožnove. Pozneje so se člani dobivali dvakrat tedensko. Univerza je za srečanja uporabljala Levstikovo dvorano v tedanji celjski knjižnici, ki je tudi sicer vse od začetka ustanova, v okviru katere deluje. Božena Orožen je s sodelavci poleg ideje uspela najti rešitve za začetne finančne, organizacijske in prostorske težave. Pomembno je bilo sodelovanje z andragogi, ki so sodelovali pri ljubljanski univerzi.

Sčasoma je postajal izbor dejavnosti na univerzi vedno obsežnejši. Sistem se je utekel, rastoč interes v celjskem okolju pa je postopoma nakazoval potrebo po širitvi ponudbe. Od ustanoviteljice ni bilo upravičeno pričakovati, da bi polje svojega dela širila tudi na druge tematike, zato so se pridružili novi sodelavci. Od domoznanstva (predavanj in ekskurzij) se je ponudba razširila na jezike, glasbene in druge krožke. Orožnova je dejavnosti v okviru univerze organizirala do leta 2004.

Ustanovitev take institucije v razmeroma majhnem mestu v času, kjer pojem vseživljenjskega učenja še ni bil tako utrjen in razširjen, kot je danes, je bilo pogumno dejanje – zahtevalo je veliko dela in entuziazma vseh sodelujočih. Da gre za zgodbo o uspehu, potrjuje na primer statistika iz leta 2011: 46 krožkov, 611 članov, 42 prireditve, 4 razstave in vsega skupaj 12344 obiskovalcev prireditve in krožkov. Gre za pomembno ustanovo, ki širi kulturno in izobraževalno ponudbo mesta. Ob delu za generacijo tretjega življenjskega obdobja ni pozabila na mlajše, saj je bila od začetka del projektov mladinskega raziskovanja v Celju (Mladi za napredek Celja, danes Mladi za Celje).

Neumorno delo za popularizacijo domoznanstva

Božena Orožen je vrsto let organizirala ekskurzije, prireditve, razstave, krožke, predavanja in druge dogodke, ki so imeli skupni imenovalec v spoznavanju domačih krajev, njihove dediščine, zgodovine, književnikov. Vse to je organizirala v okviru različnih institucij, sprva v okviru šole, nato v okviru celjske knjižnice, Univerze za tretje življenjsko obdobje, Slavističnega društva Celje, dol-

go let je organizirala izlete s svojimi prijateljicami in kolegicami v okviru skupine Potovke.³⁸ Vsak dogodek je bil skrbno pripravljen, ekskurzije so bile opremljene z nekaj stranskimi vodiči, skriptami, ki so še danes lahko poučno branje za vsakega popotnika. Posebej dragoceno je bilo njeno poznavanje zamejstva in organiziranje ekskurzij tja v času, ko Slovence iz osrednje Slovenije od zamejcev ni delila le odprta šengenska meja, bila je tudi ena prvih, ki se je na Celjskem zanimala za slovensko izseljenstvo. S sodelavci je v knjižni obliki izdala šest obsežnih vodnikov *Slovstveni in kulturnozgodovinski vodnik po Sloveniji*.³⁹

Vedno je opozarjala na manj znane literarne avtorje in zgodovinske osebnosti. Diplomirala je iz literarnega dela pisatelja iz Savinjske doline, Janka Kača (1891–1952). Posebej ji lahko damo zasluge, ker je med prvimi v Celju obudila spomin na svetovno popotnico in pisateljico Almo Maksimiljano Karlin. Sodelovala je pri predstavi, *Pod košatim očesom* Alme M. Karlin. Predstava je prirejena oziroma dramatizirana po istoimenski noveli avtorice Alme Karlin. Prvič je bila uprizorjena leta 1990 in do danes ponovljena petinsedemdesetkrat.⁴⁰ Leta 1989 je v knjižnici postavila razstavo o Almi Karlin, otvoritev je pospremil recital deklet v (simbolno) tradicionalnih azijskih oblačilih.⁴¹ Razstava je zbudila nekaj pozornosti. Drago Medved je o njej poročal za Delo in pozval strokovnjake, naj o njej napišejo monografijo.⁴² Leta 1992 je bila »čisto tiho«, torej brez slavnostnega odkritja, na približno mesto rojstne hiše Alme Karlin na Ljubljanski cesti (hišo je uničilo bombardiranje med 2. svetovno vojno) vzdignjena spominska plošča, in sicer na njeno pobudo in na pobudo Osrednje knjižnice Celje.⁴³ Boženo Orožen lahko tako označimo za pionirko almoslovja, ki je svoj večji zagon dobilo šele čez dvajset let po razstavi in plošči s postavitvijo razstave v Pokrajinskem muzeju Celje (2009), odkritjem

³⁸ Seznam vseh dogodkov in tudi natančna bibliografija je objavljena v Strašek, Božena Orožen.

³⁹ Prim.: Orožen, *Slovstveni in kulturnozgodovinski vodnik po Sloveniji*. 1, Gorenjska, 1991.

⁴⁰ Ljubiteljsko gledališče Petra Simonitija.

⁴¹ T. P., *Razstava o Almi Karlin*.

⁴² Medved, *Bo kdo napisal biografijo svetovljanke Alme Karlin? Članek navaja tudi vse do tedaj maloštevilne zapise o Almi Karlin* (Janez Stanovnik, Olga Ratej, Janez Kajzer).

⁴³ Orožen, *Spominska plošča Alme Karlin*.

Božena Orožen s Petrom Simonitijem, ki je bil vrsto let njen sotrudenik pri teharskem ljubiteljskem gledališču 27. oktobra 2014 (*Osrednja knjižnica Celje, domoznanski oddelek*)

spomenika na Krekovem trgu (2010), v naslednjih letih pa gostujočih razstav po Sloveniji in tujini, simpozijev, prevodih njenih del, monografijah in podobno. Pred razstavo in ploščo Orožnove v javnem prostoru na veliko popotnico, razen skromnega groba na Svetini, ni spominjalo nič.⁴⁴

Sklep

S člankom sva poskusila pokazati obseg in raznolikost dela, ki ga je v dolgem, skoraj do zadnjih let aktivnem življenju, opravila profesorica Božena Orožen. Za svoje delo je sicer prejela nekaj nagrad, a je v samovrednotenju dela ostajala skromna, najbrž preskromna. Njeno delo je bilo z izjemo znanstvenega preučevanja slovensko-čeških literarnih stikov in nekaj razprav o didaktiki slovenskega jezika na poljudnoznanstveni ravni. Čemu torej pisati članek o njej v znanstveni zgodovinski reviji?

Enciklopedično znanje z raznih humanističnih področij, odlično poznavanje slovenske in

slovanskih zgodovin ter njena visoka večjezičnost so odlične kvalifikacije za kakovostno znanstveno delo. Dva bratranca Orožnove sta upokojena znanstvenika in univerzitetna profesorja, Martina Orožen (*1931), zgodovinska jezikoslovka, in literarni zgodovinar Matjaž Kmecl (*1934). Božena Orožen se za akademsko pot ni odločila. Ostala je zvesta svojemu mestu, ki ga je imela neskončno rada. Pol stoletja je izobraževala Celjane, tako dijake kot starejše, institucionalizirano in osebno. Njena vrata so bila vedno odprta za radovedneže in raziskovalce, vsakomur je rada pomagala po svojih močeh, znanje je delila prav do zadnjih dni, še v domu – pravzaprav je živela za delitev svojega znanja. Zaradi tega, pa tudi zaradi dosežkov, ki jih je mogoče objektivno vrednotiti (spomin na Almo Karlin, skrb za dediščino svojega očeta, znanstveno preučevanje češko-slovenskih literarnih stikov, literarni prevodi, pisanje učbenikov in slovarja), tudi če pustimo ob strani dolg seznam poljudnoznanstvenih objav, si profesorica Božena Orožen zasluži, da jo ohranimo v spominu kot pomembno slovensko humanistko in kulturno delavko.

⁴⁴ Orožen, *Samotna svetovna popotnica*.

Do podobnih ugotovitev je prišla tržaška profesorica Zora Tavčar, ki je konec devetdesetih let intervjuvala Boženo Orožen: »Za šesto izmed Slovenk v naši seriji sem izbrala eno tistih izjemno delavnic, a tihih in skritih slovenskih žena, ki v kulturnih središčih, odmaknjenih od prestolnice, opravljajo bogato znanstveno in kulturno-posredovalno delo, katerega osrednje središče in mediji le redko ovrednotijo, kaj šele nagradijo. Naj bo poklon ne samo njej, prof. Boženi Orožnovi z oddelka za znanstvene raziskave Študijske knjižnice v Celju, pobudnici dolge vrste kulturnih iniciativ v celjski regiji, dolgoletni profesorici na celjski gimnaziji, organizatorici razstav itd., pač pa tudi vsem tistim slovenskim ženam, ki jih zaradi njihove skromnosti javnost vse premalo pozna.«

Viri in literatura

Arhivsko gradivo

Domoznanski odderek Osrednje knjižnice Celje

Dnevnik Božene Orožen, 1941

Spominska knjiga Božene Orožen, 1941–1945

Članki in monografije

Ferlež, Urh. „Boženi Orožen v Spomin“.

Slavistična Revija 73, 2025, 1: str. 145–146.

Ferenc, Tone: Množično izganjanje Slovencev med drugo svetovno vojno. Izgnanci: zbornik slovenskih izgnancev 1941–1945 (Ur. Franc Šetinc), Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije, 1993, 19–107.

Fürst, Irena; Kokalj Kočever, Monika: *Slovenski izgnanci 1941–1945*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2014

Goropevšek, Branko. OROŽEN, Božena. (1929–2025). Obrazi slovenskih pokrajin. Mestna knjižnica Kranj, 2020. (citirano: 17. 3. 2025) Dostopno na naslovu: <https://www.obrazislovenskipokrajin.si/oseba/orozen-bozena/>

Goropevšek, Branko: *Človek živi, dokler se uči*. Celje: Osrednja knjižnica Celje, 2004.

Goropevšek, Branko: Oris življenja in dela prof. Janka Orožna. Orožnov zbornik (Ur. Marija Počivavšek), Celje: Zgodovinsko društvo, 13–22.

Jensterle-Doležal, Alenka (ur.): *Vzájemným pohledem: česko-slovenské a slovinsko-české styky ve 20. Století*. Praga: Národní knihovna České Republiky, 2011.

Jerovšek, Adriana idr.: *Mala enciklopedija, Božena Orožen, Osebnost mojega kraja*. Celje: Osnovna šola Frana Kranjca, 1999.

Keršič-Svetel, Marjeta: Česko-slovenski stiki med svetovnima vojnama. Zgodovinski časopis. 49/3, 1995, str. 427–454;

Kregar, Tone. Okupacijsko nasilje na Celjskem. Iz zgodovine Celja 4, Celje: Muzej novejšje zgodovine, 2004. 137–163.

Ljubiteljsko gledališče Petra Simonitija Celje: PS: 30 let. Celje: Ljubiteljsko gledališče Petra Simonitija, 2023.

Logar, Franc: *Slovenski izgnanci iz Celja 1941–1945*, Celje: Krajevna organizacija, 2007.

Mardetko, Aleš: *Trdnjava na jugu tretjega rajha: Celje med okupacijo 1941–1945*. Celje: Muzej novejšje zgodovine, 2021.

Medved, Drago: Bo kdo napisal biografijo svetovljanke Alme Karlin? Delo št. 225/31, 1989, str. 5.

Mejak, Ervin: Izgnali so me v Srbijo. Borec 29/1, 1977: 665–667.

Orožen, Božena: Moj oče Janko Orožen. Orožnov zbornik (Ur. Marija Počivavšek), Celje: Zgodovinsko društvo. 97–112.

Orožen, Božena: Samotna svetovna popotnica. Novi tednik št. 36/7. september 1989. str. 6.

Orožen, Božena: *Slovstveni in kulturnozgodovinski vodnik po Sloveniji. 1, Gorenjska*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, 1991.

Orožen, Božena: Spominska plošča Almi Karlin. Novi tednik št. 27/9. julij 1992. str. 8.

Orožen, Janko: *Opis Češkoslovaške republike*, Ljubljana: Umetniška propaganda, 1931.

Orožen, Janko: *Učbenik ruskega jezika*, Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1929.

Pekošak, Liza; Brezovšček, Aljaž: *Literarni potep po celjskih ulicah*. Celje: I. gimnazija, 2017.

Roš, Fran: *Slovenski izgnanci v Srbijo 1941–1945*. Maribor: Obzorja, 1967.

Strašek, Mia: *Božena Orožen*. Celje: I. gimnazija, 2024.

T. P. Razstava o Almi Karlin. *Novi Tednik* št. 37/14. september 1989. str. 8.

Tavčar, Zora: *Slovenci za danes*. Trst: Mladika. 1991.

Tavčar, Zora: *Slovenci za danes: 30 intervjujev z znanimi Slovenci in Slovenkami v emigraciji in doma*. Trst: Mladika, 1991.

Vinkler, Jonatan: *Češko-slovenski in slovensko-češki slovstveni stiki v 19. stoletju: doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2004.

Závodský, Artur. *Gabriela Preissová*. Praha: Divadelní ústav, 1962.

Zusammenfassung

„UND DIE GESAMTE LEBENSWEISHEIT IST VIELLEICHT, BEREIT ZU SEIN WIE DER TON DER FLÖTE...“

Lebensweg und Retrospektive der fachlichen Leistungen der Professorin Božena Orožen (1929–2025)

Der Beitrag behandelt das Leben und den beruflichen Weg der Professorin Božena Orožen (1929–2025), die einen prägenden Einfluss in den Bereichen der Slowenistik, der Slawistik, der Heimatkunde und des lebenslangen Lernens hatte. Sie wurde im Jahr 1929 in Celje in der Familie des bedeutenden Cillier Historikers Janko Orožen (1891–1989) geboren, was ihr Interesse für die Geisteswissenschaften und die spätere Berufsentscheidung zur Gymnasialprofessorin entscheidend beeinflusste. Während des Zweiten Weltkriegs vertrieben die deutschen Besatzer die Familie wegen ihrer nationalen Haltung nach Serbien. Von der Verhaftung bis zur Ankunft in Serbien schrieb Orožen ein Tagebuch, ein Zeitdokument, das uns den Blick eines jungen Mädchens auf die historischen Ereignisse zeigt, deren Teil sie war. Im Beitrag werden erstmals öffentlich Ausschnitte aus dem Tagebuch publiziert und dieses in den historischen Kontext der slowenischen Vertriebenen während des Zweiten Weltkriegs gestellt.

Nach dem Studium der Slawistik in Ljubljana unterrichtete Orožen mehrere Jahrzehnte Slowenisch und Russisch am Gymnasium in Celje. Neben

der pädagogischen Tätigkeit organisierte sie Exkursionen, verfasste Lehrbücher, Ausstellungen und Vorträge und widmete sich der Erforschung der Geschichte von Celje.

Vom Vater erbt sie auch die Liebe zur tschechischen Kultur. Sie war eine der ersten, die die slowenisch-tschechischen Literaturkontakte wissenschaftlich erforschte, wobei ihre Studien über Zofka Kveder und Gabriela Preissová hervorstachen. Dies stellt ihr einziges wissenschaftliches Betätigungsfeld dar, ansonsten schrieb sie populärwissenschaftliche Beiträge. Sie verfasste auch Übersetzungen aus dem Tschechischen.

Als eine der ersten beschäftigte sie sich mit Leben und Werk der Weltreisenden Alma Karlin und ihrer Popularisierung; sie organisierte eine Ausstellung und die Aufstellung einer Gedenktafel in Celje. All dies tat sie zu einem Zeitpunkt, als der Name Karlin noch recht unbekannt war. In den achtziger Jahren begann sie an der Abteilung für Heimatkunde der Bibliothek in Celje zu arbeiten, wo sie ihr wissenschaftliches und publizistisches Wirken fortsetzte. Im Jahr 1994 war sie eine der Hauptinitiatorinnen für die Gründung der Universität für den dritten Lebensabschnitt in Celje, mit der sie einen bedeutenden Beitrag zur Entwicklung des lebenslangen Lernens in Slowenien leistete. Mehrere Jahre leitete sie an dieser Institution einen Heimatkunde-Kreis und organisierte Veranstaltungen.

Mit ihrem breiten enzyklopädischen Wissen und unermüdlicher Arbeit trug Orožen zur Bewahrung und Popularisierung des slowenischen Kulturerbes bei. Ihre Bibliografie umfasst mehr als hundert wissenschaftliche Beiträge, Übersetzungen und Didaktik-Handbücher. Trotz außerordentlicher Leistungen blieb sie bescheiden und widmete den Großteil ihres Lebens der Forschung sowie der Bildung von Jung und Alt. Sie starb im Jahr 2025 in Celje, ihr Werk aber bleibt ein bedeutender Teil des slowenischen und noch mehr des lokalen kulturellen und wissenschaftlichen Erbes in Celje.

Schlagerwörter: Božena Orožen, Vertriebene, slowenisch-tschechische Literaturkontakte, Heimatkunde

Jurij Perovšek

»Nekaj impozantnega in mogočnega je bilo v njegovi naravi«¹

Pogled na slovo od dr. Ivana Šusteršiča ob stoletnici njegove smrti

Odzivi na Šusteršičevo smrt

Ko je 7. oktobra 1925 umrl najvplivnejši slovenski politik in prvak katoliškega gibanja v poznoavstrijski dobi, v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS; do 1920 Kraljestvo SHS) pa demonizirani »avstrijakant«² in v katoliški politiki od leta 1917 zavrženi dr. Ivan Šusteršič, so se od njega kljub negativnemu vrednotenju njegove osebnosti poslovili z bolj ali manj ideološko in politično neobremenjenim pogledom na njegovo delo. Seveda je pri tem veljal pregovor *de mortuis nil nisi bene*, a osnovna značilnost slovesa od nekdanjega »nekronanega vojvode kranjskega« je bila, da je bil v tistem trenutku v ospredju stvarni premislek Šusteršičevega dela, ki je odločujoče zaznamovalo slovensko zgodovino v predhodni politični dobi. To se je posebej pokazalo na liberalni strani, ki je bila v avstrijskem času Šusteršičeva nepopustljiva nasprotnica. Enako je veljalo obratno. Po nastanku jugoslovanske države liberalci starih zamer niso pozabili,³ v kulturnoboju pogledu pa jim je bila dobrodošla Šusteršičeva obsodba političnega katolicizma, ki jo je razvil po svojem razhodu z Vseslovensko ljudsko stranko (VLS). Kot vemo, se je v svoji brošuri *Moj odgovor*, ki jo je leta 1922 pripravil v tujini, kjer je bival po zlomu avstrijske oblasti, »z vsem svojim čustvovanjem« odrekel političnemu

katolištvu. Ta se je po njegovem prepričanju na Slovenskem »popolnoma izživel in nima nobene eksistenčne pravice več«.⁴ Je anahronizem, škodljiv slovenskemu ljudstvu, Jugoslaviji in katoliški Cerkvi.⁵ V liberalnem in drugem katoliški strani nasprotnem političnem tisku so objavili več daljših odlomkov iz Šusteršičevega *Odgovora* ter njegovih povzetkov.⁶ »Nikdo ne pozna klerikalne stranke tako v dušo in srce kakor on« – »njegov spis je zato avtentična slika slovenskega klerikalizma«, je 13. aprila 1922, na dan izida *Odgovora*, zapisalo liberalno *Jutro*.⁷ Kasneje se je z obtožbo političnega katolištva Šusteršič še enkrat oglasil. Jeseni 1922 mu je *Kmetijski list* omogočil, da je na njegovih straneh objavil očitke novemu vodji Slovenske ljudske stranke (SLS), v katero se je leta 1920 preimenovala VLS, dr. Antonu Korošču. Poudarjal je, da sta on in SLS brez čuta dolžnosti do volivcev, naroda, države in Cerkve, nestanovitna in brezvestna.⁸

V času njegove smrti Šusteršiča ni bilo več v politiki. Za njim je bil neuspešen poskus, da bi z Narodno ljudsko stranko (NLS), ki jo je ustanovil

¹ Slovenski narod, 9. 10. 1925, 2.

² O »avstrijakantstvu« in »avstrijakantih« glej Rahten, V prah strti prestol, 47–57.

³ Slovenski narod, 15. 4. 1922, 3. Prim. tudi Jutro, 14. 4. 1922, 2.

⁴ Šusteršič, Moj odgovor, 20, 21.

⁵ Prav tam, 17–21.

⁶ Slovenski narod, 14. 4. 1922, 1, 16. 7. 1922, 2; Jutro, 14. 4. 1922, 2, 15. 4. 1922, 2; Domovina, 14. 4. 1922, 1, 21. 4. 1922, 1–2, 5. 5. 1922, 1; Kmetijski list, 20. 4. 1922, 1–2; Naprej, 16. 4. 1922, 1–2; Avtonomist, 29. 4. 1922, 1. Prim. tudi Jugoslavija, 14. 4. 1922, 1. – Na Šusteršičevo brošuro so se odzvali tudi v katoliškem Slovencu. Označili so jo za pamflet in avtorjevo predrznost. (Slovenec, 13. 4. 1922, 1.)

⁷ Jutro, 13. 4. 1922, 1.

⁸ Perovšek, »Napredna fronta«, 257.

Ivan Šusteršič v prvih letih politične poti (Fabjančič, Ljubljanska kronika, 75)

po vrnitvi v domovino, 11. decembra 1922, ponovno deloval v političnem življenju. NLS, ki je zagovarjala pozitivno krščanstvo in ostro nasprotovala političnemu katolicizmu, je nastopila na volitvah v Narodno skupščino Kraljevine SHS 18. marca 1923. Doživela je popoln poraz. Prejela je 875 oziroma 0,49 odstotka glasov, kar je bilo Šusteršičevo dokončno slovo od politike.⁹ Živel je še malo več kot dve leti in pol.

Šusteršičevo smrt sta obeležili katoliška in liberalna stran, ob njej pa so se zadržali tudi slovenski pripadniki vsedržavne Narodne radikalne stranke, sicer nekdanji liberalni »starini«. Marksisti – socialisti in komunisti – je niso omenili. Pri SLS, kjer za Šusteršiča po njunem razhodu niso več našli dobre besede, so se od svojega nekdanjega voditelja korektno poslovili. Poudarili so, da je četrto stoletje odločilno vplival na slovenski narodni razvoj in žilavo deloval za uveljavljanje katoličanstva na Slovenskem. Spomnili so na njegovo veliko delavnost, parlamentarno spretnost, mojstrstvo v politični taktiki in na zasluge za gospodarski dvig kranjske dežele. Šusteršič je politiko *delal*, on jo je *ustvarjal*. Opazen je bil tudi poudarek njegove prijateljske zvestobe. Očitke o Šusteršičevi samovoljnosti in oblastnosti so povezovali z lastnostmi političnega voditeljstva. Izhajata iz zavesti, da sta koristni stvari,

ki jo voditelj zastopa. Dokler zagotavljata uspeh, je absolutizem moč zagovarjati, ob neuspehih se rodi odpor. To je stalen pojav v človeškem življenju, tako kot je naravno, da mladi izpodrivajo starejše. Šusteršičeva tragika je bilo prepričanje v moč habsburške monarhije, v kateri naj bi rešili jugoslovansko vprašanje. V obstoju Avstrije je videl tudi zagotovilo pred nevarnostjo, ki jo je predstavljal londonski pakt. Katoliška stran se je od Šusteršiča poslovila s priznanjem, da je slovenski politični zgodovini vtisnil pečat svoje krepke osebnosti in slovensko politiko dvignil »visoko nad našo običajno višino«. – »Njegovi duši večni mir in pokoj, njegovim dobrim lastnostim trajen spomin!«, je ob slovesu zapisal *Slovenec*. Devetega oktobra 1925 je na prvi strani objavil tudi Šusteršičevo zadnjo fotografijo.¹⁰

Na liberalni strani so se svojemu dolgoletnemu nasprotniku posebej posvetili. Ob Šusteršičevi smrti sta se opazno zaustavili Samostojna demokratska stranka (SDS) in Samostojna kmetijska stranka (SKS). Narodno socialistična stranka se je zadržala pri kratkem zapisu o njegovi politični poti, omenila pa je, da je bil ena od najbolj markantnih slovenskih političnih osebnosti. Odlikovali sta ga izredna nadarjenost in organizacijska sposobnost.¹¹ Podobno sta ravnala celjsko glasilo SDS *Nova doba* in glasilo SDS za podeželje *Domovina*. *Nova doba* je poročala o Šusteršičevi smrti in pridala, da je bil energičen in premišljen človek ter brezobziren politik. »Ni dvoma, da je mož imel v svojem delu dobre namene, a v politiki je že tako, da ni absolutne resnice.«¹² *Domovina* je svoje kratko poročilo zaključila z »Blag mu spomin!«¹³ Pri nekdanjih »starinih« so poudarili, da je bil eden najbolj sposobnih slovenskih politikov, politik izrednega formata, vseskozi premočrten, odločen in brez vsakih obzirov. Slovenski narod ga bo kljub njegovi dosledni avstrijski usmeritvi, ki ji je bil zvest do konca, ohranil v dobrem spominu.¹⁴

Vodilno glasilo SDS *Jutro* se je na Šusteršičevo smrt nemudoma odzvalo. Že 7. oktobra 1925 so

⁹ Perovšek, *Programi političnih strank*, 179; Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, 27. 3. 1923, 197.

¹⁰ *Slovenec*, 8. 10. 1925, 2, 9. 10. 1925, 1; *Domoljub*, 15. 10. 1925, 1–2.

¹¹ *Nova pravda*, 10. 10. 1925, 2.

¹² *Nova doba*, 10. 10. 1925, 3.

¹³ *Domovina*, 9. 10. 1925, 8–9.

¹⁴ *Narodni dnevnik*, 8. 10. 1925, 3.

za številko, ki je izšla naslednji dan, napisali uvodnik. Sporočal je, da je »nocoj (...) za vedno zatisnil oči mož, s čegar imenom in javnim delovanjem je zvezana četrstoletna najživahnejša in najburnejša doba političnega življenja Slovencev«. Uvodnik je spomnil na Šusteršičev odločen in samozavesten nastop na I. slovenskem katoliškem shodu leta 1892 in kasnejši politični vzpon, ki ga je podpiral ljubljanski knezoškof dr. Anton Bonaventura Jeglič. »Skoraj tja do prevrata sta si bila škof Jeglič in dr. Šusteršič najboljša zaveznika, kojih politika je bila absolutno ena in ista. V tem zavezništvu je bil dr. Šusteršič brez dvoma dostikrat slepo orodje: saj je pa tudi škof imel odločilno besedo v SLS potem časopisja ter podrejene duhovščine«, je, skladno z odklonilnim odnosom liberalne strani do škofa Jegliča, zapisalo *Jutro*. Ostalo je tudi pri dotedanjih liberalnih očitkih, da je z uslužnostjo Dunaju političnemu katolištvu na Kranjskem omogočil brezobzirno prevlado, a deželi je zagotovil lepe gospodarske uspehe. Njegovo vztrajnost in neupogljivost je zlomil šele potek vojne. Šusteršičeva narodnopolitična zamisel je bila napačna, svoje napake pa je priznal in skušal popraviti. V svoji brošuri se je zavzel za depolitizacijo Cerkve.¹⁵

Jutro je poudarilo, da je bil Šusteršič nesporno eden najsposobnejših in delavnih slovenskih politikov. S svojim delovanjem je zapustil globoke brazde v življenju slovenskega naroda. Liberalni strani je bil petindvajset let najbolj nevaren nasprotnik, za politično katolištvo pa je imel neprecenljive zasluge. Po duhu in volji je bil silnejši od svojih nasprotnikov v VLS, ki so v imenu Jugoslavije v letih 1917 in 1918 kričali »Križajmo ga«, in kot močnejši je tudi odšel iz tega sveta.¹⁶ Glavne poudarke iz svojega uvodnika je ponovilo tudi v nekrologu, ki ga je objavilo v isti številki. »Izredna politična nadarjenost, taktična spretnost in neumorna pridnost so mu pomagale od uspeha do uspeha. SLS je rasla z njim in on z njo«, je še dodalo. Opozorilo je tudi na Šusteršičevo pomembno vlogo v avstrijskem parlamentu in pozdravilo njegovo politično spreobrnitev, izpovedano v *Mojem odgovoru*. Pozabilo ni na njegovo srečno zakonsko življenje in se spomnilo

njegovega sina, ki je padel med vojno. »Kot človek je bil dr. Šusteršič mož železne volje in naravnost vzgledne pridnosti, vestnosti in točnosti. Za vedno ostane njegova slika kot ena najmarkantnejših v novejši zgodovini slovenskega dela našega (jugoslovanskega – op. J. P.) naroda. Umrli je ne zapustivši bogastva. Mir in pokoj njegovi duši!«¹⁷

Šusteršičeva smrt je bila tudi priložnost, da so na liberalni strani izrekli kritični pripombi tedanjemu vodstvu SLS. Prvo je *Jutro* z besedama »Križajmo ga« izreklo v uvodniku z dne 7. oktobra. K drugi ga je navedla *Slovenčeva* ugotovitev, da je Šusteršič politiko *delal*, jo *ustvarjal*. Ugotovitvi ni ugovarjalo, vprašalo pa je – če je bil Šusteršič nedosegljiv mojster politične taktike, kaj pa je potem Korošec? Odgovor je bil kratek: »Pravijo, da mojster skaza.«¹⁸

Drugo dnevno politično glasilo SDS, *Slovenski narod*,¹⁹ ki je s Šusteršičem dolga leta bil ideološki in politični boj, se je najbolj poglobil v Šusteršičevo politično delo in življenjsko usodo. Vodilo ga je stališče, da ob nasprotnikovi smrti minejo vse strankarske razlike, in mož stoji pred nami, kakor ga moramo gledati s pravilnega zgodovinskega pogleda. *Narod* je delil splošno mnenje, da je s Šusteršičem preminila najmarkantnejša politična osebnost predvojnih Slovencev. »Naj je sodba o njegovih političnih metodah in o njegovem političnem programu, ki je bistveno nasprotoval nacijskemu napredku Slovencev, še tako ostra in odločna, v okviru svojih programov, za SLS kot njen vodja je storil tako v organizatoričnem kakor v političnem pogledu toliko, kakor nihče pred njim in za njim. Slovenska politika pred dr. Šusteršičem je bila neurejena. Ž njim se je šele pojavila stranka, ki je natančno in do vseh podrobnosti vedela, kaj hoče in ki je tudi te svoje cilje uresničevala s skrajnimi sredstvi. Ta vsestranska politična brezobzirnost, koje ostrino je moralo okusiti v prvi vrsti slovensko napredno učiteljstvo ter prenašati tudi ostalo slovensko napredno občinstvo (javnost – op. J. P.), je prva značilnost dr. Ivana Šusteršiča, kot voditelja predvojne SLS. Skrivnost njegovih in njegove stranke uspehov tiči ravno v tem brezobzirnem

¹⁵ *Jutro*, 8. 10. 1925, 1. – O odnosu liberalne strani do škofa Jegliča glej Perovšek, *Na poti v moderno*, 84–109; isti, »Napredna fronta«, 106–110.

¹⁶ *Jutro*, 8. 10. 1925, 1.

¹⁷ *Prav tam*, 2.

¹⁸ *Jutro*, 9. 10. 1925, 2.

¹⁹ *Slovenski narod* je v roke SDS prešel novembra 1923. – Ravnihar, *Mojega življenja pot*, 163–164, 167–168.

skrajnem partizanstvu (strankarski politiki – op. J. P.), ki ga (...) pred njegovim pojavom v slovenski politiki niso poznali.«²⁰

Ivan Šusteršič v času politične moči
(Wikipedija)

»Dr. Ivan Šusteršič je bil kot oseba kakor ustvarjena za voditelja«, je nadaljeval *Slovenski narod*. »Kot tak je znal ravnati s kapricioznim strankarskim aparatom, kakor nihče pred njim. Bil je mojstrski organizator klerikalne stranke med Slovenci, zvest izvrševatelj smernic Mahničeve in Jegličeve ideologije. Nekaj impozantnega in mogočnega je bilo v njegovi naravi, kadar je ukazoval in ko ni trpel nobenega ugovora. *Politika mu je bila prej stvar volje kakor pa prepričanja.*« V političnem, socialnem in verskem pogledu ni bil reformator, odlikovalo ga ni tudi poznavanje visokih ideoloških vprašanj njegovega časa. Kot pristnemu političnemu praktiku mu je bila bližja čvrsta politična organizacija kakor politični programi, ki so mu bili le socialnoagitacijsko sredstvo strankinega boja. Po *Slovenskem narodu* je imel razhod v VLS idejno izhodišče. Šusteršič ni več mogel obvladovati mlajših sil v stranki, ki so klicale po političnem in idejnem reformatorju. Šele nato je spor v VLS odločil jugoslovanski državnopravni problem, povezan s Šusteršičevo vero v stabilnost Avstrije, ki naj bi mu zagotovila ponovno prevlado v stranki.²¹

Narod je poudaril še eno lastnost, ki je Šusteršiča dvignila v prve vrste slovenskih politikov in je lahko vzor vsakemu človeku, ki hoče delovati v javnem življenju. »To je bila njegova nezlomljiva

energija, njegova brezmejna pridnost in delavnost. V tem oziru ni poznal nobenega kompromisa in polovičarstva. Delal je noč in dan, žrtvoval ves svoj prosti čas stranki in vodstvu, nikdar počival, udarjal direktno, brez oklevanja, premišljeno in hitro. Osebna ambicioznost mu ni dala miru, pa je tudi druge nevidno gnala na delo. Tu bo morda skrivnost tiste delavnosti, ki se je pojavljala pred vojno v SLS in ki ji je donesla tolike zmage. Niso zmagale ideje klerikalizma in protinarodnega dela SLS, pač pa je zmagala delavnost in pridnost.«²²

Narod je v glavnih obrisih predstavil še Šusteršičevo politično pot in opozoril na njegovo veliko in upoštevano vlogo v dunajskem parlamentu. »Dosegel je vse časti, ki jih je mogla ranjka (rajnka – op. J. P.) Avstrija dodeliti človeku slovenske krvi.« Moč in veljava SLS pred vojno je bila njegovo delo. Svojemu habsburškemu trialističnemu programu je ostal zvest, kasneje pa je priznal zmoto svojih narodnopolitičnih ocen. Po vojni je nekoč vsemogočni vladar in politik v tujini duševno trpel in celo ostal brez potrebnih življenjskih sredstev. Preživel je s časnikarstvom in s sodelovanjem v švicarskih in drugih nemških listih.²³

Zadnja fotografija Ivana Šusteršiča
(Wikipedija)

Narod je poudaril Šusteršičevo prijateljsko zvestobo. »Kogar je vzljubil kot prijatelja, ni izdal za vse na svetu.« Prav tako je opozoril na Šusteršiče-

²⁰ *Slovenski narod*, 9. 10. 1925, 2.

²¹ *Prav tam*. Prim. tudi *Jutro*, 15. 10. 1925, 2.

²² *Prav tam*.

²³ *Prav tam*.

vo idealno zakonsko in družinsko življenje. Prepričan je bil, da bo ob njegovi osebnosti »mogel zgodovinar slovenske politične zgodovine načrtati monografijo politika, ki ne bo zaostajala za monografijami drugih mož večjih narodov. Pobijali smo njegove programe, ker so bili zmotni, nazadnjaški ter nacionarno škodljivi, toda njegove osebnosti, njegove volje in delavnosti, njegovega požrtvovanja se nismo mogli in smeli dotakniti.« Tu se začne spoštovanje. »Njegova nemirna duša naj najde sedaj mir in pokoj!«²⁴

Pogreb

»Osamljen – kakor hrast na planem – se je zrušil«, je v svojem poročilu o Šusteršičevem pogrebu, 9. oktobra 1925 v Ljubljani, zapisalo *Jutro*. O pogrebu, s katerega je objavilo tudi fotografijo, je najbolj podrobno poročalo. Šusteršič je, »zapuščen od onih, ki so mu nekdanj klekali hosana! in ga kovali v zvezde, (...) legel danes tudi k večnemu počitku. Le malo hvaležnih, ki so mu prisegli zvestobo tudi preko groba, ga je spremljalo na njegovi zadnji poti. Tem večja pa je bila udeležba onih, ki so mu bili v njegovem življenju častni nasprotniki, ki pa potem, ko je usoda odločila proti dr. Šusteršiču, niso odrekli bivšemu glavarju Kranjske niti stvarnih zaslug za dobrobit dežele, niti niso svojega političnega nasprotstva spremenili v osebno sovraštvo, ki še pred grobom ne preneha ...«²⁵ – S katoliške strani je poročilo o pogrebu podal *Slovenec*. »Pred Veličanstvom smrti«, je zapisal, »so se združile v ljubezni do pokojnika, v prijateljstvu, v hvaležnosti v spoštovanju in v občudovanju, vsak po svoje, nepregledne množice; vsi skupaj pa v zavesti, da se vrača v naročje matere zemlje velik mož. – Dr. Ivanu Šusteršiču so sledili na zadnjem potu oni, ki jim je kot prijateljem ostala do njega v srcih neokrnjena zvestoba do groba, in oni, ki so se v vrvežu političnih bojov oddaljili od njega nič manj nego se je oddaljil on od njih; a vsem tem so se pridružili tudi oni, ki so kot načelni nasprotniki njegovega svetovnega naziranja svoj čas bojevali z njim brezobziren političen boj. In prav in lepo je tako! – Prijatelji od početka do konca, idejni nasprotniki od včeraj, in politični nasprotniki – sobojevniki izza časa najhujših strankarskih bojov, so se strnili

Stavba Ljudske posojilnice na Miklošičevi 6 v Ljubljani, kjer je Šusteršič živel in imel odvetniško pisarno po vrnitvi iz tujine (*Ilustrirani Slovenec*, 30. 8. 1925, [12])

v nepregledne vrste, da se poklonijo spominu in zemskim ostankom *doktorja Ivana Šusteršiča*.²⁶

Šusteršičev pogreb se je pričel ob štirih popoldne. Takrat so prenesli krsto z njegovimi zemeljskimi ostanki v predverje stavbe Ljudske posojilnice na Miklošičevi 6, kjer je po vrnitvi v Ljubljano živel in imel svojo odvetniško pisarno. Frančiškanski patri so odmolili molitve, moški zbor Ljubljane je zapel »Usliši nas, Gospod«. Nato so krsto prenesli v frančiškansko cerkev, kjer je pater dr. Gvido Rant, ki je vodil pogreb, ob številni asistenci opravil cerkveni obred. Po obredu se je razvil žalni sprevod, ki so ga začele sirote iz Marijanišča in Lichtenurna ter skupina nameščencev ljubljanske cestne električne železnice (Šusteršič je bil pred smrtjo upravni svetnik in podpredsednik družbe, ki je bila njena lastnica). Sledila sta mrtvaški voz, ki so ga vlekle štirje črni vranici, in voz z venci, katere so Šusteršiču poklonili Komisija za upravo imovine nekdanje dežele Kranjske, Ljudska posojilnica in Prometna banka (Šusteršič je bil njun ustanovitelj in dolgoletni načelnik oziroma zaslužni predsednik upravnega sveta), pravnik in organizator tujskega prometa dr. Valentin Krisper (s trakovi v državnih barvah in napisom »Dobra Vaša dela naj Vam svetijo v večnosti«), rodbina trgovca in tovarnarja Karla Pollaka, rodbina nekdanjega člana izvršilnega odbora in načelstva SLS ter njenega poslanca v kranjskem deželnem zboru dr. Vladislava Pegana, rodbina notarja dr. Antona Galleta in drugi. Žalne

²⁴ Prav tam.

²⁵ *Jutro*, 9. 10. 1925, 3, 11. 10. 1925, 4.

²⁶ *Slovenec*, 10. 10. 1925, 2.

ga spreveda so se udeležili vodje oblastnih uradov na čelu z zastopnikom odsotnega velikega župana ljubljanske oblasti, dvornim svetnikom dr. Jankom Kremenškom, predsednik in podpredsednik Višjega deželnega sodišča v Ljubljani dr. Janko Babnik in dr. Anton Rogina, vodilni liberalni politik v dvajsetih letih, nekdanji poverjenik, podpredsednik in predsednik Deželne vlade za Slovenijo (DVS) in minister dr. Gregor Žerjav, nekdanji poverjenik v Narodni vladi SHS v Ljubljani (Narodna vlada), predsednik DVS in vidni politik SLS dr. Janko Brejc, nekdanji liberalni prvak, deželni in državnozbornski poslanec, dolgoletni ljubljanski župan in kasnejši predsednik Pokrajinske uprave za Slovenijo Ivan Hribar, nekdanji državno- in deželnozbornski poslanec SLS in kranjski deželni glavar, dvorni svetnik Fran pl. Šuklje, francoski vicekonzul v Ljubljani Paul Josephe de Flache, člani gerentskega sveta Ljubljane dr. Dinko Puc, Josip Turk in Anton Likozar, stolni kanoniki dr. Jožef Lesar, dr. Mihael Opeka, dr. Ivan Svetina in dr. Jožef Šiška, prior nemškega viteškega reda pater Valerijan Učak, profesorja Teološke fakultete v Ljubljani dr. Aleš in dr. France Ušeničnik, kranjski župnik in dekan ter nekdanji državnozbornski poslanec Katoliške narodne stranke Anton Koblar, kamniški župnik in dekan ter nekdanji deželnozbornski poslanec SLS Ivan Lavrenčič, župnik pri Sv. Jakobu v Ljubljani Janko Barle, župnik pri Sv. Petru v Ljubljani Janez Petrič, župniki Janez Piber v Šenčurju, Avgust Šinkovec v Mekinjah, Matija Škerbec v Trziču in Janez Ivan Štrajhar v Borovnici, prefekt v Zavodu sv. Stanislava kaplan Janez Komljanec, profesor v Zavodu dr. Franc Perne, nekdanji poverjenik v DVS in poslanec SLS v Narodni skupščini Kraljevine SHS inž. Dušan Sernec, njen poslanec v skupščini Franc Kremžar in nekdanji poslanec dr. Ivan Stanovnik, nekdanji deželnozbornski poslanci SLS Mihael Dimnik, Franc Drobnič, Fran Jaklič (tudi nekdanji strankin državnozbornski poslanec), Evgen Jarc (tudi nekdanji strankin državnozbornski poslanec) in dr. Ivan Zajec, ter precej nekdanjih starejših županov in zaupnikov SLS. Številno so bili zastopani Šusteršičevi stanovski kolegi na čelu s predsednikom Odvetniške zbornice dr. Danilom Majaronom in predsednikom Notarske zbornice dr. Aleksandrom Hudovernikom. V sprevodu so bili še nekdanji liberalni deželnozbornski poslanec, ljubljanski podžupan, poverjenik v Narodni vladi, poslanec Jugoslovanske demokratske stranke v Za-

časnem narodnem predstavništvu Kraljestva SHS in predsednik Ljubljanske kreditne banke dr. Karel Triller, člani upravnega odbora Ljudske posojilnice, predstavniki Zveze slovenskega kmetkega ljudstva (ZSKL) – nekdanji poverjenik v DVS in načelnik Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev Albin Prepeluh, tajnik Samostojne kmetijske stranke dr. Drago Marušič in tajnik ZSKL Janko Bukovec –, predsednik Kmetijske družbe Ivo Sancin, zastopniki Univerze in raznih korporacij ter mnogi uradniki nekdanjega deželnega odbora in številni ljubljanski meščani. Veliko je bilo duhovnikov.²⁷ Sprevod je od frančiškanske cerkve potekal preko Marijinega (Prešernovega) trga in Frančiškanskega mostu (glavni most na Tromostovju) proti magistratu, mimo škofijske palače in stolnice, čez Krekov trg, skozi Kopitarjevo ulico mimo Jugoslovanske (Katoliške) tiskarne, preko Jubilejnega (Zmajskega) mosta, po Šentpetrski cesti in nato proti pokopališču pri Sv. Križu. V kapelici na pokopališču so pevci še zadnjič zapeli pokojniku v spomin. Na grobu se je od njega poslovil župnik Janez Piber. »Pretresljivo je naslikal duševno trpljenje dr. Šusteršiča v izgnanstvu in njegov iskreni duševni preokret.«²⁸ Piber je dejal: »Dragi Ivan Šusteršič! Tvoje roke so ostale čiste, čiste vse življenje! Bil si naš vodnik, diplomat, politik in narodni gospodar in si dvignil naš narod, da sedaj uživa ugled tudi na zunaj, zlasti med Slovani. Izročamo Te materi zemlji, mili domovini brez bogastva! Odšel si v pregnanstvo. Ko smo te obiskali v pregnanstvu, kako si lepo govoril o naši državi in narodnem edinstvu! Dejal si nam, kar je rojeno, mora trpeti! Doživel sem Hozana (slavo – op. J. P.), sedaj doživljam tudi veliki petek trpljenja. – In mi, Tvoji prijatelji, s Teboj! Mi hočemo nadaljevati Tvoje delo, Tebi ostnemo zvesti. Narod Te nikdar ne pozabi!«²⁹ Nato se je od Šusteršiča v imenu kmetških poslancev nekdanjega kranjskega deželnega zbora poslovil Franc Drobnič.³⁰ »Ob ihtenju žalujoče rodbine in globokem ganutju (ganotju – op. J. P.) vseh navzočih je sprejela zemlja, kar je bilo smrtnega na dr. Ivanu Šusteršiču.«³¹

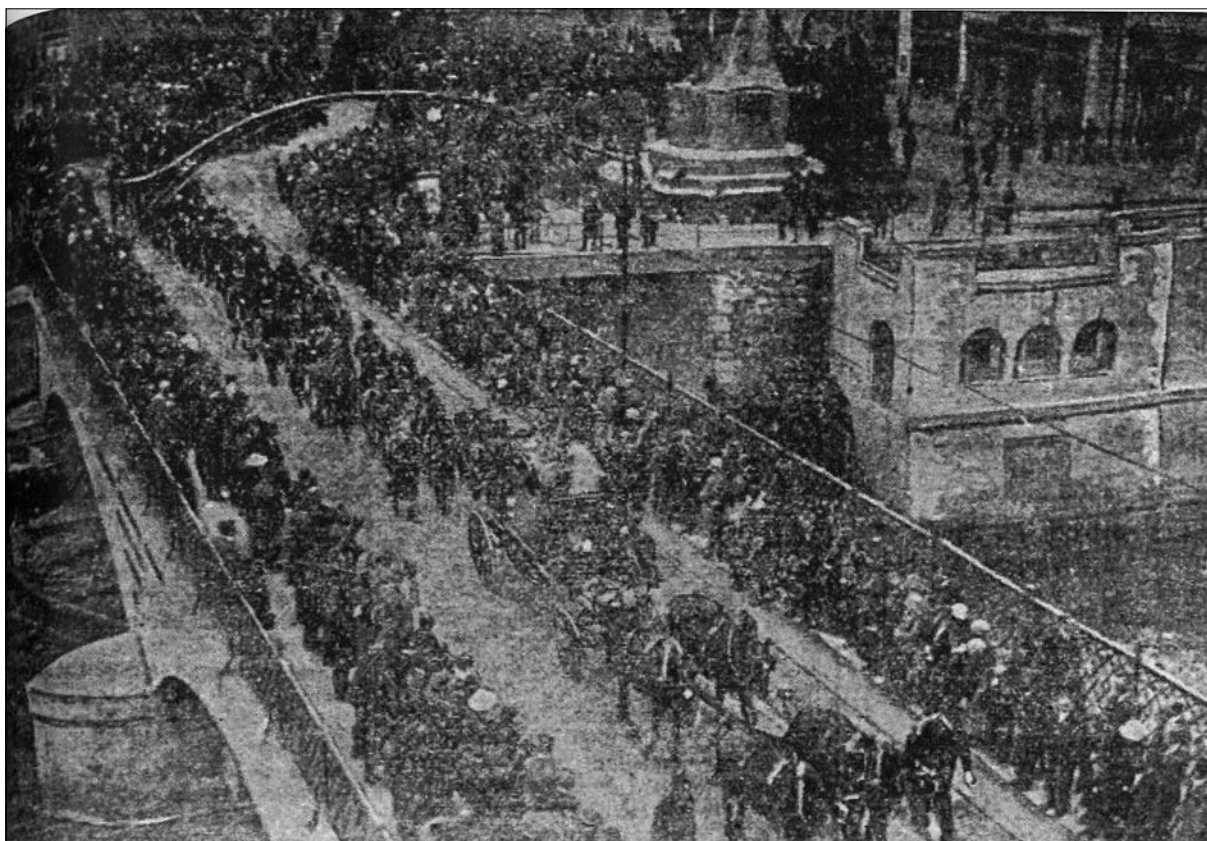
²⁷ *Prav tam; Kmetki list*, 14. 10. 1925, 2; *Slovenski narod*, 9. 10. 1925, 6, 14. 10. 1925, 3.

²⁸ *Jutro*, 9. 10. 1925, 3, 11. 10. 1925, 4.

²⁹ *Kmetki list*, 14. 10. 1925, 2. *Prim. tudi Jutro*, 9. 10. 1925, 3.

³⁰ *Slovenec*, 10. 10. 1925, 2.

³¹ *Jutro*, 9. 10. 1925, 3.

Šusteršičev pogreb 9. oktobra 1925 v Ljubljani (*Jutro*, 11. 10. 1925, 4)

Šusteršičev pogreb je dobil politični odmev, ki se je slišal z liberalne in radikalske strani. *Kmetijski list* je opozoril, da se ga nista udeležila ne Korošec in ne poslovodeči podnačelnik SLS Bogumil Remec. Pripomnil je, da bi bili današnji strankini veljaki brez Šusteršiča, ki ima za Slovence velike zasluge, »ena sama velika ničla«. Njegovo zapuščino naj bi tudi skoraj v celoti zapravili. Ko se je žalni sprevod pomikal mimo škofije, so bila njena vrata zaprta, s poslopja nekdanje Katoliške tiskarne pa ni visela niti najmanjša žalna zastavica. Šusteršič je pred smrtjo bolehal in po *Kmetijskem listu* naj bi od tedanjih visokih predstavnikov SLS prihajale neumestne in prav malo krščanske opazke, ko se je, po kapi, boril z njo.³² Da se njegovega pogreba ni udeležil nobeden od tedanjih voditeljev SLS, sta opozorila tudi *Jutro* in *Narodni dnevnik*.³³ *Dnevnik* je dodal, da so ga na zadnji poti v častnem številu spremljali njegovi nasprotniki, medtem ko ni bilo tistih, ki so uživali plodove njegovih zmag in po njem podedovali prednosti prve slovenske stranke.

³² *Kmetijski list*, 14. 10. 1925, 1, 2, 3.

³³ *Jutro*, 9. 10. 1925, 3; *Narodni dnevnik*, 10. 10. 1925, 4.

»Ker stara garda Šusteršičevih osebnih porijateljev je polnoštevilno prišla in pokazala zvestobo do svojega voditelja.« Šusteršičev pogreb je bil iskren, vsi, ki so ga spremili, so storili to, da izkažejo zadnjo čast možu, ki je bil velik, ki je bil delaven in sposoben kot malokateri. »Da si je to spoštovanje nazaj pridobil dr. Ivan Šusteršič, večletni izgnanec, je bila njegova zadnja zmaga, ki ga je zvesto spremljala na njegovi zadnji poti.«³⁴

Slabšalna vrednostna ocena Ivana Šusteršiča, ki je dolga desetletja veljala v slovenskem zgodovinskem spominu, se je v zadnjem obdobju umaknila resni znanstvenoraziskovalni obravnavi.³⁵ Tej se je

³⁴ *Narodni dnevnik*, 10. 10. 1925, 4.

³⁵ *Grdina, Nekronani vojvoda kranjski*, 369–382, isti, *Janko Pleterški*, 134–138, isti, *Nekaj opazk*, 351–365; *Pleterški, Šusteršič; Rahten, Zadnji slovenski avstrijakant*, 195–208, isti, *Zur Biographie*, 331–337, isti, *Šusteršiči*, 443–456, isti, »Šusteršičevi pravaši«, 323–345, isti, *Vrnitev »nekronanega vojvode kranjskega«*, 84–94, isti, *Šusteršič – Vzpon in padec*, 277–311, isti, *Republikanska alternativa*, 349–365, isti, *Ivan Šusteršič; Bergant, Kranjska med dvema Ivanoma. – Od starejše literature velja omeniti Erjavčevo Zgodovino katoli-*

letos pridružila še monografska publikacija *Ivan Šusteršič v kranjskem deželnem zboru*, ki jo je ob stoletnici njegove smrti izdalo Muzejsko društvo njegove rojstne Ribnice. Ko je umrl, se je pokazal znak za tak pogled.

Šusteršičev grob na današnjih Žalah v Ljubljani
(Foto: Jurij Perovšek)

Viri in literatura

Tiskani viri

Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, Ljubljana 1923.

Časopisni viri

Avtonomist, Ljubljana 1922.
Domoljub, Ljubljana 1925.
Domovina, Ljubljana 1925.
Ilustrirani Slovenec, Ljubljana 1925.
Jugoslavija, Ljubljana 1922.
Jutro, Ljubljana, 1922, 1925.

škega gibanja in Škerbčev Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja.

Kmetijski list, Ljubljana 1922.
Kmetijski list, Ljubljana 1925.
Naprej, Ljubljana 1922.
Narodni dnevnik, Ljubljana 1925.
Nova doba, Celje 1925.
Nova pravda, Ljubljana 1925.
Slovenec, Ljubljana 1922, 1925.
Slovenski narod, Ljubljana 1922, 1925.

Literatura

Bergant, Zvonko: *Kranjska med dvema Ivanoma: idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje*. Ljubljana: Inštitut za globalne politične študije, 2004.

Erjavec, Fran: *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*. Ljubljana: Prosветna zveza, 1928.

Grdina, Igor: *Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Šusteršič*. *Zgodovinski časopis* 50, 1996, št. 3, 369–382.

Grdina, Igor: Janko Pleterški, Dr. Ivan Šusteršič 1863–1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma. *Zgodovinski časopis* 52, 1998, št. 1, 134–138.

Grdina, Igor: Nekaj opazk o Šusteršičevi politiki pred in med prvo svetovno vojno. *Zgodovinski časopis* 53, 1999, št. 3, 351–365.

Ivan Šusteršič v kranjskem deželnem zboru, ur. Rahten, Andrej ... [et al.]. Ribnica: Muzejsko društvo, 2025.

Mestni arhivar (Fabjančič, Vladislav):

Ljubljanska kronika. Kronika Mestne občine ljubljanske 1, 1934, št. 1, 61–76.

Perovšek, Jurij: *Na poti v moderno: poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.

Perovšek, Jurij: »Napredna fronta«: organizacijske, idejne in politične poteze slovenskega liberalizma med svetovnima vojnima. Maribor: Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča, 2024.

Perovšek, Jurij: *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času kraljevine SHS (1918–1929)*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1998.

Pleterški, Janko: *Dr. Ivan Šusteršič 1863–1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma.*

- Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC, 1998.
- Rahten, Andrej:** Dr. Ivan Šusteršič – vzpon in padec državnika pozne habsburške monarhije. *Studia Historica Slovenica* 11, 2011, št. 2–3, 277–311.
- Rahten, Andrej:** *Ivan Šusteršič: der ungekrönte Herzog von Krain: die slowenische katholische Bewegung zwischen trialistischem Reformkonzept und jugoslawischer Staatsidee.* Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2012.
- Rahten, Andrej:** Republikanska alternativa Karađorđevićem ali habsburška restavracija?: poskus ocene političnih načrtov dr. Ivana Šusteršiča v emigraciji. *Pirjevčev zbornik: poti zgodovine med severnim Jadranom, srednjo in vzhodno Evropo: ob 70. obletnici akad. prof. dr. Jožeta Pirjevca*, ur. Bajc, Gorazd, Klabjan, Borut. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales; Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2011, 349–365.
- Rahten, Andrej:** Šusteršiči – zgodovina kranjske legitimistične rodbine. *Kronika* 58, 2010, št. 2, 443–456.
- Rahten, Andrej.** »Šusteršičevi pravaši« – geneza trijalističnega savezništva slovenskih katoliških narodnjaka i dalmatinskih pravaša. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru.* 2010, sv. 52, 323–345.
- Rahten, Andrej:** *V prah strti prestol: slovensko dožemanje habsburške dinastije v postimperialni dobi.* Celje: Društvo Mohorjeva družba: Celjska Mohorjeva družba, 2023.
- Rahten, Andrej:** Vrnitev »nekronanega vojvode kranjskega«: zadnja leta političnega delovanja dr. Ivana Šusteršiča. *Tretji dan.* 39, 2010, št. 9–10, 84–94.
- Rahten, Andrej:** Zadnji slovenski avstrijakant: prispevek k politični biografiji dr. Ivana Šusteršiča. *Zgodovinski časopis* 53, 1999, št. 2, 195–208.
- Rahten, Andrej:** Zur Biographie von Dr. Ivan Šusteršič (1863–1925). *Österreichische Osthefte* 41, 1999, hf. 2, 331–337.
- [Ravnihar, Vladimir]:** *Mojega življenja pot: spomini dr. Vladimira Ravniharja*, ur. Cvirn, Janez, Melik, Vasilij in Nečak, Dušan (Ljubljana, 1997).
- Škerbec, Matija:** *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja.* Cleveland (Ohio): samozaložba, 1956–1957.
- Šusteršič, Ivan:** *Moj odgovor.* [Volders na Tirolskem]: samozaložba, 1922.

Spletni vir

Wikipedija

Tonček Kregar

Božidar Godec: Spomini lovca na taborišče smrti

»Brutalnost se lahko sčasoma pozabi, premosti, ako pa ti kdo oskruni dušo, te ponižuje v tvojem intelektu: to povzroča za vedno dosmrtno sovraštvo.«

Med Slovenci, taboriščniki v Dachauu, je bil tudi celjski inženir rudarstva Božidar Godec (1900 – 1976). V Hrastju pri Limbušu rojeni Godec je prihajal iz narodno zavedne in prosvetljene družine, saj je bil njegov oče Anton nadučitelj v Limbušu, posestnik, vinogradnik, ustanovitelj tamkajšnje hranilnice, obenem pa strasten ornitolog, ki je napisal več znanstvenih del, med drugim je na otoku Palagruža dve leti preučeval selitev ptic in za svoje delo prejel tudi več priznanj in odlikovanj.

Božidar Godec se je karierno selil po Jugoslaviji, med drugim je v začetku tridesetih let dvajsetega stoletja služboval v rudniku Ljubija v Bosni, kot profesor rudarstva učil v srbskem Knjaževcu in rudarski šoli Celju, kjer se je tudi ustalil in ustvaril družino (sin Jurij je bil rojen leta 1932 v Ljubljani). Bil je tudi geometer na regulaciji Savinje od Tremarja do Celja. Že leta 1941 se je vključil v odporiško gibanje na območju Laškega. Na njegovem domu so se zbirali aktivisti Osvobodilne fronte, sodeloval pa je zlasti pri zbiranju orožja in drugega materiala za partizanske enote, do katerega je zaradi svoje službe in položaja imel dostop. Po izdaji ga je 19. avgusta 1942 gestapo aretirjal in odpeljal v celjski Stari pisker, v katerem je bil zaprt skoraj pet mesecev. Očitno zbrani dokazi proti njemu niso bili tako obremenjujoči, da bi, kot stotine drugih sotrpinov, končal pred strelskim vodom na dvori-

Božidar Godec v študentskih letih (1924–1925)
(Muzej novejšje zgodovine Celje)

šču celjskega ali mariborskega zapora, ampak je bil januarja 1943 s transportom poslan v Dachau.¹ V

¹ SI AS 1931, RSNZ SRS, šk. 856, mapa 117-5, Seznam oseb, ki so ostale do konca vojne v koncentracijskem taborišču Dachau. V njegovi personalni mapi oz. kartoteki članov zveze borcev NOV, ki jo hrani MNZC, je kot dan aretacije

njem, oz. v enem od njegovih zunanjih taborišč je ostal vse do osvoboditve.²

Čeprav se je po vojni v okviru preiskave domnevnega sodelovanja dachauskih taboriščnikov z Gestapom in v širšem kontekstu Dachauskih procesov, omenjalo tudi njegovo ime, ni podatkov, da bi tozadevno bil kakorkoli preganjan oz. prizadet.³ Pač pa je kot strokovnjak zasedal pomembne položaje po vsej Jugoslaviji ter bil za svoj prispevek v NOB leta 1962 odlikovan z Medaljo za zasluge za narod.

Svojo taboriščno kalvarijo je opisal deset let po vrnitvi iz Dachaua, pod naslovom *Spomini lovca na taborišče smrti*, pri čemer že sam naslov priča o lovski strasti, ki jo je podedoval po očetu. Skoraj petnajst strani dolg tipkopis ni bil nikoli objavljen, leta 2024 pa je po zaslugi potomcev skupaj z ostalo taboriščno zapuščino (obleka, portret, taboriščna številka...) našel svoj prostor v Muzeju novejši zgodovine Celje. Na tem mestu ga objavljamo v povsem avtentični obliki, brez uredniških in lek-torskih posegov.⁴

Božidar Godec: Spomini lovca na taborišče smrti

Preteklo je že nekaj let od največje zablode nemške kulturnosti – od dobe zloglasnih koncentracijskih taborišč in ker postajajo spomini teh, ki so tam prebili leto, dve, tri in tudi štiri z dneva v dan bolj medli in ker je teh tudi z vsakim dnevom vedno manj, vredno je nam lovцем – dahavcem zbuditi spomin ob priliki 10-letnice osvoboditve na tista ponižanja in opisati za tiste čase tako značilne dogodke.

Stari dahavec ali Kazetler, kakor smo se ponosno imenovali je v svoji žalosti bil podvržen tipični hierarhiji vsakega zapora ali taborišča. Novinec naj si/bo pri vojaki – tam je regrut poznani tip prišleka ali pa v taborišču, je pač novinec, in treba je, da preteče gotova doba, da se znajdeš v kaosu deset tisoč ljudi. Starega dahavca si spoznal ne samo po obleki, ki si jo je znal priorganizirati, vse njegove kretnje rok, nog, orlovska izvežbanost pogleda na levo, desno, spredaj in obenem za hrbtom, drža, značilno gibanje ušes, da se ujame vsak sumljivi glas esesovskega stražarja – vse to je rezultiralo tipičen profil Himlerjevih sužnjev, ki so nosili leta in leta mučno težo ujetništva in silo nehotene skupnosti.

Kdor pride iz samote in kdor je bil tam dolgo, smatra za največjo srečo priti in najti se med ljudmi.

Ali ni paradokсно, da si je vsak dahavec želel biti sam, čisto sam! Sila, ki te je pritisnila, da si vsak dan, vsako minuto živel v družbi drugega, katerega je mučila ista uničujoča mora ujetništva – ta sila je naravni nagon človeka preobrazila v nekaj protislovnega.

Ti nisi človek, Ti si samo številka, kos lesa, ki ga reka z drugim splavlja in ki končno čaka, da ga reka nekje naplavi, kjer bo ta les tam zgnil.

Leta in leta preidejo. Po hladnem vetrovnem zimovanju pride spomlad, ki nam jo naznanjajo drevoredni topoli v glavni taboriščni ulici, nato poletje s svojo pekočo vročino in končno pisana jesen s svojim svežim krompirjem, plavim zeljem in svinso peso.

Ti pa životariš tja v en dan in čakaš na smrt pod počasi vrtečimi se kamni večnega mlina. Koliko želja vsaj enkrat sebi dokazati, da si še človek – ne samo

naveden 17. 8. 1942, zaporniški meseci v Starem piskru pa niso zabeleženi, čeprav Godec to obdobje v spominskem zapisu tudi sam omenja.

² V omenjeni kartoteki je ob Dachauu kot kraj internacije naveden tudi Kottern, ki pa ga Godec v svojih spominih zgolj bežno omenja. Gre za Kottern – Weidach, eno izmed 169. zunanjih izpostav taborišča Dachau. V prostorih takajšnje tekstilne tovarne so taboriščniki izdelovali letalske dele za podjetje Messerschmitt. (KZ-Außenlager Kottern-Weidach – Wikipedia, pridobljeno dne 24. 01. 2025) Božidar Godec je najverjetneje prav tam dočakal osvoboditev, o čemer pa, žal, v spominih ne piše.

³ SI AS 1931, RSNZ SRS, šk. 837, mapa 100-6, Seznam agentov in nemških uslužbencev med vojno. (Za posredovanje podatkov iz Arhiva RS se zahvaljujem dr. Tadeju Cankarju.)

⁴ Za digitalizacijo tipkopisa se zahvaljujem študentki Pii Žižek.

Ing. Godec Božidar.

SPOMINI LOVCA NA TABORIŠČE SMRTI.

=====

Preteklo je že nekaj let od največje zablode nemške kulture - od dobe ~~zlo~~ glasnih koncentracijskih taborišč in ker postaja spomini teh, ki so tam prebili leto, dve, tri in tudi štiri dneva v dan bolj medli in ker je teh tudi z vsakim dnevom vedno manj, vredno je nam lovcem - dahavcem zbuditi spomin ob priliki 10-letnice osvoboditve na tista ponižanja in opisati za tiste čase tako značilne dogodke.

Stari dahavec ali Kazetler, kakor smo se ponosno imenovali je v svoji žalosti bil podvržen tipični hišearhiji vsakega zapora ali taborišča. Novinec naj si bo pri vojaki - tam je regrut poznani tip prišleka ali pa v taborišču, je pač novinec, in treba je, da preteče gotova doba, da se znajdeš v kaosu 10.000 ljudi. ~~Kakakaka~~ Starega dahavca si spoznal ne samo po obleki, ki si jo je znal priorganizirati, vse njegove kretne rok, nog, orlovska izvežbanost pogleda na levo, desno, spredaj in obenem za hrbtom, drža, značilno gibanje ušes, da se ujame vsak sumljivi glas ~~in~~ esesovskega stražarja - vse to je rezultiralo tipičen profil ~~Hitlerjevih~~ sužnjev, ki so nosili leta in leta mučno težo ujetništva in silo nehotene skupnosti.

Kdor pride iz samote in kdor je bil tam dolgo, smatra za največjo srečo priti in najti se med ljudmi.

Ali ni paradokсно, da si je vsak dahavec želel biti sam, čisto sam! Sila, ki te je pritislila, da si vsak dan, v sako minuto živel v družbi drugega, katerega je mučila ista uničujoča mora ujetništva - ta sila je ~~osnoven~~ nagon človeka preobrazila v nekaj protislovnega.

Ti nisi človek, Ti si samo številka, kos lesa, ki ga reka z drugim splavlja in ki končno čaka, da ga reka nekjenaplavi, kjer bo ta les tam zgnil.

Leta in leta preidejo. Po hladnem vetrovnem zimovanju pride spomlad, ki nam jo naznanjajo drevočedni topoli v glavni taboriščni ulici, na to poletje s svojo pekočo vročino in končno pisana jesen s svojim svežim krompirjem, plavim zeljem in svinsko peso.

Ti pa životariš tja v en dan - in čakaš na smrt pod počasi vrtečimi se kamni večnega mlina. Koliko želja vsaj enkrat sebi dokazati, da si še človek - ne samo lakota, žeja, utrujenost, suženj in rezultat bednega dneva, izmučen, kaznjenec številka ta in ta.

Le mnogo samozavesti je lahko obdržalo dahavca nad vodo - naravni nagon lik živinskemu za svoj obstoj in dokler je tak individij bil močan dovolj svojo individualnost zatreti, sebe izključiti, ne misliti na svojo preteklost, na svojo družino, na svoj dom, je postal pust ujetnik ter le tako imel moč se boriti za svoje golo življenje.

Ako pa te je znova zazebló, ko si prečital pismo žene in spodaj videl otroške črke sina, ako so se pojavili spomini na srečne domače slike - tedaj so se otprle stare rane in nova so začele krvaveti v tvoji duši.

Naslovna stran tipkopisa (Muzej novejšje zgodovine Celje)

lakota, žeja, utrujenost, suženj in rezultat bednega dneva, izmučen kaznjenec številka ta in ta.

Le mnogo samozavesti je lahko obdržalo dahavca nad vodo – naravni nagon lik živinskemu za svoj obstoj in dokler je tak individij bil močan dovolj svojo individualnost zatreti, sebe izključiti, ne misliti na svojo preteklost, na svojo družino, na svoj dom, je postal pust ujetnik ter le tako imel moč se boriti za svoje golo življenje.

Ako pa te je znova zazeblo, ko si prečital pismo žene in spodaj videl otroške črke sina, ako so se pojavili spomini na srečne domače slike – tedaj so se odprle stare rane in znova so začele krvaveti v tvoji duši.

Kako se je potem čuditi, da je dovedla čisto navedna beseda izrečena od tovariša, ali kako slučajno nehoteno vprašanje pravo eksplozijo v tebi. Ljudje, ki živijo v takih okoliščinah med seboj, ki se morajo medsebojno podpirati, ki si medsebojno lajšajo težke ure ter ubijajo domotožje, so si med seboj kaj radi nevšečni. Sklepajo se prijateljstva, pa tudi sovraštva se pojavijo, ki trajajo še preko te dobe. Da – kriza se imenuje tako razpoloženje. Preko teh kriz je bilo treba preiti, premostiti jih je bilo treba za vsako ceno, kajti ni bolj rahločutnega bitja, kakor je ujetnik.

Ta se sicer zna tudi smejati. Vendar je njegov smeh poln histerije, ki služi samo zato, da poedinega spravi preko te krize.

»Ne morem več, tega ne prenesem več!« te besede so značilen alarm za vso okolico. Pogum in intuitivna moč kakega tovariša – pa je kriza prebrodena, sicer je vesel samo-morilec na od elektrine nabiti žici, ki je obdajala pošastno in tako značilno vsako taborišče.

Pa tudi laži so bile koristne. Obstojala je v taborišču cela skupina ljudi, ki so si dnevno izmišljevali najrazličnejše senzacionalne novice, ki so imele na dušo ujetnika blaženo dejstvo. Zapadna vojska se je gotovo izkrcala stokrat prej v Franciji, tako da takrat, ko se je zares, nihče ni mogel verjeti in šele ko so ujetniki, ki so delali v tovarnah zunaj taborišča to vest potrdili, sem verjel resničnosti te novosti.

Zapor v taborišču je v svojem bistvu čisto nekaj drugega kakor zapor v ozkem prostoru jetniške celice.

Ko sem jo premeril mnogo in mnogokrat stopajoč od okna do vrat v petih korakih, ko sem nešteto krat iskal vsako poškodovano mesto v ometu zidu in čital napise nesrečnikov, ki so bili pred menoj v zloglasnem »piskru«, sem bil nemiren in s strahom čakal, kedaj se odprejo vrata brez kljuke; vendar vedel sem, da se odprle bodo. Enkrat se morajo odpreti in po petih mesecih so se res tudi. V ozki mali celici je vladala neka specifična psihoza, psihoza upanja, bojazni, duševne impresije in borbe proti nečloveškemu mučenju in pretepanju. Vladala pa je tudi strašna psihoza nezaupljivosti proti sotrpinu, kajti videl sem pred seboj le vohuna in se bal, da vsako misel slišijo in ujamejo celo puste stene celice.

Ujetnik taborišča pa je podvržen drugi miselnosti. Tak ujetnik ima možnost se gibati prosto na površini tudi nekaj tisočkrat večji kakor v celici; tam lahko govori, s katerimi se mu le zljubi in v taborišču tudi dela in hodi na delo tudi izven taborišča ter pride tako v stik z ljudmi, ki delajo v takih delavnicah po svobodni pogodbi. Skratka, mi smo jim rekli civili.

Zavest, da spada človek v taborišču v one vrste ljudi, ki imajo samo dolžnosti a nobenih pravic, ta zavest ustvarja v ujetniku brezprimerno ponižujočo psihozo, ter ga spravi na pasiviteto brezdušne snovi.

Razmerje ujetnika do uniformiranja je določeno in odvisno od avtoritete njegove od nikogar omejene volje. Smrtna glava na njegovi kapi je njihova iniciativa, ujetnik mora se samo slepo pokoravati. Ujetnik je kakor zvezan vol, ki je odvisen od brutalnosti mesarja. Kolikokrat sem se spomnil slike iz pastirske otroške dobe. Ujetnik je kakor obad, ki mu otroci vtaknejo v telo travno bilko, a ga potem v svoje veliko veselje spuste v zrak, da vzleti svoj zadnji polet.

Da – to je bil Dachau 20-tega stoletja.

Masovni umor, glad, brutalnost, smrtni ples, – še več – sistematsko uničevanje duše ujetega človeka in to je bil največji zločin nemške rasne kulture. Brutalnost se lahko sčasoma pozabi, premosti, ako pa ti kdo oskruni dušo, te ponižuje v tvojem intelektu: to povzroča za vedno dosmrtno sovraštvo.

Nemški vojni stroj se je v svoji neizprososti podil proti vzhodu Evrope: bil je kakor vrtavka, ki se vrti vsled sredobežnih sil kar naprej in vsa Nemčija je bila en sam odmev kovinskega zmagovalnega kričečega glasu fanfar.

V koncentracijskem taborišču so nas gnali na prostor za apele, kjer smo poslušali lajanje Hitlerja in spremljajočo zmagonosno pijano hreščečo godbo.

Esesovci so nam prinašali s ponosom vedno nova poročila o potopljenih brutoregister tonah in, da bo vojne kmalu konec ter, da bo šele potem za nas prišlo pravo delo – dviganje ruševin in obnova Nemčije.

Torej sužnji še naprej!

Po teh dogodkih – posebno pa po Stalingradu pa je zapíhal v taborišču nov veter. Ujetniki so bili naenkrat prebrani po poklicih ter uporabljeni kot delovna sila v vojni industriji, v raznih delavnicah, v tovarni konzerv, pri montaži industrijskih objektov, v tovarni kablov in v raznih šivalnicah uniform. Stražarji niso imeli več pravice ljudi brezsmiselno ubijati, napraviti nanje prosti lov, ako se jim je hotelo zabave; celo hrana se je takrat nekoliko izboljšala in tisti, ki so delali so dobili za malico košček kruha z margarino, edino maščobo v celi vrsti izbranih taboriščnih jedi, kakor je to bilo rdeče zelje, svinjska pesa, vodena krompirjeva juha, letalsko pivo in nedeljske juhe s redko plavajočimi rezanci.

Takrat je bila taboriščna parola: da je prisilno delo v Nemški vojni industriji samo kratka predhodna preiskusna doba ter, da bodo ujetniki nato spuščeni in se zaposlili kot svobodni delavci v Nemčiji. Mnogi so upali – mnogi pa so dvomili v to čudno dobrohotnost nemške soldateske in zadnji so imeli prav. Taboriščno mučenje se je nadaljevalo, samo v nekoliko zabubani obliki in neverjetne primitivne življenjske razmere so še poslabšale stanje v taborišču, kajti 14–16 urni delavnik pod divjimi, vedno priganjajočimi besedami kapov kriminalcev in nekaterih kapov Poljakov je ujetnike izčrpavalo do skeleta.

Uničevanje ujetnikov je zamenjal nov način – način industrializiranega umora.

Umori kot privatna zabava stražarjev so sicer prenehali, vendar pretepanje izmučenih ujetnikov

je šlo naprej in temnice za taboriščno kuhinjo so bile vedno polne nesrečnikov. Te temnice, imenovane bunker so bile trepet vseh taboriščnikov, kajti kdor je sedel v njih ni dobil več tednov zadostne hrane. Vendar so umori bili že masovni ter dosegli proti koncu taboriščnih dnevov tudi 150 žrtev dnevno, kajti umor taboriščnika je bila tudi smrt vsled pegavca in drugih za taborišče značilnih bolezni. Tudi najbolj stroga higijena v tem kaosu ljudi ne bi mogla preprečiti širjenje te ušivljive bolezni.

Umor je bilo izstradanje, umor: duševno mučenje, umor: nenasitno prisilno delo.

V tistih časih, ko je ujetnik postal za nemško vojno industrijo neki element delovne sile je v taborišču nastal delovni urad. Načeloval mu je SS oficir, ostala mesta pa so zasedli ujetniki sami, večinoma Nemci, a proti koncu je bilo tudi nekaj Jugoslovanov. To je bila v taboriščni hijerarhiji najvišja stopnja in tako-rekoč sigurno mesto za izognitev vseh smrtnih transportov, vseh eksperimentov štabnega zdravnika Dr. Rascherja v zastekleni kabini, iz katere so izsesali zrak, kakor da si v višini 10.000 in tudi 15.000 m in tudi vseh poizkusev univ. profesorja in člana Viljemovega instituta Dr. Klause Schillinga na takratni malarični postaji. Izognil pa se je tudi tak taboriščnik visoke hijerarhije poiskusni injekciji flegmoničnih obolenj ali pa skoraj vedno s smrtjo končanega poiskusa Dr. Rascherja držati izmučeno telo ujetnika 2 uri in še več v ledeno hladni vodi, nakar so ga onesveščenega vrgli v posteljo med naga telesa dveh ujetih žensk iz Ravensbrücka, da ga z svojo telesno toploto zbude zopet k življenju.

Nacionalsocialistična medicina je osnovala svojo znanost na skrunjenju človeka ter zgubila popolnoma svoj človeški etos.

Taboriščni delovni urad je imel nalogo zbirati za poedine delovne komande ujetnike pa tudi izbirati delovno silo za t. zv. zunanje komande Dachaua, tudi koncentracijska taborišča, ki so ležala v območjih vojne industrije večinoma v Allgau-u na Bavarskem. Vsaka taka komanda je imela svojega kapo, ki je bil ali nemški kriminalcec ali pa kar je bilo večino-

ma slučaj politični ujetnik Nemec ali Poljak. Proti koncu 1945 leta je bilo tudi nekaj kapov Slovencev. Vloga kapa je bila za ujetnike življenskega pomena. Če je bil kapo kriminallec je pomenil strah in trepet političnih ujetnikov; ako pa je bil politični ujetnik, se je njegova vloga spremenila v čuvanje ujetnikov, ker takoj je opozoril svoje ljudi, da se bliža nevarnost. Mnogo Slovencev pa ne hrani dobre spomine le na nekatere redke kape Poljake, ki se niso znali zoperstaviti brutalnosti esesovskih priganjačev. Ne morem in ne smem tukaj pozabiti kapa plantaže Waldhausera iz Št. Petra pri Celovcu, ki je za nas Slovence imel vedno budno oko ter nas čuval in ščitil kjer je le mogel, saj je sam govoril po naše.

Tako je v zgodnji spomladi 1944 leta iz taboriščnega delovnega urada naletel v glavni taboriščni ulici na mene Hans ter me izpraševal, ako znam kaj botanike. Hans je bil nemški socialist ter že od 33 leta v taborišču. Bil je po poklicu profesor. »Da botanike znam le toliko, kolikor mi je dala srednja šola in nič več«. Delal sem takrat na plantaži pri ureditvi botaničnih gred zdravilnih rastlin, plantaža je bila za taboriščem, ter je smatral, da že poznam zdravilna zelišča. Povedal mi je novost, da je esesovski intendant taborišča Filipek prišel na idejo, da je treba zbirati zelišča, ki bi se surova pridodavala enolični hrani ujetnikov in s tem napravil korak proti skorbutu, ki je začel nadlegovati veliko število taboriščnikov.

Naj bom pripravljen in naj ostanem doma. Tako sem čakal teden dni in se skrival po blokih, dokler me neki dan nenadoma pokliče stražar in odvede na komandaturo taborišča. Tam me postavi pred neka vrata v prvem nadstropju in zaukaže čakati. Ne pomnim ali so kedaj ure trajale tako dolgo, kakor tiste minute čakanja. Vse se je odprlo pred menoj – do natančnosti sem skušal najti tega, ki me je izdal prenašanja tajnih taboriščnih poročil, raznih vesti, ki so mi jih donášali Čehi, med njimi Dr. Blaha in Marek iz Prage, v duhu sem si sugeriral, kako bom reagiral na srepa vprašanja gestapovca in že sem se videl v temnem bunkerju za taboriščno kuhinjo. Ko se prikaže doglavniški oficir, kateremu sem se predstavil po smešni, nečastni taboriščni formalnosti: »Ujetnik ta in ta, šte. ta in ta, prosim tega in tega dovoljenja za vstop«. Tišina. Mož vstopi v sobo in

me pusti samega. Tako čakam skoraj celo uro. Nato se odpro na drugi strani vrata in pokliče me neki debeli civilist s tipično bavarsko izraznostjo, pa vendar duhovitega obraza. Običajna vprašanja slede: Vi ste Jugoslovan? Študirali v Ljubljani? – Da. Botaniko – da. Postaja mi vroče. Pri profesorju Jesenkotu? Da. Znano ime. Da. Hm! Zakaj sem v taborišču? Molčim. Kadite? Da. Kontakt še ni postavljen, ker vidim pred seboj le gestapovca. Končno pove, da ima stolico za botaniko na monakovski univerzi! Ali je to samo pretveza in zanka? Ne verjamem. Takoj nato izvleče iz velike mape slike. Gre na konec sobe in vpraša kakor v srednji šoli profesor botanike, kaj je to in kaj je to. Slede odgovori slovenskega izobraženca, ki se je zanimal za gobarenje ter na gredah zdravilnih zelišč na plantaži taborišča dan za dnem prečitaval nedolžne napise tablic pri vseh mogočih rastlinah: *Achillea millefolium*, *angelika silvestris*, *tussilago farfar*, *verbascum thapsiforme*, *pulmonaria officinalis* in celo *gentiana germanica* seveda. Še ni dosti!

Izvleče is druge mape nove risane pole, – glej ga – gobe! To bo že lažje. Z debelim prstom pokaže na *boletus edulis*, naš užitni goban, na kukmak, *psaliota arvensis* in dežnico.

Mož ni zdaleka slutil, da je moj poklic riti pod zemljo in ukaniti rudarskega škrate, ki tako rad skriva zemeljske zaklade in, da mi je botanika le v toliko znana, v kolikor je nekdanje rastlinstvo ustvarilo naše premogokopne sklade.

Vražja preiskušnja je bila končana – prvič mi je sovražnik v taborišču podal za slovo roko.

Drugi dan ob peti uri po apelu že stoji ob meni mlad stražar z nemškim policijskim psom, ob moji strani pa dvoje neznanih tovarišev. To je bila tako zvana botaniška komanda – unikum v dachavski nesmiselnosti.

Nekje nam je nekdo vtaknil v roke ročne jerbaze in hajd iz prvega zidu – drugega zidu in tretjega zidu v okolico Dachaua.

Mojima tovarišema je sijalo veselje iz obrazov. Visok široko-plečati še razmeroma malo izčrpan je bil moj tovariš Tadej – govoril je jasno mehko poljščino – bil je samo z živci že precej na ostrini. Imel je za seboj že štiri semestre prava na varšavski univerzi.

Vsaka beseda v njem je izražala brezmejno mržnjo na svoje tlačitelje. Drugi je bil isto tako Poljak, 20-letni mož z bistrimi pogledi – bil je ujet v vojski in po poklicu kravar. Stjepan smo ga klicali in jaz sem mu dal naziv Bathory ker je iz meni nerazumljivih vzrokov se vedno delal norce iz Rusov. Saj je dobro vedel, da je poljski kralj Stefan Bathory hotel osvojiti Moskvo. Tadeuš je imel tudi vedno seboj malo knjižico, podobno prvi izdaji Prešernovih pesmi, naslov ji je bil: *Pan Tadeusz*, ep poljskega pisatelja Mickiewicza. Z navdušenjem domoljuba mi je čital iz te knjige posebno rad lovske prizore. Knjigo je čuval v tajnem izrezu pod suknjo in mi je še danes uganka, kako jo je vtihotapil v taborišče in od kod.

Vsak dan se je menjal stražar, ki nas je spremljal po okolici in sosednih vaseh Dachaua. Vsak dan je bilo potrebno stražarja prepričevati, da so zdravilne rastline zelo redke in da je potreba daleč iz močvirja ali v gozd, da jih nabere vsak poln jerbas. In tako smo se navadno nazaj grede ustavili ob kaki poljski cesti in nabrali poln jerbas rmanovega listja, katerega so potem kuharji razsekljali in zmetali v kotel krompirjeve juhe, ki je s svojimi bornimi kalorijami morala zadostiti lačne ujetnike.

Od stražarjev je bilo potem odvisno ali je to »pri-silno delo« postalo muka ali pa le običajen pohod v okolico, kajti posebno nevarno je bilo iskanje gob po Dachauskih hostah. Vse troje nas ujetnike je neki tak boječi stražar postavil v vrsto pet korakov eden do drugega in tako smo kakor v strelcih prehodili hosto, on zadaj s puško na gotovs – s psom na vrvi – mi pa v frontni črti naprej. To vem, da je tisti dan vsaka goba bila strupena – molčali smo ves dan.

Vendar ko je prišel čas zbiranja gob, intendant kuhinje je že poskrbel, da so gobe bile oddane zunaj taborišča za esesovsko kuhinjo. Tako so bili tovariši v taborišču deležni gob le v toliko, v kolikor smo jih pod obleko pritihotapili skozi vrata v taborišče.

Spomnim se nekega takega prizora. Nekje smo našli travniške šampinjone. Tudi Tadej jih je takoj spoznal, ker jih je jedel in nabiral v močvirnem Polesju, od kod je bil doma – Bathory pa je strašno nezaupljivo gledal na te pečurke in svaril mene, naj vse pustimo. Doma je bil iz Galicije, daleč na kmetih in pečurke sploh ni jedel. Pa pridemo do intendanta, ki nam veleval vse oddati v njihovi kuhinji. Tam me

ves divji pokliče neki esesovec – očitno kak doglavinik ter zaukaže, da sedem v kuhinji – češ najprvo bomo na tebi – slavinar – preiskusili jed. Toda kuhar se je muzal – spoznal je zablodo, zamastil je ponvo, gobe začinil in jedel sem po tolikih letih pečene pečurke. Okrog mene pa so stali esesovci in s pravim sadizmom so me gledali, kako delam samomor! V njihovih očeh je sijala perversnost tako, da sem se že začel bati, da ni primešal morda kdo od njih k jedi kakega strupa. Vendar sem se šampinjonov najedel in še polne žepe pritihotapil v taborišče za prijatelje.

Tako sem potem vedno pri oddaji gob skušal dvmi v njih užitenost ter silil v to, da jih prvi preiskusim. Včasih se je posrečilo – vendar le včasih.

Dachau je visoka močvirnata planota in na severnem robu tega močvirja leži taborišče. Zato je vsa okolica okrog taborišča močvirnata. Severni del pokrajine pa je nizko gričevje, podobno Dolenjski in zelo rodovitno. Na severni strani nizkih gričev so smrekovi gozdovi, južna stran pa posejana s skrbno obdelanimi polji. V taki prirodi ima divjačina ugodne pogoje za razvoj. Ni ga bilo pohoda v okolico, da ne bi videli po nekoliko komadov srnjadi, posebno zjutraj in zvečer. Srnjad je lepo razvita in rogovje zelo podobno domačemu. Povsod so bile narejene visoke preže, krmišča in solnice. Jelenjad se je zadrževala severno od Dachaua v velikem gozdu, skrbno negovana od rusastega logarja, katerega smo velikokrat srečali in ki nas je vedno nevoljno opazoval kako smo križarili po njemu v brezskrbnem revirju. Kajti povsod so ob robeih gozdov stali napisi, ki so prepovedovali vstop v gozd! Tudi table »ne vznemirjajte divjačine« niso bile tako redke. Vendar šlo je za »višje cilje«, za zbiranje gob in v senci je bilo tudi prijetneje!

Pač pa nisem opazil lepe jelenjadi, tudi rogovje ni tako razvito kakor pri nas v Bački in Slavoniji. Tudi zajcev ni bilo toliko kakor pri nas – pač pa mnogo fazanov.

Neposredno za taboriščem skoraj do reke Amper je bil živalski vrt. Obdan je bil z visokim zidom – na sredi pa je bil majhen ribnik z lovsko hišico. V začetku, ko so še bili v taborišču sami nemški politični ujetniki je bila tu razna divjačina – potem pa je

postal živalski vrt masovni grob ujetnikov, proti koncu 44 leta pa so v tem živalskem vrtu začeli gojiti razna zdravilna alpska zelišča. Ko smo tako enkrat prekopavali blizu ribnika neko parcelo in pripravljali površino za saditev encijana, smo naleteli čisto nizko pod rušo na množično grobišče in še progaste uniforme niso bile slečene iz ujetnikov. Kmalo smo si razložili, od kod to grobišče – saj so ujetnike navadno zažigali v krematoriju. Na znotranji strani vrtnega zidu je bil ves zid okrušen od strelav in svinčenke smo še izkopavali iz zidu, svinčenke, katere so prebodle telesa nesrečnih fisilirancev.

Lovišče vzhodno taborišča in lovišče na plantaži je bilo najemniško. Posedoval ga je esesovski general Pohl – Monakovski prvenec in nekaj pobočnik Himlerja, ki je bil komandant vseh smrtnih taborišč: Dachaua, Mautthausena, Natzweiler-a, Flossenburga, Lublina, Guzena itd. Ta general je imel posebno na ujetnike, ki so delali na plantaži piko, ter je sam osebno večkrat preiskoval steklene rastlinjake in pisarne, kjer so delali ujetniki in stikal za dozdevnimi skritimi radijskimi sprejemniki. Vse mu je prišlo na um, vse je spreobrnil in razmetal, da bi pa pogledal za stikalno ploščo v mlinu za nemški poper – tu mu je manjkalo tehničnega znanja – bil je namreč pred letom 1932 monakovski obrtnik – kajti tam je bil res skrbno skrit in montiran sprejemnik.

General Pohl je od časa do časa prišel na obisk na plantažo taborišča, kjer je tudi stanoval ali pa se je pripeljal na obisk komandantu plantaže Vogt-u, ki je bil doma iz Banjaluške okolice. Na plantaži pa sta stanovala tudi dva častna politična ujetnika Avstrijca – neki diplomat, ki so ga Nemci poslati v Dachau naravnost iz Prage, kjer je bil v diplomatski službi Avstrije ter Canaval – drugi visoko izobraženi urednik bivšega dunajskega časopisa – »Telegraf«.

Godčev portret iz Dachaua, ki ga je leta 1944 naslikal njegov poljski tovariš Porulsky (Muzej novejšje zgodovine Celje)

Ta bivši diplomat je imel nalogo osebno streči generala Pohla in tako smo zvedeli za nas ujetnike najlepšo novost, ki nas je razveselila, nam dala pogum in vedno in zopet vedno pomagala prebroditi duševne krize.

Vogt in Pohl sta sedela v sobi ob geografskih kartah Rusije – avstrijski diplomat pa je pred malce priprtimi vratmi čakal v predsobi s taso kave, mleka in kruha v roki. General Pohl se je ravno vrnil z ruske fronte ter razlagal katastrofo, katera se tam pripravlja. Bilo je to v zgodnji spomladi leta 1944.

Besedo za besedo si je ta avstr. diplomat zapomnil in nam toplo prinesel v barako na plantaži kjer smo delali Canaval, poljski slikar Porulsky, Leon Kiziazolucki, bivši adjutant maršala predvojne Poljske Jožefa Pilsutskega, Čeh Marek, bivši šef varnostne službe prezidentove pisarne na Hradčanih in še neki

poljski profesor, katerega ime je bilo tako težko si zapomniti za naše slovensko uho.

Novica je bila tako važna, da sem jo sklenil takoj prenesti naprej. Hitim proti skupini ujetnikov, ki so ravno obirali cvetje pljučnika ter naletim tam na prvega Slovenca inž. Lavrič Rudolfa iz Ljubljane, kateremu hitro povem splet presenečenj – avtentičnih dokazov nemške agonije, ki se je za Stalingradom za nas vlekla tako čudno počasi.

Začudo – Pohl, ki je navadno ostal v Dachauu samo en dan, se je tokrat ustavil na plantaži v lepem upravnem poslopju. Rano zjutraj ga vidim, kako pride iz plantaže s šoferjem in puško na ramenih. Pred poslopjem je stal uplenjen voz olivno zelene barve podoben džipu. Poljaki so ga takoj spoznali za svojega in imenovali vojni voz. Mislil sem, da je to običajni pregled lovišča ali pa odstrel enega srnjaka.

Kako sem se čudil ko je komaj 200 m od nas nenadoma ob robu gozda obstal džip, general se je iz sedeža dvignil in odmeval je rezek pok – prvi-drugi – tretji. Čez kratko uro je šofer v džipu pripeljal poln voz srn in srnjakov pred upravno poslopje. Tudi nedorasla mladina je bila med njimi. General se še ni povrnil. Opoldan je že ležalo okrog 15 kom srnjadi v veži plantažnega upravnega poslopja in zvečer se je streljanje nadaljevalo in še drugi dan, dokler general ni postreljal vse kar leze ino gre v revirju.

To je torej bila smrt dahauske srnjadi.

Prej brutalen lov na ujetnike, obešenje, plinjenje, okuženje s flegmoničnimi, tifuznimi in malaričnimi bakterijami, umor v podpritisu atmosferskih prilik ali v ledeni vodi – sedaj umor nad divjačino. Človek je že leta 1944 postajal kolikor toliko dragocen material nemške vojne industrije, zato je perversiteti treba zadostiti, pa naj si bo to samo na žlahtni srnjadi.

Vse to je barbarsko nenaravno – vendar še zdaleč ne najkrvavejši odlomek v smrtnem mitu oskrunjenega stoletja.

Marsikateremu ujetniku je bila smrt odrešitev mučenja. Ako preneha biti srce, ako ne slišiš ničesar več, ne vidiš nič več, ne čutiš več glada, si samo telo – stvar, meso, zemlja, prah in povrneš se v isto, iz česar si nastal. Bil si nepomembni trenutek v vrtečih

se kolesih večnosti. Najmučnejše za tebe ujetnika pa ni smrt, ampak sila k življenju brez milosti.

In brez milosti ni bil samo ujetnik – tudi žival. Tako je nemški rasizem dokazal, da je ujetnik enak divjačini, preden pogine nadčlovek Nemec, mora poginiti vse drugo.

Ali ni v zgodovini edinstvena likvidacija ujetnikov v taborišču Lublinka že začetek agonije nemškega rasizma? Vso vladanje in zadržanje esesovskih doglavljenikov v taborišču je bil veren termometer nemškega dviga in padca. Sprva je bilo vsako taborišče ples smrti. Evropa je ječala pod udarcem smrtnih glave – polagoma je režim moral popustiti. Vivisekcije taboriščnih mogotcev so postale le privilegij takozv. znanstvenikov, ali priplazil se je v taborišče drug režim – režim nesnage, tifusa, pegovca, flegmon, skorbuta, izstradanja in duševnega mučenja.

Neverjetno tolpasto je bil vzgojen esesovski mogotec, Ludvik Thoma v svojih knjigah ni mogel lepše opisati značaj versko pokvarjenega bavarca. Prav taki so bili »civilni« v okolici Dachaua in tako vlti tudi njih esesovski sinovi v taborišču. Za šolanje je bila za taboriščem posebna šola vojakov SS divizije Prinz Eugen, Deutschland itd. Če sem slučajno naletel vežbajočo četo nemške mladine, vsi smo morali na povelje odkriti kape in se izogniti četi, ki je stala n.pr. v drevoredu ali na ulici daleč naokrog. Pa še takrat je bilo vedno slišati surovo zmerjanje, vihanje nosu in kvečemu priganjanje, da pridemo hitro v stran. Isto kakor mladina v SS hišah. Vedno nas je opljuvala, kadar koli smo šli mimo ali jih zalotili pri igranju otroških iger. Kretinar, muzelman – slavinar je bila njihova psotka in še kamne so metali v nas, tako, da je enkrat bilo celo nekemu stražarju, (nečitljivo, op. TK) mu je bilo ime in bil je lužiški Srb – preveč, znesel se je na njih prav po švabsko.

V tej svoji nadčlovečnosti, nadrasizmom, pa je bil esesovec sam tisti kretiner, ki se je dal povsod prevariti in povsod premotiti. Surovost in umor sta te ljudi izoblikovala v čudne ljudi primitivnosti in zabitosti.

Prav tak primer je bil v dopisovanju ujetnikov s svojimi. Vse mogoče poti so se tukaj našle. Noben

paket ni bil dovolj pregledan, nobeno pismo dovolj cenzurirano, da ne bi znali čitati med vrstami domače nam namenjene novice. Vsak ovoj v paketu je bilo potrebno naprevidneje pregledati in tako sem dobil v paketu celo partizanski tiskani oglas.

Kdor je le mogel je iskal veze s civili v tovarnah in delavnicah in preko njih pošiljal in sprejemal pošto in celo pakete. Za mene je usodno – srečno se prigodil sledeč dogodek.

Pred vojno sem bil v letih okrog 1930 zaposlen na rudniku Ljubija v Bosni. Na rudniku je obstajala komisija za drž. nabavke, katere sem bil član. Rudnik je vsako leto naročal več vagonov moke za svoj konzum in pri eni taki licitaciji sem spoznal simpatičnega ravnatelja in zastopnika trapistovskega mlina na Vrbasu pri Banja Luki Filipiča. Bil je tudi najnižji s ponudbo in vsako leto je dobavljal skoraj vso potrebo za veliko podjetje. Ko sem potem delal v gradbenem komandu protiletalski bunker za plantažnim upravnim poslopjem v taborišču, se pojavi neka starejša žena in začne z menoj govoriti slovensko.

Trenutek prej sem namreč po slovensko klical prijatelja inž. Stefanoviča iz Beograda, naj mi pride pomagati prerezati neke deske za opaž. In ta žena me nagovori slovensko in še to v značilnem mariborskem narečju! Plaho se je spogledovala okrog in prinesla je kmalu nato kos namazanega kruha. Svetovala mi je, naj se obrnem na moža, ki je obratovodja tovarne popra, ki so ga mleli iz rastlin zraslih in odgojenih na plantaži od ujetnikov. V tej tovarni, ki je bila sestavni del plantaže so delali kakor na plantaži sami ujetniki.

Šel sem kmalu v prihodnjih dneh v njegovo pisarno in k sreči pomnil se me je iz Bosne. Ni bil v esesovski uniformi ampak civilni nameščenec te esesovske tovarne. To mi je olajšalo zavest in stanje. Vsi taboriščni ujetniki so ga hvalili in smatrali kot poštenega človeka, ki s esesovsko kulturo nima pravega stika! In res je bilo tako.

Pripravljaj sem s prijateljima Leonom in Gustavom preseneč drzen načrt!

Kaj ko bi moja žena postala sorodnica Filipičevih in prišla iz Celja na obisk k njej? Saj Celje ni daleč

od Maribora in Filipičeva je bila doma iz Maribora iz magdalenskega predmestja! Premlevali smo načrt iz vseh strani, iz vseh momentov in prišlo je povrh še nekaj čisti slučajnega vmes!

Skozi plantažo vzdolž taborišča gre glavna cesta iz Dachaua do mlina na reki Amper. Po tej s granitnimi kockami tlakovani cesti smo vsako jutro marširala v četverostopih prva in druga plantažna komanda in se vračali poleti tudi ob 9 uri zvečer. Ko se tako en dan vračamo po tej cesti – bil sem drugi v redu na desnem krilu, zagledam kako stopa vzporedno z menoj neka žena oblečena tako neka po domače – stražarji so šli za kolono na drugi strani – ter začne naenkrat slovensko vpraševati v gorenjskem narečju »Kje je Francelj?«

Tu ga ni, dela v drugi komandi, ki hodi v München v tovarno vagonov – tam ga skušajte najti.

To je potrdilo moj sklep, da je osnova organizacije bila pravilna in izvršitev možna!

Leon mi je obljubil, da bo pazil na vsak migljaj doglavnika, ako bi slučajno iskal mene radi kakega dela in prežal na stanovanje Filipiča – ako bo le kaj sumljivega. Canaval pa je imel nalogo, da doglavnička prepriča, da sem šel na čisto drugi konec plantaže, ako bi me kdo trenutno iskal ali ako bi bila slučajna kaka kontrola!

Tako je romalo pismo v Slovenijo, predano nekje na monakovski pošti – varno pred letčo pošto cenzuro gestapa – nosila ga je sama hčerka Filipiča, ki je po osvoboditvi tudi poročila nekega Čeha, sodnika iz Prage, katerega je spoznala med taboriščniki.

Bil je neki poletni vroč dan. Začel se je kakor običajno z apelom – štetjem, čakanjem, prerivanjem in odhodom v četveroredih na plantažo. Tam zopet štetje in odhod na delo. Moje je bilo v baraki za plantažnim upravnim poslopjem, čisto blizu takozvane stražarske črte, katero prekoračiti je pomenilo smrt.

Dan kako običajen!

Doglavnik je švigal na kolesu po plantaži naokoli in gledal sumljivo na vse kretnje ujetnikov. Stražarji so leno s puško v roki tepasto gledali v rajo in iskali senco. Kapo je od časa do časa s povzdignjenim

Taboriščna številka (Muzej novejšje zgodovine Celje)

Taboriščni plašč
(Muzej novejšje zgodovine Celje)

glasom vpričo prihajajočega doglavnika opozoril ujetnike na pretečo nevarnost in zopet opozoril s tihim glasom, da je nevarnost pri kraju.

V barako vstopi stražar in pokliče mene, številko to in to s pozivom, da naj takoj pridem k upravniku mlina za poper. Strogo-osorno in ponižujoče. In še celo spremlja me do pred vrata mlina!

V pisarni je bil slučajno navzoč neki uniformiranec, zato sem bil sprejet zelo nemilostno. Kakor strogo povelje je glasilo njegovo: »Sledite mi takoj v prvo nadstropje mlina!« Tam kakor čudo se ozira na vse kraje ter naenkrat odsloni mala iz neoblatih desk

zbita vrata in že se znajdem v jedilnici Filipiča – kjer čaka na mene moja žena in moj dvanajstletni sin!

Akoravno sem ves ta načrt svidenja skuhal sam v moji glavi – se me loteva veselje, razburjenje, doživetje, ki ga človek nikdar ne pozabi in od samega vzradoščenja sem moral sesti. Kaka smelost moje žene iti mimo taboriščnih straž s sinom v dobi nenehnega bombardiranja vlakov in prevoziti tako dolgo pot iz Celja do tega močvirskega kraja smrti!

In tako sem z družino v tej sobi v neposredni bližini spodaj neumorno patroljujočega zloglasnega doglavnika, ki me je že parkrat oklofutal užival nepopisno srečo družinskega svidenja.

In šel sem še dalje! Spodaj v mlinu je delal moj sosed iz Polul Justin Grilanc. Prosil sem Filipiča za dovoljenje, da pripelje po isti poti njega v sobo, da vidi svojo sosedo in da mu izroči žena pozdrave svojih in sina, ki se je rodil v gestapovskem zaporu in ki ga še ni niti videl!

Ne bom pozabil rosne oči mojega sosedu in sotrpina in obenem njegovo začudenje tej organizaciji.

Organizacija je bilo edino veselje, katero smo imeli v taborišču. Organizirati kruh, krompir, Lednikove paradižnike na plantaži (Lednik, klicali so ga tudi Trboveljčani skratka Cecko je bil nekak čuvar paradižnikovih nasadov na plantaži ter je nam Slovencem mnogo pomagal pri organiziranju te vitaminske hrane), prve kumara iz toplih gred, čevlje, podplate, perilo in sploh vse, kar se je le moglo zamenjati ali pa oškodovati esesovsko gospodarstvo! Organizacija, to je bil višek pretentanja esesovskega stražarja.

In tako sem končno v tem srečnem svidenju prosil tudi Leona, da vidi in spozna mojo ženo. S solzami v očeh je pravil, da se tudi njegova žena nahaja v gibanju odpora severno Varšave in da ne ve ali jo bo še kedaj videl. Velikokrat človek sluti usodo naprej – res ni je več videl.

In zvečer, ko smo odhajali v taborišče je v stolpu mlina sedela moja žena s sinom in poslušala Pregljevo sokolsko pesem v četverostopih odhajajočih ujetnikov. Samo štirje smo takrat vedeli – zakaj se gre. Zadnji pozdrav z mahajočo roko in kratko nato so se zaprla za nami vrata taborišča in stopali smo v mlin ljudi.

Ko sem prišel po končani vojni domov, sem še le takrat zvedel v kaki nevarnosti je bila vsa organizacija. Moj sin nemiren kakor so pač otroci je tekal z drugimi otroci esesovcev po okolici okrog in se spravil celo v živalski vrt loviti postrvi z organiziranim trnekom seveda! To strast mu je dala že v mladih letih mimo Polul tekoča Savinja.

Pretentalo pa se je tudi vso SS s celokupnim vodstvom ter njih strogo cenzuro v Münchenu! Državni

varnostni glavni urad je nasedel ujetnikom in kako čudno se le to sliši!

Dunajčan dr. Rudolf (priimek nečitljiv, op. TK)-dolgoletni taboriščnik je spisal v taborišču igro: Krava noč na Strahovljah ali prava ljubezen to ni. Ta igra je bila edinstvena parodija na Hitler-a ter je bila prvič uprizorjena poleti 1943 l v taborišču samem neko nedeljo. Igrali so sami poklicni igralci. Glavno vlogo je imel Geršonek, član hamburškega gledališča ter je igral Adolar-a, Kuniberta, grofa Strahovelskega na in pri Strahovljah. Geršonek je vedno jecljal, ko je izgovarjal besedo Adolar-vedno preračunano pred ar, kakor da hoče prvim štirim črkam pridodati f.

Publika – sami taboriščniki so spremljali igro z velikim odobravanjem in ploskanjem, kajti vsakdo je spoznal blestečo parodijo na koncentracijsko to taborišče ter duh tretjega rajha. Viteza Sancho Pansa v tej igri je prav mojstrsko podajal Gustav Eberle, španski borec in ko je sabotiral inštalacijo na novem krematoriju, je za las manjkalo, da ga ni zadela črna roka esesovca – malo, pa bi ne ušel gotovi smrti v plinski peči.

Tudi Jugoslovenci smo imeli svoje kulturne nastope. Spremljala nas je domača pesem. Božo Grošelj nas je popeljal s svojim ubranim petjem v domači kraj – recitiral nam je nekdo Prešerna in »Buči morje Adrijsko« je postala priljubljena pesem vseh narodov Evrope, tlačenih takrat v taborišču.

Inž. Leskovšek, sedaj univ. profesor v Ljubljani je potem na primer v taborišču Kottern organiziral celi pevski zbor in pridno vadil ujetnike partizanskih pesmi. Vodja vsega slovenskega kulturno-pevskega delovanja v Dachau-u pa je bil Folti Hartman iz Celovca, ki je imel neumorno voljo vaditi slovenski pevski zbor tako, da je slovenska pesem v Dachau-u postala poznana vsakemu taboriščniku, pa najsi bo še iz tako daljnih krajev doma.

Iz kamenolomov v Alzaciji in blizu Češke meje, iz rudnikov in tunelov, iz regulacij rek se je valil transport za transportom v Dachau, bila je reka bledih,

izčrpanih, oslavljenih ljudi. Može z votlimi očmi, z izsušenimi jeziki, z nagubano kožo na do skeleta suhem telesu, z globokimi votlinami med naprej upognjenimi rebri, so se počasi z utrujenimi težkimi in izmognanimi koraki vlekli na svoje sprejemne bloke.

Težki bolniki so bili sprejeti v taboriščno bolnico, imenovali smo jo revir, zdravi ali vsaj kolikortoliko zdravi so se morali podvreči izolaciji karantenskega bloka.

Takrat je Nemčija mislila, da je zmaga že v njenih rokah. Ta tozadevna zmaga pa je povzročila čiščenje nemškega naroda.

Kdor ni mogel ničesar dati, je bil izgubljen. Uničenje je bilo neizogibno.

Kakor se uničuje stenice.

Ko smo to spoznali, nam je zastala kri v žilah.

Bilo je proti jeseni leta 1943. Nekega dne pride povelje, da se naj javijo vsi ljudje, ki se čutijo bolnega in nesposobnega za delo. Po vseh komandah je šla komisija v civilu, spremljana od taboriščnega zdravnika, ki je izbirala in zapisovala številke. Dala pa je tudi preko tolmačev dati na znanje, da bodo tisti, ki so neozdravljivo bolni odpuščeni domov, tisti pa, ki so samo deloma nesposobni, bodo prišli v nekaka invalidska zavetišča, kjer bodo delali pod posebnimi pogoji samo lažja dela.

Zapisovali pa so tudi vse tuberkulozne, vse spolne bolane in okužene, vse bolnike s težkimi flegmonami, vse pohablence in končno invalide in starce nad 70 leti.

Poleg invalidov in težko bolnih se je javilo veliko taboriščnikov prostovoljno! Kdo le ne bi zamudil take sijajno, ugodno priliko se rešiti na tak način taborišča smrti in samo priti iz tega pekla in večnega vrvenja ljudi.

Taboriščniki iz delovnega urada so dan in noč tipkali na pisalnih strojih in sestavljali sezname nesrečnikov, katerim bode nesreča njihove bolezni ali onemoglosti prinesla polovično ali celo svobodo!

Bilo je neko nedeljo popoldne. Zasvirala je sirena – in klicala na prostor za apele. Tisoči so marširali in neka posebna komisija še je tam ponovno zbirala invalide ter dala zopet priliko, in makar si izmisliti, kako navidezno bolezen.

Že dolgo ni bilo med ujetniki tolikega razburjenja. In življenje je nato teklo svojo normalno pot naprej – razburjenje se je počasi poglelo in tisočpetsto izbranih mož je že začelo počasi izgubljati vero in upanje na svobodo.

Izbrani težki bolniki se počasi začeli se popravljati – toliko so ozdraveli, da so zopet začeli hoditi na delo, a mnogi se med tem umrli, brez da bi videli svobodo. Mnogim pa je pošlo upanje na tako zaželeni invalidski dom.

Vendar poznal sem Ljubljancana, ki je mislil drugače. Ni bil dolgo v taborišču, okrog 70 do 75 let star trgovski nameščenec in ker je bil resnično bolehen, je delal v komandi v taborišču, kjer so v neki baraki parali stare cunje v trakove in pletli nekake pasove za nemško vojno industrijo. Ko je prišla komisija v barako, se je takoj javil za invalidski dom. Vendar spoznal je kmalu nato strašno prevaro in zadnja dva-tri dneva pred odhodom je jokal in se venomer poslavljaj od nas tovarišev, ki mu nismo mogli več pomagati.

Bilo je neke nedelje popoldan. V taborišču živo vrvenje. Spravljaj se je skupaj od komisije za invalidski dom zbran in določen transport. Razburjenje – poplah se je loteval nas vseh, kajti nikdo ne ve kaj ga čaka do zadnje minute življenja.

Tisočpetsto mož se je ustavilo na prostoru za apel. Po sto mož so spustili v velike dvorane upravnega poslopja, ter jim odvzeli vse, kar ne bi kdo rabil med »potovanjem«. Deponirati se morali denar, katerega so še imeli, oddati so morali vse nadvečno perilo in mesto boljše progaste taboriščne obleke so dobili staro ponošeno cotasto obleko iz kopriv. Sicer je bile tako postopanje normalno pri vseh transportnih odhodih v zunanje komande Dachau-a.

Vendar je ta transport imel neko čudno obeležje. Prišli so tovorni avtomobili – in celo SS je pomagala težko bolnim in invalidom se natovoriti na vozove. In tudi belo oblečeni strežniki iz taboriščne bolnice so se vrteli poleg.

In ali je bilo nalašč odrejeno tako slabo oboroženostno spremstvo esesovskih stražarjev?

Transport se je oddaljil – zadnje pozdrave stotine rok v slovo!

Nekega dne je prinesel in ni bilo dolgo od tega odhoda uradnik gestapa v taboriščni delovni urad cel kup aktov.

Prijava smrti – formularji v običajnem formatu ampak z čudnim dodatkom »invalidski dom«.

Na delovnem uradu zaposleni taboriščniki so takoj spoznali, da so to možje z imeni iz prvega, drugega in tretjega takega invalidskega transporta.

Vsak dan se dospevale te smrtne objave – tako dolgo, da je prvi transport bil zaključen z številko tisočpetsto.

Do zadnjega moža brez izjeme.

In tako je doživel brez izjeme isto usodo drugi – tretji – četrti in vsak invalidski transport iz Dachau-a.

Kajti »invalidski dom« Dachau-a je ležal nedaleč Linz-a v Mauthausenu in bil je plinska celica.

Kdor je bil takrat poleg in videl može, kako so se poslavljali, ta razume, kaj pomeni premostiti svojo lastno smrt.

Ti možje so jo premostili in žive tako naprej preko časa, ki jim je bil določen – akoravno so njih telesa že davno umrla.

In živi, ki so ostali!

Ti grade danes hiše nove bodočnosti in oni, ki so poginuli v plinskih celicah, grade z njimi!

Kdo ni poznal od Slovencev, ki so bili v Dachau-u trobentača Kirilenka!

Taborišče je imelo tudi godbo, ki je bila vsaj v Dachau-u prava tradicija. Ako je v taborišče se najavil kak »visoki« obisk, tedaj je vedno morala taboriščna godba igrati pred vhodom v taborišče in kvitirala zato milostni smeh gostov. Vendar je taboriščna godba daval tudi koncerte posebno v nedeljo popoldan za nas ujetnike.

Bila je prijetna sprememba, ko nas je godba dvignila iz brezkulturnosti in surovosti bednega in pustega življenja ter nas skušala dvigniti in pozabiti na šikane kapov, starešin sob in blokov in esesovcev – razen tega pa je ta godba služila taboriščnemu vodstvu, da se že naprej ob dobri priliki lahko sklicuje na humaniteto svojega vodstva!

Ali ni služila operacijska soba v revirju in čiste postelje malarične postaje istemu cilju?

Matejka je vodil taboriščne godbe leta in leta, večkrat pa ga je tudi zamenjal neki Poljak, dirigent varšavske opere, ki je posebno rad intoniral poljske narodne pleske. Takrat je aplaus bil posebno živ – bil je hvaležno in prisrčno odobravanje tisočih tovarišev.

Nekdo je začel leta 1943 stalno igrati na ruskem bloku trobento. Takoj se je videlo, da je to poklicni virtuozi. Kirilenko je bil po poklicu prvi trobentač moskovske opere in v svojih prostih urah smo slišali vesele ukrajinske popevke, operne arije, ruske narodne in tudi moderne plesne glazbe nam ni ostal dolžan.

Bil je ujet z celim ruskim frontnim gledališčem v nekem kotlju ter nato igral v Münchenu v jazz Kapeli.

Pot od Münchena do Dachau-a pa ni dolga.

Medalja za zasluge za narod (Muzej novejšje zgodovine Celje)

Božidar Godec po drugi svetovni vojni
(Muzej novejšje zgodovine Celje)

Kmalu je Kirilenko igral v taboriščni godbi, delal pa je v kuhinji po deset ur na dan in lahko se je tam najedel do siteda kakor vsi kuharji celega sveta.

Spomnim se nekega njegovega nastopa v nedeljo popoldan! Čajkovsky – Rimski-Korsakov, Schubert, Verdi se bile njegove solotočke in igral je tako, kakor da je pozabil, da je v koncentracijskem taborišču.

Nekega dne pa je bil poklican na zaslišanje v München. Vrnil se po dveh dnevih s krvavimi konci prstov – nohti se mu bili s silo odtrgani z desne in leve roke.

In tako je bilo v pozni spomladi leta 1943, ko so Kirilenka odvojili na poseben blok z drugimi Rusi ter ves blok izolirali. Vse to je bilo do skrajnosti sumljivo.

Skušal sem obiskati Kirilenka – videl sem ga na mreži plota ihteti – tam je stal dolgo časa in zdelo se mi je, da imam pred seboj obisk v živalskem vrtu.

Mreža je bila dvojna.

Vendar v nedeljo popoldne je Kirilenko zopet nastopil pri koncertu. Njegova trobenta je sipala virtuoznost glasov v bleščečih kaskadah in trobentač še ni nikdar tako pristrčno igral!

In vendar – Kirilenko je bil drugi dan zopet v popolnoma izoliranem bloku.

Kmalu nato je nekega dne stalo pred izhodom taborišča 79 Rusov – med njimi mnogo nam znanih oficirjev. Sam komandant taborišča, več esesovskih oficirjev, vodja raporta – vse je bilo prisotno! Kaj to pomeni! Do desete ure je trajalo čitanje spisov, nato je krenila kolona po dvajset mož preko potoka, zavila na desno mimo delavnic do pred krematorija.

Kirilenko je bil v koloni zadnjih dvajsetih. Nervozen si je grizel ustnice – vedel je, kaj ga čaka.

Vseh 79 Rusov so esesovski krvniki likvidirali s strelom v tilnik, čim je vsak posameznik prestopil prag vrat, ki so peljala v dvorane krematorija.

Da – da – to je bila kratka procedura v neposredni bližini krematorija. Zvedel sem kasneje, da se bili oficirji večinoma višjega ranga in štabni. Hitlerjevsko žrelo je bile nenasitno.

Ne morem se otresti zavesti, da je takih tragičnih usod bilo na stotine. S silo moram odložiti pero in prekiniti z opisovanjem nesreč vseh teh malih ljudi, ki jih je zmlél mlin usode.

Še vedno se ob misli na vse to sprašujem, ali je to mogoče, da si prestal in prebrodil vse te nenehne na vsakem koraku grozeče in preteče nevarnosti taborišča?

Vendar, ko sem po osvoboditvi zopet prvič dal čez rame svojo staro dobro skrito puško in se podal v naš svoboden gozd – takrat mi je bilo jasno, da niso bila leta trpljenja zastonj, da diham svoboden zrak in hodim po svobodni zemlji.

Ko sem lani obiskal po devetih letih Dachau in seveda taborišče, sem jo mahníl kar peš iz kolodvora po toliko znani asfaltirani cesti, čeravno je čakal autobus, proti glavnim vhodnim vratam, kjer me je napis« American camp» in straža posvarila, da je ta vhod prepovedan. Zato sem moral okrog.

Pred krematorijem je stala straža v uniformi ameríkanskega vojaka, stražar sam pa je bil mlad Bavarec, ki se je živo zanimal, ali mu znam povedati številke žrtev tega taborišča. Kdo bi le znal te povedati na svetu!

V bivšem taborišču stanujejo begunci iz vzhodne Nemčije in našel sem tam samo enega edinega bivšega Dachauca – župnika iz Češke – Nemca, ki je ostal kar tam in izvršuje dušno pastirstvo v tej prečudni naselbini.

Drevoredni topoli so zrasli nekoliko višje, živalski vrt je spremenjen v pravo vaško gmajno, plantaže pa je vzel v najem neki Švicar. Prehodil sem jo od kraja do kraja – vse je zanemarjeno, mlin za poper stoji in v sobi barake, kjer sem delal precej časa stanuje Kočevár s svojo družino. Simbolična igra usode!

Ko sem hotel pregledati bunkerje za taboriščno kuhinjo, me je ustavila vratarka – tam je sedaj tovarna za usnje. Tudi znanega esesovskega dachauskega muzeja, ki je bil na prvem bloku, ni nikjer. Kdo je odnesel nagačena telesa ujetnikov s originalno kožo, še ponekod tetovirano in namizne električne svetilke s senčniki narejenih iz prepariranih kož taboriščnikov!

Spričo vsega najdenega sem dobil utis, da se skuša čim bolj zbrisati iz sveta vse kar spominja na to taborišče smrti.

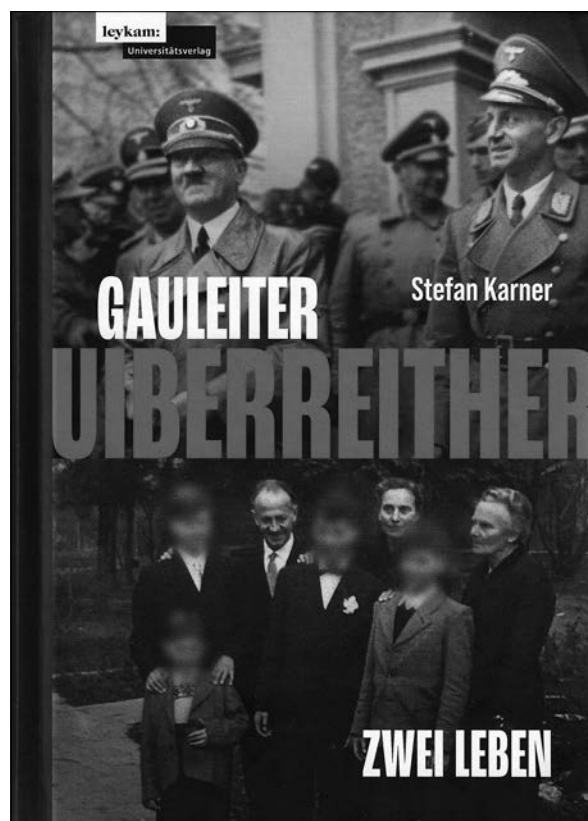
Štajerski Neron

Stefan Karner: *Gauleiter Uiberreither: zwei Leben*. Graz – Wien: Leykam Universitätsverlag 2025. 512 strani.

Ena izmed večjih ugank druge svetovne vojne na Slovenskem je bila zagotovo povojna usoda štajerskega gaulajterja (pokrajinskega vodje NSDAP), državnega namestnika (*Reichsstatthalter*), državnega komisarja za obrambo (*Reichsverteidigungskomissar*) ter šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem Sigfrieda Uiberreitherja, vojnega zločinca velikega kalibra, ki je imel na vesti tudi na tisoče žrtev nemškega terorja na Slovenskem.

Prevladujoče mnenje ga je po uspešnem pobegu iz Evrope postavljalo nekam v Južno Ameriko, kjer naj bi dočakal svoj konec, oziroma naj bi se pred smrtjo celo vrnil v Avstrijo (T. Ferenc, ES 14, U-We, 2000), v resnici pa je bilo popolnoma drugače.

Avstrijskemu zgodovinarju in univerzitetnemu profesorju Stefanu Karnerju je po štiridesetih letih zavzetega in pogosto brezupnega raziskovanja uspelo sestaviti mozaik Uiberreitherjevega drugega – doslej neznanega življenja. Sam se je s šokantnim razkritjem, da je Uiberreither umrl konec leta 1984 v »bližnjem« *Sindelfingnu* in ne v eni izmed med nacisti priljubljenih južnoameriških držav, srečal ravno še pravi čas, da je opombo o njegovem bivališču in smrti vključil v svojo knjigo *Štajerska v Tretjem rajhu* (1986). S to opombo se je zanj začelo dolgo in mukotrpno delo, med katerim mu je uspelo pridobiti zaupanje Uiberreitherjeve žene, njegovih sinov, medvojnih in povojnih sodelavcev, pa tudi številnih avstrijskih nasprotnikov nacizma, ki so gaulajterja spoznali z njegove druge plati. Ta pričevanja in dokumenti – z Uiberreitherjevimi zapiski vred – skupaj z doslej znanimi in objavljenimi viri tvorijo osnovo popolne biografije človeka, ki se je iz anonimnosti uradnika »bolniške blagajne« *povzpел do nekoga, ki je imel »več moči od Nerona v starem Rimu«*, kakor je sam izjavil leta 1944. Uiberreitherja spoznamo kot sina ugledne in premožne stare salzburške družine s čustveno hladnim očetom, okrajnim inženirjem in kasneje direktorjem deželne gradbene direkcije, ter globoko verno

materjo, sledimo njegovemu radikaliziranju med študijem prava v Gradcu, kjer se je kalil med burši v »Cheruskiji«, simpatiziral z delavskim gibanjem v NSDAP in si po študiju na prvem delovnem mestu zaprl možnost napredovanja zaradi organiziranja nacističnih celic. Kljub naštetemu v puču leta 1933 ni sodeloval, po anšlusu pa ga je Hitler 2. maja 1938, pri dobrih tridesetih letih, imenoval za štajerskega gaulajterja, pri čemer še niti ni bil član NSDAP. Z imenovanjem je začel verjeti v Hitlerjevo posebno naklonjenost, poslušno opravil pričakovano »frontno« *službo na zahodni fronti* ter se začel na svojem položaju brezkompromisno uveljavljati – Štajersko so najprej povečali s priključitvijo delov Gradiščanske, po aprilski vojni leta 1941 pa se je njegov delokrog razširil še na okupirano Slovenijo, kjer je postal dobesedno gospodar življenja in smrti. Stremuški, odljuden, nepriljubljen, zatiralski do podrejenih in preračunljivo lizunski do nadrejenih, je bil vse prej kot prijetna družba, a bil je učinkovit in brezkompromisen pri žrtvovanju drugih, zaradi njegovih kroničnih želodčnih težav pa naj bi »trpela cela Štajerska«, kot je povedal neki njegov sodelavec. Kljub vsej gorečnosti (svoj položaj je kot zadnji med gaulajterji zapustil šele 9. 5. 1945; defetiste, dezerterje in omahljivce je dajal pobijati

prav do zadnjega dne) pa ni zmožni slediti firerjevemu zgledu in končati svojega življenja, ampak se je – zvest svoji ošabnosti, v gaulajterski uniformi, s šoferjem in službenim avtomobilom mimo Američanov odpeljal v svobodo, kjer ga je pričakovala žena s sinovi. Kasneje so ga sicer prijeli in zaprli, a je bil v Nürnbergu zgolj priča obrambe in ne obtoženec, saj so v skladu z dogovorom med zavezniki računali na njegovo izročitev Jugoslaviji, kjer je zakrivil večino vojnih zločinov. Zanimivo je, da je bila medtem zaradi svojega vodenja deklinške veje NSDAP obsojena in zaprta njegova žena. A med zavezniki so se že začele kazati razpoke in sistem varovanja vojnih ujetnikov (tudi vojnih zločincev) v zasedbenih conah zahodnih zaveznikov je zdrsnil v katastrofalno (načrtno) površnost. Uiberreither seveda ni čakal izročitve in ni želel izkusiti usode svojega »kolega« Friedricha Rainerja, ki je za svoje zločine plačal z življenjem. Po zaigranem napadu slepiča je – sicer s ponarejenimi papirji, a brez pregleda in legitimiranja – odšel kar skozi glavni vhod ujetniškega taborišča Dachau v novo življenje, ki ga je zanj kreiral sojetnik v Regensburgu, omogočila pa dobro razvejana podtalna nacistična organizacija ... z ameriškimi (proti)obveščevalci v ozadju. V nemškem Sindelfingnu je bil leta 1948 rojen Friedrich Schönharting – predan uslužbenec

in kasnejši prokurist firme za izdelavo hladilne tehnike, ki se je z družino trudil živeti čimbolj tiho in neopazno – svoje sinove je sicer (vsakega posebej) sam seznanil s svojo medvojno vlogo, njegova prirojena strumnost in nedostopnost pa sta zbujala dvome tudi med sodelavci in znanci, ki so šušljali, da je bil Schönharting v nacizmu »velika živina« – vsaj general.

Kljub občasnim govoricam, stalnemu strahu in oziranju čez ramo, je Uiberreither z drugo identiteto preživel še skoraj 40 let – ob vrnitvi k veri, z občasnimi (samo)spraševanji o krivdi, kesanju in pokori, do zadnjega prepričan o lastni nedolžnosti in na koncu v zavetju demence. Njegov grob obležuje stela iz kamna, pripeljanega iz Kamnice pri Mariboru.

Vsekakor si knjiga, ki poleg življenjske zgodbe Sigfrieda Uiberreitherja prinaša tudi številna spoznanja o protinacističnem odporu v Avstriji, o povojnih razmerah in zavezniški zasedbi ter nena zadnje o nastavkih kasnejše hladne vojne, zasluži tudi slovenski prevod in izdajo – nenazadnje Uiberreitherjeve žrtve za razliko od svojega rablja niso dobile druge priložnosti.

Aleksander Žižek

Ognji nad našim nebom

Igor Hrastnik, Marjan Jandrok: *Ognji na nebu: zgodbe letalcev iz druge svetovne vojne na območju Zgornje Savinjske in Šaleške doline*. Velenje: Velenjska knjižna fundacija, 2025. 272 strani.

Z mislijo o letenju se je človek ukvarjal že od antike. Od začetka 20. stoletja in revolucioniranja prometa na zemlji ni nič bolj burilo domišljije kot letenje. Od prvih začetkov je kmalu prišlo do razvoja letalstva in s tem tudi vojaškega letalstva, s čimer je razvoj postal nezadržen. Vse to pa je močno vplivalo tudi na dogodke v času druge svetovne vojne.

Avtorja sta na podlagi arhivskega gradiva, ki ga hranijo domači in tuji arhivi, relevantne literature in obsežnega slikovnega gradiva ter pričevanj, sestavila barvit mozaik o dogajanju na nebu v Zgornji Savinjski dolini v času druge svetovne vojne. Slednje je bilo v zgodovinopisju doslej spregledano ali vsaj slabo poznano. Zaradi tega publikacija predstavlja pomemben doprinos k poznavanju zgodovine druge svetovne vojne na Slovenskem. S tem mislimo na delovanje okupatorjevih in zavezniških zračnih sil nad našimi kraji od leta 1943 do konca vojne in delovanje partizanskih sil pri reševanju letalcev. Zavezniške zračne sile so napade okrepile v zadnjih dveh letih vojne. Radovednost lokalnega prebivalstva so zbujali preleti letal, še bolj pa tragika in posledice zračnih spopadov in letalskih nesreč.

Avtorja v pričujočem delu *Ognji na nebu* v uvodnem delu opišeta položaj in delovanje zavezniških letalskih sil na evropskem in našem nebu od leta 1943. V nadaljevanju predstavita sestavo Mediteranskih združenih strateških letalskih sil (MASAF), v katero so bile vključene Ameriške zračne sile (USAAF), Britansko kraljevo letalstvo (RAF), Južnoafriške zračne sile (SAAF) itn. V okviru RAF so bile ustanovljene tudi Balkanske zračne sile (BAF). 15. zračna sila je v času do konca vojne delovala za strateško bombardiranje sovražnikovih industrijskih in naftnih zmogljivosti ter komunikacij in ob tem delovala proti sovražnikovemu letalstvu in

kopenski vojski. Avtor spregovori tudi o Nemškem vojnem letalstvu, ki je bilo sestavljeno iz letalskega dela, protiletalske obrambe ter enot zračnega signaliziranja. V nadaljevanju so suvereno predstavljena letala z vsemi tehničnimi podatki, ki so v času druge svetovne vojne delovala nad našim nebom.

V osrednjem delu publikacije so kronološko predstavljeni pomembni dogodki na našem nebu v letih 1944/45. V opisanih primerih letalskih nesreč so predstavljeni vplivi vremenskih razmer, postopki pred letenjem, formacijsko letenje in oprema letalcev. Na podlagi poročil so predstavljene priprave na polet na primarne cilje bombardiranja v južnih delih nemškega rajha in sekundarne cilje na Slovenskem (letališča, železniška vozlišča, industrija) ter prestrežanje nemških zračnih sil in delovanje protiletalske obrambe, zračne bitke, sestrelitev in zrušenje letal. V delu je ob množici poročil ustrezno predstavljeno označevanje letal, enote zračnih sil in letališča, od koder so zavezniška letala letela nad cilje v južnem delu nemškega rajha.

Dogodki na nebu na Jožefovo postno nedeljo, 19. marca 1944, so bili uničujoči in naporni tako za zavezniške kot tudi za okupatorjeve letalce. Tega dne je bilo sestreljenih 17 zavezniških bombnikov

in en lovec ter 30 nemških lovcev, ki so svoj zadnji polet končala na slovenskih tleh, med njimi tudi na območju Savinjske doline.

Kot prva žrtev na savinjskem nebu je bil nad današnjim Andražem nad Polzelo sestreljen ameriški bombnik B-17. Istega dne je bil sestreljen še drugi ameriški bombnik B-17, ki je strmoglavil na planini Veliki Travniki na Smrekovškem pogorju nad Ljubnim ob Savinji. Na podlagi poročil in pričevanj je prikazana sestrelitev in usoda obeh posadk, od katerih jih je osem pristalo v ujetništvu, dva pa sta prebegnila k partizanom. Tega dne je bilo sestreljeno tudi Nemško lovsko letalo Messerschmitt Bf 109G, ki je zasilno pristalo na travniku v Trnovcu poleg Rečice ob Savinji.

24. maja 1944 je bil nad Šoštanjem sestreljen ameriški bombnik B-17 F, iz katerega se je s padali rešilo osem članov posadke, dva pa sta umrla. V zračnem spopadu je bil sestreljen nemški lovec Messerschmitt Bf-109G-6, ki je moral zasilno pristati pri Novem Celju. 25. maja 1944 je bil sestreljen ameriški bombnik B-17, ki je strmoglavil na Mali Planini nad Črničcem. V nesreči so od desetih članov posadke umrli trije, ujeta sta bila dva, rešeni pa so bili štirje. 20. avgusta 1944 je bil na nočnem letu nad Lenartom pri Gornjem Gradu sestreljen bombnik B-24 Liberator (SAAF). Umrli so vsi letalci razen enega, ki je bil rešen. 21. septembra 1944 je več letal Ju-87 Štuka bombardiralo domačijo v Preseki pri Gornjem Gradu, umrlo je sedem domačinov. 16. oktobra 1944 je strmoglavilo britansko transportno letalo Handley Page Halifax. Umrlo je šest letalcev, eden pa je prišel v ujetništvo. 5. novembra 1944 sta bila na nočnem oskrbovalnem letu sestreljena dva bombnika RAAF B-24 Liberator. V nesreči prvega letala pri Radmirju je umrlo sedem letalcev, prav tako tudi v nesreči nad Lokovico. Dan kasneje, 6. novembra 1944, je zasilno pristalo RAAF transportno letalo Handley Page Halifax pri Rečici ob Savinji. Rešeni so bili vsi člani posadke. Ob tem avtor opozori na pomen osvobojenega ozemlja v Zgornji

Savinjski dolini, kjer je bilo spuščališče v Radmirju in letališče Rečica ob Savinji. 28. decembra 1944 so zavezniška letala bombardirala premogovnik Velenje, umrlo je najmanj 32 ljudi. 3. aprila 1945 je nad Dobrovljami strmoglavilo lovsko letalo SAAF P-51 Mustang, pilot je bil rešen. 12. aprila 1945 se je zrušil USAF bombnik B-25 v pobočje Raduhe. Umrli je član posadke, eden je bil ujet, rešeni pa so bili štirje.

V opisanih primerih sta avtorja na podlagi arhivskega gradiva in pričevanj uravnoteženo predstavila tragedijo sestrelitve letal, usodo letalcev, od katerih so mnogi umrli ali pa jih je zajel nemški okupator. Slednji so morali v taborišča za vojne ujetnike, drugim pa je uspela rešitev s pomočjo domačinov in partizanov, ki so jim pomagali nazaj do njihovih enot v južni Italiji. Za konec je v krajšem poglavju »Od sovražnikov do prijateljev« predstavljeno zanimivo pričevanje Franza Stiglerja, pilota nemškega lovca, ki ni sestrelil poškodovane zavezniškega bombnika B-17 in je letel ob njem čez Rokavski preliv, da se je lahko letalo srečno vrnilo domov. Dogodek je postal povod poveljnega prijateljstva med pilotoma obeh letal.

Ob koncu poudarimo, da sta avtorja v svojem delu *Ognji na nebu* uspela dokumentirati mnoge dogodke in akterje, ki so se zasidrali v kolektivnem spominu prebivalstva Zgornje Savinjske doline. Slednje se je ob letalskih nesrečah odzvalo in skupaj s partizani reševalo zavezniške letalce pred okupatorjem, da so se tako lahko mnogi vrnili v svoje enote v južni Italiji. Po spletu okoliščin pa so morali tisti, ki jih je zajel nemški okupator, v vojno ujetništvo. Umrli so bila s strani lokalnega prebivalstva izkazana potrebna pieteta in skrb. Poudariti moramo, da sta avtorja opravila pomembno delo, ki odstira pogled na nebo Zgornje Savinjske doline v letih 1943–44. S tem knjižno delo predstavlja pomemben prispevek k boljšemu poznavanju letalstva in dogodkov v času druge svetovne vojne na Slovenskem in širše.

Miran Aplinc

Laški pir in jubilejna knjižna polnitev

Aleksandra Gačić Belej: *200 zgodb za 200 let – 200-letna tradicija pivovarstva v Laškem*. Laško: samozaložba, 2025. 250 strani.

Avtorica Aleksandra Gačić Belej, bralstvu predvsem poznana kot poznavalka politične in diplomatske zgodovine, tokrat skozi novo knjižno izdajo predstavlja celovito analizo pivovarstva v Laškem od leta 1825 do danes. Obsežna knjiga je strukturirana kronološko. Po razlagi temeljnih pojmov avtorica predstavi pomembne mejnike, vpliv pivovarstva na razvoj kraja in številne zgodbe, ki so zaznamovale to pot. Avtorica v uvodnih poglavjih na podlagi relevantnih virov predstavi pivovarsko mesto Laško skozi srednjeveško preteklost in ustanovitev (Janez Krstnik Valvasor) špitala 1560, kjer se je začela laška pivovarska zgodba. Mimogrede še spoznamo zgodovino pivovarstva v svetu (Mezopotamija, Egipt, Kitajska, Indija, Evropa), zavetnika pivovarjev Gambrinusa, uporabo surovin ter vrste piva.

V naslednjih poglavjih analizira razvoj pivovarstva na Slovenskem. Pri tem obravnava uporabo žit, kvasa in hmelja od srednjega veka, zaton pivovarstva v 16. stoletju in počasno rast v 17. stoletju (Ljubljana, Koroška, Maribor, Celje) vse do 1848, ko je prišlo do hitrega vzpona pivovarstva na Slovenskem. Od tod vzpon pivovarstva v Ljubljani (1864), od 1909 Pivovarna Union. Do začetka 20. stoletja je bilo na Slovenskem okrog 50 pivovarn med njimi Union, Talis in Laško. S proizvodnjo so rasle tudi dajatve oblastem.

Osrednji del knjige je namenjen vprašanju razvoja pivovarstva v Laškem do prihoda Simona Kukca leta 1889. Pri tem omeni predhodnike lektarja in medičarja Franca Geyerja, Gustava Adolfa Uhliča in Antona Larischa. V tem času je prišlo do razmaha pivovarstva v Žalcu in kasneje tudi v Laškem, ustanovitve Združenih pivovarn Žalec-Laški

trg, d. d., v Ljubljani leta 1903. Leta 1923 je laško in žalsko pivovarno prevzela pivovarna Union, nakar je 1927 prišlo do dokončnega stečaja Kukčeve pivovarne. Avtorica poudari pomen podjetja Gostilničarska pivovarna d. d. Laško, ustanovljenega leta 1931 in izpostavi nasprotovanje konkurence še pred dograditvijo tovarne. Od leta 1938 je po začetnih težavah tovarna uspešno delovala in oglaševala lastno blagovno znamko »Laško pivo«.

Avtorica nam predstavi za tisti čas moderno urejen 48 urni delovnik, socialni položaj zaposlenih in mezdne tarife, ki so bile na zahtevo delavstva leta 1940 celo zvišane. Pomembno je poglavje o delovanju pivovarne med drugo svetovno vojno in vprašanje delovanja pivovarne v novem politično-gospodarskem sistemu, ko je leta 1945 prišla pod upravo Ministrstva za industrijo in rudarstvo Ljudske republike Slovenije. V naslednjih poglavjih je predstavljeno pivovarstvo in pivovarna v novi Jugoslaviji in v samostojni Sloveniji.

V nadaljevanju avtorica predstavi tudi vprašanja pivovarske vojne med Laškim in Unionom, v katero se je vpletla še belgijska tovarna Interbrew. Laško je leta 2004 postalo lastnik pivovarne Union, kasneje

pa je Laško prišlo v roke koncerna Heineken. Publikacijo spremlja zanimiv in pomemben opis reklam in novih pijač, novih blagovnih znamk, prodor na nove trge, uvedba pločevink itn. Ob koncu je z bogatim in zanimivim slikovnim gradivom orisano pivo v raznih upodobitvah ter nekaj zanimivosti o pivu in Laškem.

V drugem delu publikacije je avtorici uspel preplet osebnih razmišljanj o pivovarni in pivovarstvu skozi oči zaposlenih. Pivovarna je predstavljena kot družbeno odgovorno podjetje, ki je imelo velik vpliv na šport in kulturo. Med drugim je predstavljeno tudi Društvo pivovarjev in sladarjev Pivovarne Laško, Klub ljubiteljev laškega piva, tradicionalni festival Pivo in cvetje, Legenda o Zlatorogu in blagovne znamke pivovarne v Laškem.

Kljub pomenu podjetja Pivovarna Laško ne najdemo prav veliko celovitih obravnav pivovarstva na Slovenskem. Pričujoča monografija, ob siceršnjem pomanjkanju podobnih razprav, temelji na relevantni literaturi, uporabi ustreznega časopisja in arhivskega gradiva. Zaradi tega je publikacija zelo pomemben prispevek k poznavanju zgodovine pivovarstva na Slovenskem in primerno osvetljuje 200-letno zgodovino pivovarstva v Laškem. Monografija avtorice Aleksandre Gačić Belej predstavlja izjemen prispevek k poznavanju gospodarske zgodovine Slovencev in predstavlja spodbudo za druge raziskave, ki so bile v preteklosti v Slovenskem zgodovinopisju morda spregledane. Knjiga namenjena širši javnosti je pravi poklon pivu, mestu Laško in vztrajnosti tistih, ki so skozi čas uresničevali in uresničili svojo vizijo.

Miran Aplinc

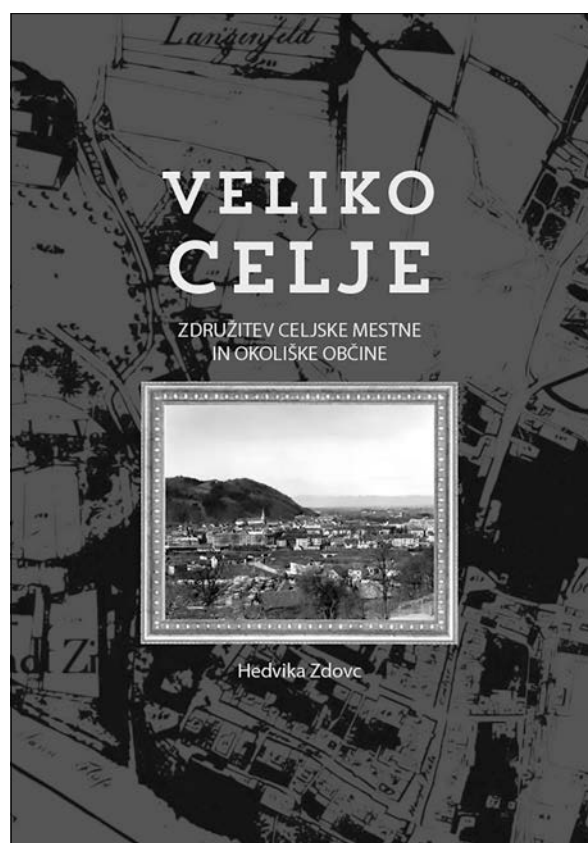
Veliko Celje, takoj!

Zdovc, Hedvika : *Veliko Celje : združitev celjske mestne in okoliške občine*. Celje : Zgodovinski arhiv Celje, 2025. 103 strani.

Ob 90. obletnici združitve celjske mestne in okoliške občine ter nastanku t. i. mestne občine »Veliko Celje« je septembra letos izšel slikovno bogat katalog avtorice, arhivske svetnice mag. Hedvike Zdovc, ki spremlja razstavo v Zgodovinskem arhivu Celje. Delo na podlagi izbranega arhivskega gradiva osvetljuje nekatere doslej manj znane vidike pomembne prelomnice v razvoju Celja in oblikovanja upravno enotnega mesta.

Avtorica uvodoma oriše ozadje in razvoj mestne in okoliške občine od leta 1850, ko sta bili ustanovljeni v okviru takratne reorganizacije celotne nižje uprave, pa vse do njune združitve leta 1935. Poleg poslovanja in organizacije obeh občin predstavi delovanje posameznih društev, razvoj gradbene in obrtne dejavnosti ter začetke razvoja industrije, pa tudi prikaz podatkov o rasti prebivalstva. Pri okoliški občini izpostavi prizadevanja za gradnjo nove šole, nakup zemljišča in ureditev okoliškega pokopališča na Golovcu, pri mestni pa predvsem delovanje in naloge mestne straže ter oskrbovanje s plinom, elektriko in vodo.

Medtem ko je bila mestna občina Celje teritorialno omejena zgolj na eno katastrsko občino na ožjem območju mesta, je občina Celje – okolica obsegala sedem katastrskih občin, ki so, razen na zahodnem delu, v celoti obdajale mestno občino. Prizadevanja slednje za širitev izven obstoječih meja ter poskusi priključitve posameznih sosesk iz okoliške občine, predvsem industrijsko razvite soseske Gaberje, so se pojavljala že od sredine 60. let 19. stoletja. Tovrstne pobude in nekatere izvedene agitacije pa so pogosto naletale na močno nasprotovanje okoliške občine. Časopis Domovina je denimo leta 1894 poročal, da »po celjski okolici hodijo volkovi v ovčji obleki, ki prihajajo iz Celja in pregovarjajo občane posebno v Gaberjih, Zavodni in na

Bregu, da bi se pridružili celjskemu mestu in postali »purgarji.« Nasprotovanja so bila sicer najpogostejše povezana z davki, v okoliški občini denimo niso pobirali pasjega davka, pa tudi s posledicami za občinsko gospodarstvo ter z nacionalnimi trenji. Ne glede na stališča okoličanov pa so se zaradi številnih težav, zlasti pri reševanju skupnih vprašanj, izvedbi večjih del, nejasnih pristojnosti, upravno neprimernih meja ter zastalega prostorskega razvoja mesta, sčasoma začeli vse bolj kazati usklajeni interesi in naklonjenost združitvi.

Proces združevanja je poleg rastoče gospodarske krize še dodatno pospešila nova zakonodaja, s katero je odločanje iz lokalne ravni prešlo na bansko upravo. Do združitve je prišlo z ukazom Dravske banovine 7. avgusta 1935, ki so ga v imenu takrat še mladoletnega kralja Petra II. odredili kraljevi namestniki. Deset dni zatem je bil izdan odlok o izvršitvi ukaza, ki je opredelil tudi prehodno obdobje. Sočasno dožemanje dogodka povedno ponazarja pripis uradnika v pisarni celjskega mestnega poglavarstva, ki je na prejeti dokument odloka kar trikrat podčrtano pripisal besedo »Takoj!« V tem sklopu je predstavljena tudi zadnja seja občinskega

odbora okoliške občine, razrešitev zastopstva obeh občin, imenovanje novega mestnega sveta ter prva slavnostna seja, ki jo je otvoril novi župan Alojzij Mihelčič.

Nova mestna občina Celje je tako po svoji velikosti ter gospodarski in kulturni moči postala tretje mesto v Dravski banovini. Ne glede na razmeroma kratko obdobje delovanja je do okupacije leta 1941 in vzpostavitve nove občinske uprave uspela izpeljati več projektov. Med njimi povečanje in ureditev novih uradnih prostorov, razširitev podvoza pri hotelu Pošta, nakup posestva za ureditev mestne ubožnice, gradnja delavskega doma in nove garaže mestnega avtobusnega podjetja na Spodnjem Lanovžu, elektrifikacija in regulacija Savinje, vaje za primer zračnega napada na Celje ter organizacija Celjskega kulturnega tedna. Neposredno po združitvi so se začela tudi prizadevanja za gradnjo moderne sodne palače.

V zadnjem sklopu so predstavljeni odzivi, predvsem pomisleki in pritožbe, ki so se med celjskim

prebivalstvom pojavili po združitvi. Tako meščane kot okoličane je skrbela enakopravna poraba sredstev iz občinskega proračuna, skrb za občinske reveže in vse številnejše brezposelne, pa tudi vzdrževanje cest ter ureditev prometa v mestu. Meščane je pri tem še posebej motilo parkiranje avtomobilov na Masarykovem, danes Savinjskem nabrežju, ki je veljalo za enega najlepših sprehajališč ob Savinji.

Posebno dodano vrednost kataloga predstavlja obsežno in raznoliko slikovno gradivo, ki vključuje številne fotografije, stavbne načrte javnih in zasebnih zgradb, razglednice, zemljevide, dopise ter drugo spisovno gradivo, nastalo v okviru poslovanja okoliške in mestne občine. S predstavitvijo arhivskega gradiva, vključno z doslej manj obravnavanim fondom Občine Celje – okolica, katalog pomembno in na dostopen način dopolnjuje razumevanje lokalnih zgodovinskih razmer ter razvoja mesta in posledic združitve, ki so se odražale ne le v upravnem, temveč tudi v širšem gospodarskem, urbanističnem, političnem in kulturnem kontekstu.

Lucija Pečnik

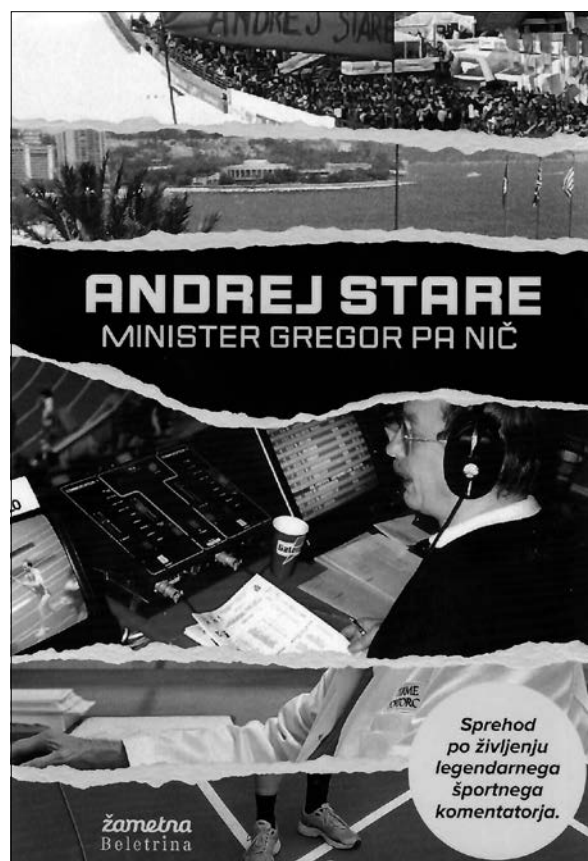
Športni komentator v knjigi

Andrej Stare: Minister Gregor pa nič : avtobiografija. Ljubljana: Beletrina, 2025. 226 strani.

Andrej Stare je večini Slovencev znan obraz. Kontroverzna osebnost, ki jo eni obožujejo, drugim pa gre na živce, je že kakšno dobro leto v pokoj, njegov poklicni odhod pa je pospremil izid avtobiografije.

Biografij športnic in športnikov smo se v tej rubriki že večkrat lotili. Njihovo število vsako leto narašča, saj postajajo biografije del gradnje celostne javne podobe vrhunskih športnikov. Skozi življenjske zgodbe namreč ti ponujajo surovino za oblikovanje aktualne podobe ljudskih junakov, hkrati pa so stranski produkt sodobnega športa, ki pripomore k njihovi monetizaciji. V nasprotju z njimi pa so se zapisanih življenjskih zgodb doslej redko oprijeli športni komentatorji – nepogrešljiv element, ki pred očmi publike soustvarja športne zgodbe. Komentatorji ostajajo vedno v senci športnikov, a so obenem ključni del športnega sveta in zato je izid biografije športnega komentatorja Andreja Stareta toliko bolj dragocen. Njegov pogled je pomemben kamenček v mozaiku razumevanja celostne športne in družbene zgodovine, saj komentatorji niso le spremljevalci dogajanja, temveč ga tudi soustvarjajo, oblikujejo in interpretirajo iz zakulisja, v tesnem stiku s športniki, trenerji, organizatorji... Njihove zgodbe so sicer še en subjektiven, a nadvse pomemben vir, ki zgodovini omogoča razumevanje celovite slike. Športna zgodovina namreč ni zgolj zgodba športnikov, kot jo pogosto vidi javnost, temveč preplet družbenih odnosov, ki se odvijajo v športnem vsakdanjiku.

Avtobiografija Andreja Stareta Minister Gregor pa nič pa ni le nizanje dogodkov, temveč tudi njegov poskus obračuna s preteklostjo. Avtor odkrito predstavi svojo plat kariere, ki se je končala

z grenkim priokusom. Po eni strani je tu močno v zaključku zaznati predvsem razočaranje, da se dolga kariera steče v zagovarjanje lastnega konca, po drugi pa je zagotovo od avtorja povsem pošteno, da si vzame prostor za razlago lastnega vidika. Ker so dogodki ob slovesu od komentatorskih kabin še relativno sveži, je razumljivo, da jih izpostavlja močneje, kot bi jih verjetno čez nekaj let. Odmik z distance bi verjetno ponudil in predvsem izpostavil še več anekdot in tudi verjetno bolj poglobljenih zgodb, ki so zaznamovale dolgo kariero. Sam avtor sicer v uvodu tudi jasno zapiše: »Vse, kar se dogaja med ljudmi, ni za na papir,« a vendarle je škoda, da ostaja s knjigo in predvsem njenim koncem toliko občutka grenkobe. Njegova kariera je bila namreč polna soočanja z neponovljivimi (športnimi) dogodki, ki so bili odmevni zaradi izjemnosti in prelomnosti ter njihovega zrcaljenja skozi spremenjajočo družbo.

Stare je bil namreč komentator več kot štiri desetletja – od časov, kot sam pravi, je bil dostop do uredništva RTV Ljubljana rezerviran za režimsko preverjene kadre, ki bi šport morali držati in razvijati kot del ideologije in nacionalne identitete, do

časa, ko je šport vedno bolj le še sredstvo komercialnih interesov. V tem kontekstu Stare večkrat poudari, da je celo kariero ostajal zvest javni radioteleviziji.

Knjiga je zasnovana kronološko. Avtor (rojen 1955) se predstavi tudi osebno, razkrije družinsko poreklo – v njem se pretaka tudi »modra« kri Windischgrätzov – ter odnose z ljubečo mamo in bolj kontroverznim očetom. Piše tudi o svojem sinu, uspešnem avto-moto dirkaču, manj pa razkriva odnose z ženskami, čeprav gre jasno zaznati, da so bile pomemben del njegove življenjske zgodbe in sprememb.

Stareta je zaznamovala tudi dvojnost poklicev – zdravnika in komentatorja. S tega vidika zapisi presegajo zgolj športno kroniko in so zanimivi tudi v širšem kontekstu. V knjigi Stare opisuje številna potovanja, olimpijade in svetovna prvenstva, dogodivščine s stadionov in dvoran nekdanje Jugoslavije. Opravljal je tudi delo svetovalca Mednarodnega olimpijskega komiteja. Razkriva tudi delček svoje boemske plati, a hkrati izpostavlja veliko predanost medicini in športu. Njegova sistematičnost se kaže v znamenitih zapiskih rekordov, ki jih hrani pri sebi pa tudi v raziskovanju športne zgodovine, kjer je prelistal številne stare časopise in gradiva ter jih vpletal v svoje zapiske, posledično pa tudi v žive prenose.

Stare je neizbrisno zaznamoval nogomet, atletiko, hokej na ledu, predvsem pa smučarske skoke, ki jih je komentiral od leta 1997. Njegov zadnji prenos je bila ekipna tekma v Planici leta 2024. Sam konec komentatorske kariere označuje kot neupravičen odstrel, a knjiga po izidu ni sprožala novih afer. Bržkone tudi vsem ustreza, da se vrednotenje njegove karierne vloge prepusti času. Brez dvoma

je bil njegov slog komentiranja zelo prepoznaven: mešanica enciklopedičnega pristopa, bogastva podatkov in subjektivnih sodb. Pogosto ni skrival navijaštva, kar je bilo za staro šolo komentiranja športnih tekmovanj skoraj greh. Prav s tem je Stare v veliki meri dodajal k procesom »demokratizacije« športnega komentiranja in ga bolj neposredno približal publikli.

Pričakovanja pred izidom avtobiografije so bila brez dvoma prav zaradi njegovega osebnega pristopa velika in prav zavoljo njemu prepoznavnega sloga podajanja in opisovanja živih dogodkov so njegovi privrženci bržkone pričakovali tudi v zapisani besedi več neposrednosti. Navajeni poslušanja iskrih sodb o sodnikih in režiserjih prenosov, so pričakovali več dinamike in barvitosti pripovedovanja. Spontanost skozi prenose je bila njegova dodana vrednost, ki ga je skozi različne zdrse tudi naredila bolj legendarnega od drugih kolegov (na primer z razkrita epizodo branja športnih poročil v TV Dnevniku in novico o tekmovanju v »hitrostnem dr(s)kanju«). Skozi dolge žive prenose je s partnerji v komentatorskih kabinah z živahnimi in zelo subjektivnimi dovtipi spreminjal svet in pričakovanja do komentatorjev. V sodobnem času se namreč slednji ne ukvarjajo le z opisovanjem dogajanja, ampak poskušajo s ciljem dramatizacije pogosto nepredvidenih dogodkov dvigovati ritem in privlačnost dragocenega časa, ki ga publika preživlja z njimi. V zapisani besedi pa ostaja očitno dovolj časa, da se ugrizneš v jezik in zapisane črke v premisleku zлагаš v manj neposredno in tišjo pripoved z več poudarka iz težnje do kronološke in nepristranske zgodbe. Toda ta zgodba je vseeno osebna in zato konec koncev z vidika (športne) zgodovine zelo dragocena.

Borut Batagelj

Navodila piscem prispevkov revije *Zgodovina za vse*

Prispevki v reviji so v slovenskem jeziku. V uredništvo sprejemamo lektorirane oziroma jezikovno neoporečne prispevke.

Razprave (rubrika *Zgodbe, ki jih piše življenje*) v obsegu okrog ene avtorske pole, naj vsebuje:

- naslov (ali naslov kot kratek udaren citat, ki mu obvezno sledi še podnaslov)
- besedilo v obsegu okrog ene avtorske pole (do ene in pol), napisano v MS Word, tekst Times New Roman, velikost 12
- avtorski izvleček (sinopsis) do 10 vrstic, priimek in ime avtorja, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, njen naslov, naslov elektronske pošte (sicer privaten naslov in e-pošto). K avtorskemu izvlečku avtor navede okvirno 3 ključne besede
- povzetek v obsegu do 30 vrstic
- vsaj 3 do 6 slikovnih prilog. Ločljivost posnetka vsaj 300 ppi (širina: 1 kolona = 915 pixels, 2 koloni = 1890 pixels). Priloge oddajte ločeno. Med besedilo članka, kjer naj približno stoji konkretna priloga, vpišite legendo, ki vsebuje podnaslov in navedbo vira (avtorstvo, kdo hrani). Za dovoljenja objave za potrebe članka poskrbijo avtorji sami.
- opombe (v formi sprotna opomba (pod črto), na dnu vsake strani, »footnote«), velikost 10. Opombe naj bodo v okrajšani obliki in vsebujejo zgolj napotilo na seznam virov in literature na koncu. Opombe naj bodo pisane enotno. Pri arhivskih virih uporabljamo standardne kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja in smiselno skrajšani naslov in številke strani. (npr.: Gestrin, Slovenske dežele, 12).
- poglavje Viri in literatura na koncu, v katerem so sistematično navedeni vsi uporabljeni viri in literatura. Ločeno se navajajo arhivski viri, literatura, po potrebi tudi časopisje in ustni viri. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu in sicer v celoti, ne skrajšano.

Arhivski viri

arhiv, signatura in ime fonda ali zbirke, tehnično enoto (arhivsko škatlo), številko ali naslov dokumenta.

Primer: Arhiv Republike Slovenije, AS 231, Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945-1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, a.š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0024, Mestna občina Celje, številka arhivske škatle, ime ali številka dokumenta (leto).

Literatura – monografije

Priimek, ime avtorja: naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku). Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki

navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku), za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1-2, str. 20-41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848-1991. *Slovenija 1848-1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15-20.

Zapisi

- Besedila v rubriki Zapisi so navadno krajša, zanje pa veljajo enaki pogoji oddaje kot za razprave, ni pa potrebno oddati povzetka in avtorskega izvlečka (sinopsisa).

Ocene (rubrika *Iz knjižne police*) naj vsebuje:

- Privlačen, kratek naslov
- Naslov ocenjenega dela, citiran kot primeri zgoraj
- Besedilo naj obsega okvirno 2-3 strani
- Priloži se ločeno še skenirana naslovnica ocenjenega dela (300 ppi)

Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije.

Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani. Recenzentski postopek je anonimen.

Prispevke naj avtorji pošljejo na naslov uredništva revije: Zgodovinsko društvo Celje (s pripisom za revijo Zgodovina za vse), Prešernova 17, SI-3000 Celje ali po elektronski pošti na naslov: batagelj@gmail.com. Za lažji kontakt pripišite še telefonsko številko, za vse ostale informacije pa smo vam na voljo na zgornjih naslovih.

Uredništvo

DA, naročam(o):

- izvod(ov) [Zgodovini.ce 16]: več avtorjev **SEIDLOV ZBORNİK** (16 €)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 15]: Janez Cvirn **DUNAJSKI DRŽAVNI ZBOR IN SLOVENCİ (1848–1918)** (19 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 14]: Rolanda Fugger Germadnik **GROFJE CELJSKI MED ZGODOVINO IN MITOM** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 13]: Marija Počivavšek **EN GROS & EN DETAIL** (19 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 12]: več avtorjev **OROŽNOV ZBORNİK** (12 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 11]: Andrej Pančur **JUDOVSKA SKUPNOST V SLOVENIJI NA PREDVEČER HOLOKAVSTA** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 10]: Tatjana Rozman **POJOČI KASTRATI – (ZLO)RABLJENO TELO NA ODRU** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 9]: Andrej Studen **PIJANE ZVERINE** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 8]: Janez Polajnar **»PFUJ! TO JE GERDO!«** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 7]: Filip Čuček **USPEHI SPODNJEŠTAJERSKIH SLOVENCEV V TAAFFEJEVI DOBI** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 6]: Tone Kregar **MED TATRAMI IN TRIGLAVOM** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 5]: Marija Mojca Peternel **CILLIER WOCHENBLATT (ZEITUNG)** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 4]: več avtorjev **ŠTEFAN KOČEVAR – RODOLJUB SLOVENSKI** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 3]: Branko Goropevšek **ŠTAJERSKI SLOVENCİ, KAJ HOČEMO!** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 2]: Aleksander Žižek **NAŠIM ZVESTIM, LJUBIM CELJSKIM MEŠČANOM** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 1]: Andrej Pančur **V PRIČAKOVANJU STABILNEGA DENARNEGA SISTEMA** (16 EUR)

Stroški pošiljanja niso všteti.

Podatki o naročniku: ☐ FIZIČNA – ☐ PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

Davčna številka: Davčni zavezanec: ☐ DA ☐ NE (ustrezno označite)

Način plačila (ustrezno označite): ☐ po predračunu (za pravne osebe) ☐ po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.
Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:
Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si
<http://zdc.si/zgodovini-ce/>
www.zdc.si

Naročilnica

ZGODOVINA ZA VSE

☐ Želim postati naročnik revije **ZGODOVINA ZA VSE** in z letnikom naročam izvod(ov).
Letna naročnina (dve številki) je 19 EUR, za dijake in študente 13 EUR.

☐ Poleg prihodnjih želim prejeti še naslednje izvode starejših letnikov po ceni 3 EUR
(Vpišite želen letnik, številko in število izvodov):

Letnik / številka	Izvod(ov)	Letnik / številka	Izvod(ov)

Stroški pošiljanja za stare številke niso všteti.

☐ Uveljavljam študentski popust pri naročnini. (Ne velja za stare številke!)

Podatki o naročniku: ☐ FIZIČNA — ☐ PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

E-naslov:

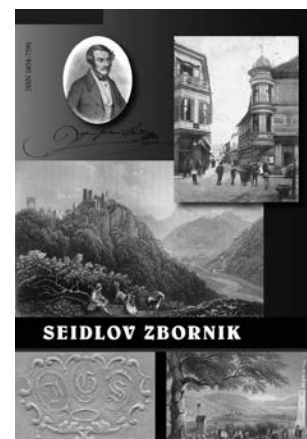
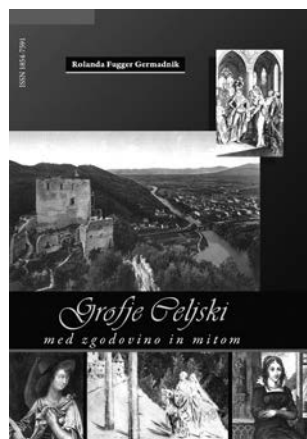
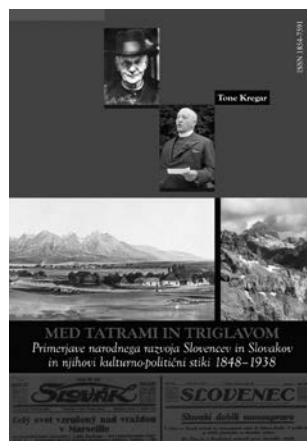
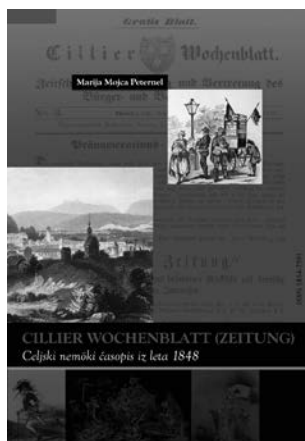
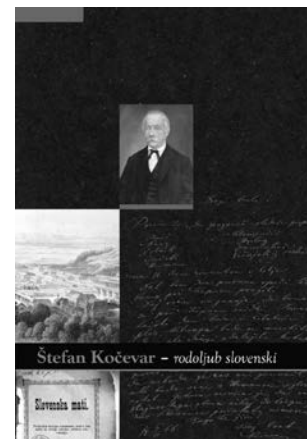
Davčna številka (za pravne osebe): Davčni zavezanec: ☐ DA ☐ NE

Način plačila (ustrezno označite): ☐ po predračunu (za pravne osebe) ☐ po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.
Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:
Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si
<http://zdc.si/zgodovina-za-vse/>

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo in založilo: Zgodovinsko društvo Celje®
Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje, tel. 03 42 86 412, www.zdc.si

Uredniški odbor: Tina Bahovec, Borut Batagelj, Bojan Cvelfar,
Dragica Čeč, Jure Gašparič, Tone Kregar, Jurij Perovšek,
Marija Počivavšek, Ludwig Steindorff, Hrvoje Petrić, Rok Stergar,
Simon Zupan, Aleksander Žižek

Urednik: Borut Batagelj

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod izvodkov v angleščino: Simon Zupan

Prevod povzetkov v nemščino: Tina Bahovec

Univerzalna decimalna klasifikacija prispevkov:
Osrednja knjižnica Celje, Domoznanski oddelek

Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Prispevki v reviji so objavljeni pod licenco: CC BY-SA 4.0 (Priznanje avtorstva - deljenje pod enakimi pogoji)

Fotografiji na ovitku:

Marijana, Nada in Josip Pelikan v Idriji (*Muzej novejšje zgodovine Celje, sg. JP-0012655 in družina Ravbar*)

Podoba Antona Krajncu ustvarjena z orodjem ChatGPT (OpenAI) na podlagi opisa osebe v arhivskem gradivu
(*Zgodovinski arhiv Celje SI_ZAC/0495/004/001/00017_00024*)

Revija izhaja v dveh številkah letno

Naklada: 300 izvodov

Finančna podpora za natis revije:

ARIS - Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS
Mestna občina Celje

ISSN 1318-2498 (Tiskana izdaja)

ISSN 2630-4325 (Spletna izdaja)

Revija je uvrščena v podatkovne baze Scopus, EBSCOhost in ProQuest.

The journal is listed in the databases Scopus, EBSCOhost and ProQuest.

Povzetki razprav so objavljeni in indeksirani v publikacijah *Historical Abstracts in America: History and Life*.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*.

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 19 €, za študente 13 €.

Cena številke v prosti prodaji je 11 €.

Naročila: info@zdc.si